

BIDRAG

till

KÄNNEDOM AF

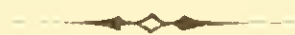
FINLANDS NATUR OCH FOLK.

Utgifna

af

Finska Vetenskaps-Societeten.

Fyrationdefjerde Häftet.



Helsingfors,
Finska Litteratur-sällskapets tryckeri,
1887.

INNEHÅLL:

JORDLÖSNINGEN

OCH

DESS CIRKULATION I DEN ODLADE JORDEN.

AF

E. J. BONSDORFF.



Med *jordlösning* förstås det vatten, som förekommer i den odlade jorden, och innehåller den således, utom de ämnen, som förefinnas i meteor- och förvittrings-vattnet, äfven sådana af den odlade jordens beståndsdelar, hvilka äro lösliga i vatten. Häraf följer således, att jordlösningens kemiska sammansättning måste vara ganska omvexlande, och innehålla, så väl till qvantitet som qvalitet, olika ämnen, allt efter mängden af de ämnen, som ingå i jordens kemiska sammansättning i sådan förening, att de äro lösliga i det vatten, som tillföres jorden. Häraf inser man lätt, att jordlösningen i en väl vårdad och gödslad åkerjord innehåller en större qvantitet salter m. fl. kemiska ämnen än det vatten, som förefinnes i en vanvårdad och icke gödslad jord. Då nu växterne kunna upptaga närande ämnen endast i upplöst form, är det klart, att denna så kallade jordlösning är den källa, från hvilken växterne hemta sina närande ämnen, och således med skäl kan kallas *vegetations vatten* eller *växternes näringsvätska*. Qvantiteten och qvaliteten af de växtnärande ämnen, som ingå i vegetations vattnets kemiska sammansättning, utöfvar således ett positivt inflytande på växternes fullständiga utveckling, då de yttre vilkoren, såsom nödig grad af värme och ljus, icke saknas. Tillföres den odlade jorden en större qvantitet vatten genom regn m. m., så är det klart, att vegetations vattnet är mindre koncentreradt, äfvensom att jorden af detta vatten icke kan qvarhålla större qvantitet än den, som erfordras för att kapillariskt mätta densamma. Det öfriga tränger såsom hydrostatiskt vatten

till djupet eller bortflyter från jordens yta, allt efter de lokala förhållanden, som förekomma. Vegetations vattnet kan således, med fästadt afseende å dess vigt för den vegetabiliska utvecklingen, jemföras med blodet, hvilket inom djurkroppen afgifver materialet för de animaliska väfnadernes nutrition.

Vegetations vattnets cirkulation. Hos djuren representera blodkärlen ett vidt utgrenadt rörsystem, som genom kapillar-kärlen förmedlar blodets fördelning i alla de delar af kroppen, hvarest ämneomsättning äger rum. I jorden saknas sådana rör, hvilka här representeras genom större och mindre mellanrum, som bildas mellan de partiklar, som konstituera jorden. Vi kunna betrakta dessa mellanrum, under 2:ne hufvudsakliga former: *kapillära* och *icke kapillära rum* eller *rör*, om vi sålunda få uttrycka oss. Låtom oss nu antaga ett regn, som fullständigt genomdränker jorden. Vattnet tränger i detta fall, i öfverensstämmelse med de hydrostatiska lagarne, genom de båda arterne af rör, dervid en del af de växtnärande salter, som innehållas i jorden i löslig form, upplösas, och med vattnet tränger till de djupare lagren i jorden. Denna lösning stannar, der ett icke genomsläppande jordlager möter, hvilket kan vara beläget på större eller mindre djup af jorden. Då regnet upphör, är det klart, att vattnet afdunstar från jordens yta i samma förhållande, som jordens temperatur är högre än luftens. Då nu det öfversta lagret af jorden sålunda torkar, stiger jordlösningen från det underliggande fugtiga lagret och fördelas, enligt kapillaritets lagarne, i det närmast belägna torra jordlagret. Vid fortfarande upphållsväder stiger jordlösningen mer och mer från djupet till ytan enligt samma lagar och då denna lösning innehåller upplösta växtnärande ämnen, fördelas dessa i de öfre torra jordlagren, som binda ämnen genom den så kallade *ytattraktion.* Följden häraf är, att en kemisk vexel-

verkan framkallas, såsom omedelbar följd af denna jordlösningens kapillära cirkulation, enligt samma lagar, som gälla för vexelverkan mellan blodet i kapillarkärlen och de dessa omgifvande vätskor i de animala väfnader, hvarest ämneomsättning äger rum. Denna vexelverkan sker enligt de endosmatiska lagarne, och samma förhållande äger äfven rum vid den vexelverkan, som inträder mellan vätskor i jordens kapillar-rum och växternas här belägna rötter; ty, då rötterne utveckla sig med sina fina bihang, de såkallade rothåren, genom ökad cellbildning, kunna dessa späda organer icke genomtränga fast och styf jord, utan framskjuta i sådan riktning, der intet motstånd för deras förlängning förekommer, d. ä. i kapillar-rummen. I dessa utvecklas desamma sedermera i ganska mångfaldiga olika riktningar beroende af kapillarrörens form och utsträckning. Klart är, att en riklig utbildning af rötterne utgör ett vilkor för växtens frodiga utveckling, då man besinnar, att rötterne äro de organer, genom hvilka växterne upptaga närande ämnen från jorden. Genom denna jordlösningens fortfarande kapillära cirkulation i jorden förnyas oafbrutet den vätska, som i kapillarrummen omgifver växternes rötter, hvaraf följden är, att de oafbrutet erhålla nytt närande material. Sedan växternes rötter upptagit vissa ämnen, stiger lösningen vidare till ytan och träder i vexelverkan med de ämnen, som här förekomma bundna genom ytattraktion och kommer dessutom i beröring med den atmosferiska luftens syre. Följden häraf är en kemisk omsättning af de ämnen, som förefinnas, i öfverensstämmelse med lagarne för den kemiska frändskapen. Af hvad vi anfört, finner man, att, då djuren, som äro begåfvade med fri rörelse, äro hänvisade att *söka* sin näring hvarest de kunna finna densamma, deremot regnet och jordytans afdunstning från större eller mindre omfång

tillföra växternes rötter de ämnen, som äro nödiga för deras utveckling. Då nu denna cirkulation närmast är beroende af afdunstningen från jordens yta, inser man lätt, att jordlösningens uppstigande från djupet är lifligast den tid af dygnet, då jorden mest uppvärmes af solljuset *), och att således denna tid af dygnet, den rikligaste näring tillföres växternes rötter, likasom att samtidigt den lifligaste kemiska vexelverkan emellan de ämnen, som förekomma i det öfre jordlagret, och de, som uppstiga med jordlösningen från djupet, äger rum. Men härvid bör tagas i betraktande, att det öfversta jordlagret, genom fortfarande afdunstning, förlorar en del af sitt värme, så att dess temperatur blir mer och mer lika med luftens, hvaraf följden är, att afdustningen från ytan blir svagare. Följden häraf åter är, att jordlösningens kapillära uppstigande äfven försvagas, till följd hvaraf åter de närande ämnen, som innehållas i den jordlösning, som omgifver växternes rötter, fullständigare kunna upptagas af dessa och sålunda kunna tillgodogöras. Att den luft, som intränger i det torra jordlagret, åter afgifver syre, hvarigenom den kemiska rörelsen i jorden befordras, anmärka vi endast i förbigående. Om natten afkyles hvad som afdunstar från jorden, och öfvergår från dunstform till droppbart flytande, under form af dagg, som betäcker jordens yta. Äfven härigenom försvagas jordlösningens kapillära uppstigande mot jordens yta, till fördel för växterne, som sålunda erhålla tid att genom sina rötter tillegna sig de närande ämnen, som erfordras för deras utveckling. Efter solens uppgång öfvergår den om natten fallna daggen åter

*) Detta är den naturliga orsaken till växternes hastigare utveckling i *nordliga* länder än i *sydliga*, emedan natten i nordliga länder är ganska kort i förhållande till de sydliga. Erfarenheten lär, att kornet i norden är moget för skörden 6 veckor efter sådden.

i dunstform, hvarefter, i sammanhang med jordens uppvärmning, afdunstningen från jordens yta åter blifver lifligare, med påskyndad kapillarcirkulation af jordlösningen såsom omedelbart följd. Om nu torr väderlek är fortfarande, uppstiger jordlösningen från tilltagande djup, och inträffar det, att uppehållsvädret och värmen fortfara så länge, att jordlösningen inom jordens kapillära stignings-zon blir slut, afbrytes denna för växterne nödvändiga kapillära rörelse, med växtens långsamt skeende aftyning och död såsom följd. Tiden åter, inom hvilken detta inträffar, beror af jordens olika beskaffenhet i afseende å dess kapillära verksamhet, i hvilket afseende vi endast anmärka, att växterne torka eller förvissna tidigare i sandjord och sednast i lerjord, ett förhållande, som lätt förklaras derigenom, att, då lerjordens kapillära stignings zon är 1½ à 2 fot, densamma i strösand icke utgör mer än 8 tum.

Om nu ett nytt regn faller, bringas alla de ämnen, som genom kapillariteten från de djupare lagren uppstigit till jordytan och icke blifvit af växterne använda, tillbaka längs växternes rötter samma väg de uppstigit, till de djupare jordlagren i öfverensstämmelse med de hydrostatiska lagarne. De hafva dock, såsom man lätt inser, i det ytliga jordlagret genom det atmosferiska syrets inflytande blifvit omsatta till andra föreningar genom den för denna verksamhet utmärkande oxiderande processen, och äro nu mera åter egnade att, då de i motsatt riktning passera växternes rötter till de djupare jordlagren, afgifva för dessa nödiga näringsämnen. Denna tribut kan dock icke uppskattas till den qvantitet som vid den uppstigande kapillära rörelsen, emedan lösningen till följd af det högre hydrostatiska trycket hastigare passerar växtrötterne, så att den för ett fullständigt upptagande af närande ämnen nödiga tiden saknas.

Man inser af hvad vi i detta afseende anfört, att en verklig cirkulation i jordlösningen äger rum, och att denna cirkulation med fullt skäl kan jemföras med blodets cirkulation hos djuret. Denna utmärker sig, såsom väl bekant. derigenom att arterielt närande blod genom artererne inom det stora kretsloppet tillföres alla animaliska väfnader, hvarest detsamma ytterst fint fördelas i kapillarkärlen, genom hvilka, i öfverensstämmelse med lagarne för diasmosen, vexelverkan äger rum mellan blodet och den vätska, som genomdränker väfnaderne (parenkymatös vätska). Sedan utbyte af ämnen skett, öfverföres blodet i venerne, som vidare transportera detsamma till hjertat och genom detta medelst det så kallade lilla kretsloppet till lungorne, hvarest det för kroppens underhåll otjenliga venösa blodet kommer i beröring med den yttre luftens syre samt härigenom syrsättes och omsättes till arterielt närande blod. Detta arteriella blod återvänder till hjertat, har sålunda fulländat det lilla kretsloppet och afsändes åter från hjertat genom det stora kretsloppet till de animaliska väfnaderne, som nu erhålla nytt material för sin utveckling.

Om vi nu jemföra detta kretslopp med jordlösningens cirkulation, så inser man lätt, att regnvattnet, som träffar jorden, då det passerar matjordslagret, från detta upptager växtnärande ämnen, som äro lösliga och genom jordrummen tränger till det djupare lager, som icke genomtränges af vattnet. Dessa jordrum kunna jemföras med artererne hos djuret. Jordlösningen uppstiger nu, då afdunstningen från jordytan begynner, genom de fina kapillarrummen i jorden och träder här i vexelverkan med de fina i kapillarrummen belägna växtrötterne, afgifver till dessa växtnärande ämnen och uppstiger sedan till det öfversta torra jordlagret, der det stadnar och ingår en kemisk vexelverkan med de

ämnen, som här bindas af ytattraktionen, syrsättes genom sin beröring med atmosferiska luften, som inträngt i detta lager, sedan vattnet blifvit aflägsnadt. Man inser lätt, att denna afdelning af jordlösningens cirkulation kan jemföras med det lilla kretsloppet hos djuren. Vid inträffande regn öfverföres denna syrsatta jordlösning, som kan jemföras med det arteriella blodet hos djuren, åter till de djupare lagren i det, om vi så få uttrycka oss, stora kretsloppet, som afslutas i jordens kapillarrum på samma sätt, som arterernes förgrening hos djuren afslutas i kapillarkärlen. Djuren, som äga fri rörelse, hafva ett hjerta, som är den centrala drifvande kraften för hela blodcirkulationen. Växterne, som äro bundna vid jorden genom sina rötter, sakna en sådan central apparat, och jorden innehåller icke heller någon sådan.

Här är det *regnet, solljuset* och *afdunstningen från jordens yta*, som utgöra de fysiska vilkoren för möjligheten af den cirkulation, som vi i största korthet velat framställa, men som är af lika vigt för möjligheten af växtens lif, som den oafbrutna blodcirkulationen är det för djurets lif. Afbrytes den ena eller andra cirkulationen, äfventyras djurets och växtens lif.

Växterne kunna endast genom de fina rötterne eller de så kallade rothåren, hvilka utveckla sig i jordens kapillära rum, träda i vexelverkan med vegetationsvattnet, sålunda, att, enligt de endosmatiska lagarne, ett utbyte af ämnen, som ingå i vegetationsvattnets och växtsaftens kemiska sammansättning, äger rum. Vid detta utbyte äger det förhållande rum, att de båda vätskornes olika koncentrationsgrad spelar en vigtig roll i det hänseende, att den mindre koncentrerade vätskan till större qvantitet genomtränger den tunna membran, som bekläder de fina rötterne, då liktidigt ämnen, som ingå i växtsaftens kemiska sammansätt-

ning, uttränga. Emedan nu, vid ett inträffande regn, vattnet, enligt hydrostatiska lagar, tränger in i jorden, blir vegetations vattnet mindre koncentreradt och inträuger till följd af detta förhållande till större qvantitet genom den tunna membran, som bekläder rothåren. Detta är den fysiska orsaken till den hastiga vegetation, som är den omedelbara följden af ett regn, om eljest jordlösningen innehåller nödig qvantitet af de ämnen, som äro nödiga för växtens lif. *) Ifrån rötterne stiger sedermera den absorberade vätskan till alla de delar af växten, hvarest ämneomsättning äger rum.

Af hvad vi ofvanföre anfört kan man, för det praktiska jordbruket, draga följande resultat:

1:o) *Att en rationell jordbrukare bör tillföra den jord han odlar nödig qvantitet oorganiska och organiska växtnärande ämnen i löslig form, för att sålunda vinna material för bildning af normalt vegetationsvatten eller växtnärings vätska i jorden.*

2:o) *Att, genom jordens omsorgsfulla bruk till nödigt djup och omsorgsfull mekanisk sönderdelning af gröfve jordpartiklar, bilda ett rikt nät af kapillära rum i jorden, emedan härigenom de odlade växternas fullständiga rotbildning. och vegetationsvattnets cirkulation i jorden befordras till förmån för växternas fullständiga utveckling.*

---

*) Dessa äro *kiselsyra*, *lerjord*, *kali*, *natron*, *kalk*, *magnesia*, *oxider* af *jern* och *mangan*, *svafvelsyra*, *fosforsyra*, *klor*, *kolsyra* och *ammoniak*. Det relativa förhållandet mellan qvantiteten af dessa ämnen utöfvar ett bestämmande inflytande på graden af växtlighet.

OM VIGTEN

AF

DE ORGANISKA BESTÅNDSDELARNE

I DEN ODLADE JORDEN.

AF

E. J. BONSDORFF.

Såsom väl bekant, var det BERZELIUS och DE SAUSSURE, som fästade synnerlig vigt vid åkerjordens organiska beståndsdelar. I senare tider har det likväl, sedan LIEBIG bekämpat denna uppfattning, till förmån för hans mineraliska växtnärande ämnen, varit en modesak, att icke allenast betvifla, utan rent af förneka de organiska ämnenas betydelse för växternes utveckling i den odlade jorden, utan att man ansett sig böra gifva några giltiga bevis, för rigtigheten af denna nya lära. Att denna lära är beqväm för jordbrukaren finner man lätt, men man måste beklaga den öfverdrift, som denna ensidiga läras förkämpar låtit komma sig till last. Denna lära innefattar ett misskännande af den ordning, som gifver sig till känna i naturens visa hushållning; ty redan en ytlig betraktelse af den odlingsbara jordens ursprung genom bergarters förvittring, utvecklingen af lägre växter å denna pulfverformiga massa, dessas undergång och förmultning, med humus ämnen såsom produkt, matjordens bildning och förökande genom de vegetabiliska kropparnes sönderdelning å det ställe, der de utvecklat sig, måste väl redan gifva tillräcklig anledning, att betrakta denna *omvexling af lif och död i naturtillståndet*, såsom icke varande verk af en tillfällighet, utan såsom uttryck af positiva, verksamma naturlagar. Den odlingsbara jordens och den så kallade matjordens uppkomst och sammansättning af organiska och oorganiska sönderdelade ämnen, växternes kemiska sammansättning af till hvardera riket hö-

rande ämnen, gifva dock tillräcklig anledning åt den uppmärksamma forskaren, att tillägga de oorganiska och organiska ämnen jorden innehåller en positiv och gemensam betydelse för växternes utveckling. Då nu på den odlade jorden odlas växter för andra ändamål, än att öka matjords lagret, är det klart, att denna jord icke kan betraktas såsom hörande till samma kategori, som den jord, hvilken befinner sig i sitt naturtillstånd, der den växtmassa, som utvecklat sig, på samma ställe hemfaller till förgängelsen. Det ständiga aflägsnandet af den växtmassa en jord frambringat, måste förr eller senare medföra en störing af den naturliga ordningen, genom den brist på oorganiska och framför allt organiska förmultnade ämnen, som häraf måste blifva den naturliga följden. Att jordens större eller mindre rikedom på dessa ämnen utöfvar ett positivt inflytande på den tid, som jorden ännu kan afgifva alla de ämnen, som äro nödiga för växternes behöriga utveckling, inser man lätt. Men den ensidighet, som gifver sig tillkänna genom antagandet af vissa af dessa växtnärande ämnen, såsom uteslutande nödiga för den vegetabiliska utvecklingen, hafva hvarken Liebig eller hans skola velat erkänna.

Den utmärkte holländska kemisten Mulders stora förtjenst är, att, då den såkallade humus theorin af Liebigs skola stämplades med förakt, hafva, i öfverensstämmelse med Berzelius och de Saussure, upprätthållit och förfäktat de organiska ämnenas stora betydelse för växternes utveckling. Utan att underkänna den atmosferiska luftens vigt och betydelse för den vegetabiliska utvecklingen, får man icke med Liebig af denna fordra, att den skall afgifva alla de ämnen, som skola nära växterne, utan att dessa med sina rötter från jorden skola hemta största delen af de ämnen, som skola utveckla desamma. Så upptaga äfven

djuren sina näringsämnen genom chylus-kärlen från digestionsorganerna, i hvilka de i ventrikeln införda födoämnena blifvit underkastade den kemiska omsättning, som är nödig, för att de skola kunna upptagas af chylus-kärlen. Hvarken djuret eller växten kan vinna näring för sin kroppsliga utveckling ur luften, så vigtig densamma ock är för möjligheten af hvarderas lif, emedan luftens syre möjliggör den kemiska omsättningen i växtens och djurets kropp.

Den kemiska omsättning af de njutna födoämnena, som äger rum i djurets digestionsorganer, såsom skärskildt för detta ändamål konstruerade, för sig går i den odlade jorden, utan att sådana särskilda för detta ändamål bestämda organer förefinnas. Denna kemiska omsättning vinnes genom jordens omsorgsfulla kultur, till hvilken äfven måste hänföras tillförsel af alla de växtnärande ämnen, hvilka icke eller till allt för ringa qvantitet förefinnas i åkerjorden. Dessa växtnärande ämnen, de må nu såsom konstituerande beståndsdelar till större eller mindre qvantitet ingå i växtens kemiska sammansättning, måste alla betraktas såsom lika vigtiga för den invecklade kemiska process i jorden, som möjliggör deras upptagande af växternes rötter, af hvilka de fina rötterne jemte de så kallade rothåren måste jemföras med chylus-kärlens begynnelse i tarmkanalens slemhinna hos djuren. Så väl hos växten som hos djuret äger en ämneomsättning rum såsom produkt af en kemisk verksamhet, som kan förliknas med en förbrännings process.

Resultatet af denna ämneomsättning är bildning af näringsvätska, hvilken innehåller alla de ämnen, som erfordras för den fysiska utvecklingen hos såväl djuret som växten. Under denna verksamhet återstå, såsom sista produkten af ämneomsättningen, ämnen, som, otjenliga för den fysiska utvecklingen, aflägsnas genom lungorna, den yttre huden, nju-

rarna m. m., då syre upptages från den yttre luften, för att möjliggöra den förbrännings process, som karaktiserar denna omsättning. Samma lagar gälla äfven för växtens fysiska utveckling; ty, *natura non facit saltus.* Växten saknar särskilda organer, som afsöndra vätskor, hvilka upplösa de njutna födoämnena.

Humus med dess organiska syror är det medel, genom hvilket denna upplösning sker i den odlade jorden och *saknas mullkropparne helt och hållet, eller förekomma de samma i den odlade jorden till allt för ringa qvantitet, saknas äfven lösningsmedlet för de mineraliska växtnärande ämnen åkerjorden innehåller, och följden häraf är, att det växtnärande kapital jorden innehåller i samma förhållande icke är aktivt.*

Emedan mullkropparne spela en så ytterst vigtig roll. skola vi här meddela hvad den utmärkte Mulder *) i öfverensstämmelse med Berzelius och de Saussure anför om desamma.

Mullkropparne äro, såsom väl bekant, den sista återstoden af förmultnade organiska ämnen, de må nu härstamma från växter eller djur, och saknas *aldrig* i en åkerjord, som gör anspråk på att anses god. Växtdelar som falla ned på jorden och införlifvas med densamma, undergå en kemisk förändring och genomgå en serie af metamorfoser, hvarunder de utöfva ett inflytande, som är af den vigtigaste betydelse för verksamheten i de unga rötterna af den generation af växten, som uppträdt på de förgångnes ruiner. Samma förhållande äger äfven rum med de animaliska ämnen, hvilka, såsom återstod af maskar, insekter, m. m., hemfallit åt förgängelsen och underkastas en kemisk meta-

*) De Scheikunde der Baunbare Aarde.

morfos. Den sista fasen af denna sönderdelning är deras sönderfallande i *kolsyra, vatten* och *amoniak*, men, förr än de uppnå detta sista stadium, bilda desamma sjelfständiga ämnen, som äro af brun eller svart färg. Beskaffenheten af den kemiska sammansättningen af de ämnen, som förekomma i en jord, på hvilken växter utveckla sig, är oändigt olika, beroende af den längre eller kortare tid qvarlefvorna af växter eller djur varit införlifvade med jorden. Om man nu också icke fäster vigt vid dessa organiska ämnens betydelse, såsom närande ämnen för växterne, spela de redan i det hänseende en ytterst vigtig roll, att de i åkerjorden underhålla en fortfarande kemisk verksamhet.

Mulder betraktar dessa fasta, oftast brunaktiga ämnen, sådana de förekomma i åkerjorden, såsom vigtiga, icke allenast genom deras närvaro, utan äfven derigenom, att deras uppkomst, deras öfvergång från en substans till en annan och deras slutliga förstöring framkallar i åkerjordens tysta inre en fortgående kemisk verksamhet, som från en viss synpunkt kan kallas *lefvande*, då den framkallar en inbördes rörelse mellan de ämnen, som ingå såsom konstituerande beståndsdelar af den odlade jorden. Man kan uppkasta den frågan, om, utom dessa bruna ämnen, icke andra organiska substanser förekomma i åkerjorden. Man har, såsom väl bekant, under de senare åren i åtskilliga vatten på jordytan vunnit kännedom om egna, i kemiskt hänseende väl karakteriserade, flygtiga syror, som kunna härledas från dessa bruna ämnen, och, om man ännu tillför animaliska gödningsämnen, så uppträda i densamma en stor mängd fasta, droppbart flytande och flygtiga sönderdelningsprodukter af dessa animaliska ämnen, hvilka icke hafva med den såkallade humus någonting gemensamt, men utöfva ett afgjordt inflytande på växternes fullständiga utveckling. Efter denna

inledning öfvergå vi till en betraktelse af de olika ämnen, som hänföras till åkerjordens organiska beståndsdelar.

Ulmin och Humin ämnen.

Dessa ämnen utgöra väl icke de vigtigaste af alla hithörande ämnen, men innehållas dock i åkerjorden till största qvantiteten, och äro produkter af samtliga växtdelars förstöring, samt bildas äfven af animaliska ämnen, som hemfallit till förmultning. *Ulmin ämnen* benämner MULDER de bruna och *humin ämnen* de svarta ämnen, som, såsom bekant, förekomma i de mera ytliga och de djupare lagren af torf-jord. Bägge sönderfalla, genom inverkan af alkalier, i en olöslig och indifferent samt en löslig och sur beståndsdel, af hvilka hvardera för sig bibehåller den ursprungliga färgen. De bruna bilda sig först, och utgöra, enl. MULDER, den *första hållpunkten* af cellulosans liksom andra org. ämnens sönderdelning; de svarta uppstå härefter, hvarför han benämner deras bildning den *andra hållpunkten* af den org. sönderdelningen. Bildningen af dessa bruna ämnen sker i omedelbart sammanhang med upptagande af syre och utveckling af kolsyra, hvilket dock icke skall förstås sålunda, att i följd af denna process en på syre och väte rikare produkt skulle qvarblifva. Stärkelse, gummi, socker, cellulosa, de såkallade inkrusterande ämnena i växternes vedceller färgas vid humifikation bruna, upptaga syre och afgifva kolsyra, men förlora liktidigt vattnets element (syre och väte). Detta är orsaken dertill, att de ursprungliga ämnena, oaktadt bildning af kolsyra, blifva rikare på kol och derjemte äfven fattigare på väte och syre. Denna omsättning varar så länge, till dess ett visst jemnvigtstillstånd inträdt och nya grupper hafva bildats, hvilka äga en viss stabilitet och

denna i högre grad än de substanser, ur hvilka de hafva bildats. De bruna ämnena bildas företrädesvis på torra lokaler, under luftens tillträde, under det de svarta hufvudsakligen bildas under vatten, vid saknad af luftens tillträde.

De ämnen, som Mulder benämt humin och huminsyra, af hvilka den förstnämde är olöslig, den andra löslig i alkalier, förekomma till största qvantitet i torf, äfvensom i tillbörlig grad förmultnade växtdelar och kunna äfven genom konst framställas af samma beskaffenhet, som de hvilka bildas i naturen. Förr än de likväl uppstå, bildas *bruna* och *svarta* ämnen. De bruna innehålla väte såsom det finnes i Humussyran $C^{24} H^9 O^9$. Anmärkningsvärdt är att dessa bruna ämnen, likasom de svarta, genom alkalier sönderdelas i en löslig och en olöslig del, och att de vid denna behandling icke förlora den större qvantitet väte de innehålla, hvaraf man kan draga den slutsats, att denna ökade qvantitet väte icke beror af en tillfällig tillblandning af ett främmande ämne. Dessa bruna ämnen har Mulder benämnt *ulminämnen*.

Ehuru analysen af ulmin och huminsyra ådagalagt, att de äro bestämda kemiska substanser, så äger dock en stor olikhet rum, i afseende å deras vattenhalt, en olikhet som är beroende af deras olika ursprung. I närmaste sammanhang härmed står äfven deras olika mättningskapacitet, löslighet och andra egenskaper. Om ett af de anförda 4 organiska ämnena, i fugtigt tillstånd befinner sig i beröring med en substans, som är inbegripen i en kemisk verksamhet, så bildar den, under upptagande af syre, en ny grupp, hvilken i vatten löses lättare än ulmin och huminsyra, och som af Berzelius blifvit upptäckt i källvatten. Detta är nu den *tredje hållpunkten* vid de organiska ämnenas kemiska sönderdelning.

Denna likaledes bruna substans kallades af dess upptäckare (BERZELIUS) *källsatssyra* eller *apokrensyra* (MULDER) och kan afskiljas från ockra, åkerjord och vatten. Den kan äfven framställas genom konst. Jemte apokrensyra finnes äfven alltid, till större eller mindre qvantitet, en hvit gelatinös substans, som BERZELIUS benämnde *källsyra* och MULDER *krensyra*. Denna hvita syra färgas till brun, då den är i beröring med syre. Den kan omvändt bildas af *apokrensyra* och åter öfverföras till *krensyra*, beroende deraf. om den utsättes för desoxiderande eller oxiderande inflytelser.

Hvilka förändringar de bruna ämnena ännu undergå, är icke noga bekant, så mycket känner man dock, att syre upptages. Den bruna apokrensyran blir genom väte *in statu nascendi* fullkomligt färglös. På olika lokaler af åkerjorden äger en tvåfaldig, alldeles motsatt verksamhet rum, neml. *oxidation* och *reduktion*. Oxidation äger rum, då luften äger fritt tillträde till jorden, reduktion deremot, då detta icke är fallet, såsom i lägre belägna delar af åkerjorden, hvarest jorden är mindre lucker, eller på sådana ställen, som äro utsatta för en högre grad af fugtighet. Då den oxiderande verksamheten i åkerjorden är den, hvilken befordrar växternes fullkomliga utveckling, är det klart, att en rationell jordbrukare bör från sin åkerjord aflägsna alla de förhållanden, som mer eller mindre inskränka denna oxidation.

Ulmin och Ulminsyra.

Såsom resultat af sina undersökningar af mullkropparne har MULDER erhållit, att de bruna och svarta humusämnena skilja sig från hvarandra endast i det hänseendet, att *ulminämnena* innehålla mera väte (H^2) än *humin kropparne*. Han antager, att huminbildning alltid föregås

af ulminbildning, hvarvid ett *olösligt* och ett i *alkalier lösligt ämne* bildas, hvilka bägge innehålla mera väte, än som erfordras för det förhandenvarande syre att bilda vatten.

Humin och Huminsyra.

Om man längre tid utsätter socker, cellulosa, stärkelse, växtslem eller gummi för inverkan af syror, erhålles icke ett brunt, utan ett svart ämne, och samma ämne förekommer äfven i de djupare torflagren, i hvilka de vegetabiliska ämnen, som gifvit upphof åt torfbildningen, äro utsatta för likartad inflytelse, vid hindradt lufttillträde. Vi anse det öfverflödigt, att här meddela resultaten af de analyser, som blifvit verkställda för utredningen af dessa elementära ämnens sammansättning, och sammanfatta endast hvad man, enligt Mulder, känner om humuskropparne i åkerjorden under följande 4 punkter:

1:o) *Vegetabiliska ämnen färgas, under upptagande af syre och afgifvande af kolsyra, i jorden bruna, och bilda en grupp af kroppar, hvilka innehålla en i alkalier löslig och en i desamma olöslig beståndsdel.*

2:o) *Förblifva dessa ämnen längre tid under samma inflytanden, under hvilka de blifvit bildade, öfvergå desamma till en grupp af ämnen, som, utmärkande sig genom mörkbrun eller svart färg, äfven innehålla en i alkalier löslig och en i desamma olöslig beståndsdel.*

3:o) *Den i alkalier lösliga delen är, allt efter de ämnen från hvilka den leder sitt ursprung, något olika. Den väsentliga karakteren af dessa ämnen är dock öfverensstämmande, så att icke större olikhet dem emellan äger rum, än mellan de olika arterne af socker. Såsom dessa innehålla äfven humussyrorna olika qvantitet vatten.*

4:o) *I åkerjorden äro humussyrorna till en del förenade med baser. Deras stora benägenhet att förena sig med ammoniak, och den kraft, med hvilken de vid sig binda ammoniaken, är en egenskap, som gifver dessa ämnen en högst vigtig betydelse för åkerjorden.*

Humussyrade salter.

Då hvarje år, genom qvarlefvor af en tidigare vegetation och gödningsämnen, vegetabiliska och animaliska ämnen tillföras åkerjorden, är det klart, att härigenom i vatten olöslig humus bildas i jorden. Denna skiljes genom kolsyrade alkalier i olöslig *humin* och *huminsyra*, hvilken genom de kolsyrade alkaliernes inflytande omsättes sålunda, att antingen dubbelt kolsyrade alkalier och kolsyradt alkali, eller endast humussyradt alkali bildas. Detta salt är väl lösligt i vatten, men härvid äger dock det förhållande rum, att en ganska ringa qvantitet deraf löses i åkerjorden, emedan detta salt till en del genom ytattraktion ganska hårdnackadt qvarhålles af de organiska ämnen, som innehållas i åkerjorden. I en jord, som är rik på humus, kan af sådan orsak icke kolsyradt alkali äga ett fortfarande bestånd. Den humussyrade ammoniak som finnes i åkerjorden, förlorar i densamma under intet vilkor ammoniaken, utan förhåller sig gent emot andra baser nästan såsom en syra, så att densamma med dessa bildar dubbelsalter. Likaså kan icke fri ammoniak äga bestånd i åkerjord, som innehåller i alkalier löslig humussyra, emedan denna syra fullkomligt binder ammoniaken, och fortfarande upptager detta ämne från luften. Tillföres ammoniak genom gödningsmedel, bindes densamma genast af humussyran, om densamma förefinnes till nödig qvantitet. Såsom Berzelius meddelat upptager

den lösliga humussyran i förening med alkalier syre och afgifver kolsyra, hvilket väsendligt befordras genom närvaro af ammoniak. Säkert är, att åkerjordens humussyra omsättes till apokrensyra, förr än den sönderdelas i kolsyra och vatten, ehuru det icke är med säkerhet utredt, huruvida hela den qvantitet humussyra, som finnes i jorden, genomgår denna omsättning.

Lösliga kalk och magnesia salter omsättas genom åkerjordens upplösta kolsyrade alkalier till svårlösliga dubbelföreningar af humussyrad ammoniak kalk och humussyrad ammoniak magnesia. Detta är äfven förhållandet med lösliga jernoxid- och oxidul-salter, äfvensom med salter af mangan. Sålunda finner man, att humussyran binder baserna vid åkerjorden, så att de icke från densamma aflägnas med regnvattnet. Kolsyrade alkalier äga i hög grad förmåga att sönderdela humussyrans dubbelföreningar med kalk, magnesia och metalloxider, emedan de afskilja baserna och bilda lösliga humussyrade alkalier. Med lerjorden bildar humussyran ett i vatten ganska svårlösligt salt, som ändock såsom kalk och magnesia salterna är lösligt i kolsyrade alkalier. Af hvad som blifvit anfört inser man lätt, att humussyran spelar en vigtig roll vid den kemiska omsättningen i åkerjorden i det hänseende, att den vid densamma binder de växtnärande salter, som innehållas i densamma, och att således den qvantitet humussyra, som finnes i åkerjorden, bör betraktas såsom ett vigtigt kapital, som konserverar jordens växtnärande ämnen för kommande behof.

Apokrensyra.

Alla humusämnen omsättas, enligt Mulder, utan undantag, genom inverkan af salpetersyra, till apokrensyrad

ammoniak. Detta förhållande är af vigt, för kännedomen om den invecklade kemiska verksamhet, som äger rum i jorden, i hvilken, genom de gödningsämnen m. m., som tillföras densamma, salpetersyra fortfarande bildas. Resultatet häraf är, att humussyran omsättes till *apokrensyrad ammoniak*, hvilken sedermera bildar dubbelsalter med de oorganiska baser, som innehållas i åkerjorden.

Krensyra.

Denna syra, som icke kristalliserar, har icke, såsom fallet är med den bruna apokrensyran, kunnat genom konst framställas, men saknas ändock enl. Mulder icke i någon åkerjord, utan den förekommer förenad med ammoniak. Krensyran är, likasom dess salter med alkalier och jordarter, färglös, och omsättes i fugtigt tillstånd lätt till apokrensyra, hvarvid syre upptages, men icke någon kolsyra bildas. Utsättes apokrensyran för sådana inflytelser, som verka reducerande, omsättes den åter till krensyra.

Salter af Krensyra och Apokrensyra.

De humussysade salterna förekomma i förhållande till andra salter till ganska betydlig qvantitet i åkerjorden. De apokrensyrande salterna äro bruna, de krensyrade hvita. Begge lösas lika lätt i alkalier, men de apokrensyrade salterne upptagas af alkaliska jordarter mindre lätt än de krensyrade. Fria från ammoniak förekomma de aldrig i åkerjorden, hvilket äfven gäller om kali, natron, kalk, och magnesia salterna. Dessa salter måste således betraktas såsom dubbelsalter, af hvilka den ena länken är ammoniak saltet. Krensyrade salter med kalk, magnesia och jern-

oxidul äro lösliga, de med jernoxid och magnesia derdemot svårlösliga, ett förhållande, som gifver dessa krensyrade salter ett framstående värde.

Beträffande åter humussyrans och apokrensyrans salter har MULDER erfarit, att dessa syrors salter med kalk, magnesia och metalloxider erfordra kolsyrad ammoniak eller kolsyrehaltigt vatten, för att upplösas. Öfveralt, hvarest krensyra innehålles i åkerjorden, kunna kalk, magnesia, jern och mangan upplösas äfven utan kolsyrad ammoniak och kolsyrehaltigt vatten, endast genom rent vatten. Man finner häraf lätt, att denna krensyrans egenskap är af ganska stor vigt, emedan denna syra alltid finnes i åkerjorden, och att således i följd deraf rent vatten kan utöfva de verkningar, för hvilka man ansett närvaro af kolsyrehaltigt vatten absolut nödvändig. Häraf följer, att kalk, magnesia, jernoxidul och manganoxidul i form af krensyrade salter upplösas och således kunna upptagas af växterne och att således icke något annat lösningsmedel är af nöden i åkerjorden, då denna alltid innehåller krensyra, om den skall kunna anses god. Detta gäller äfven beträffande fosforsyrad kalk och fosforsyrad ammoniak magnesia, hvilka bägge med lätthet lösas i krensyra.

Tager man nu i betraktande hvad som blifvit anfördt om de krensyrade salsernes löslighet, så kan man lätt utreda orsaken dertill, att under och efter ett regn, om nödig värmegrad icke saknas, växterna utveckla sig raskt, icke allenast derföre, att de erhålla vatten, utan äfven derföre, att *liktidigt bildas en syra i jorden, hvilken bringar de växtnärande ämnen jorden innehåller i upplösning*, så att de kunna upptagas af växternes rötter. Klart är, att den större eller mindre växtmassa, som af denna ökade vegetation är en följd, står i förhållande till den qvantitet af dessa växtnä-

rande ämnen som innehållas i jorden, och att således det kolsyrehaltiga vattnet, hvars vigt och värde icke får underkännas, dock icke spelar en så uteslutande roll i detta hänseende, som allmänt antages.

Sönderdelnings produkter, hvilka icke höra till Humusämnen.

De qvarlefvor af odlade växter, som åter tillföras den odlade jorden, likasom de gödningsämnen, hvilka användas för att öka jordens förmåga att frambringa en rik vegetation, innehålla ägghvita, och denna ägghvita, under hvilken form den ock må förekomma, sönderdelas i flygtiga och icke flygtiga produkter. Ehuru man icke närmare känner dessa produkters beskaffenhet och sättet huru desamma bildas i jorden, anmärka vi angående dessa endast, *att ägghviteämnen i jorden sönderdelas och bilda följande ämnen såsom produkt af förmultningen: leucin, smörsyra, valeriansyra, metacetonsyra, propionsyra, smörättiksyra, m. m.* Dessa ämnen förekomma i synnerhet der, hvarest lim och limgifvande ämnen i jorden öfvergå till förruttnelse. Den i jorden uppträdande ättiksyran, sönderdelas i kolsyra och vatten. Citronsyra och vinsyra, hvilka med många växtqvarlefvor tillföras jorden, sönderdelas närmast i oxalsyra och ättiksyra, hvilka åter sönderdelas i kolsyra och vatten. Äppelsyran omsättes, vid förruttnelse i jorden, till bernstenssyra och smörättiksyra, och socker, som aldrig saknas i de gödningsämnen, som tillföras jorden, sönderdelas i densamma till mjölksyra och smörsyra. Att dessa utöfva inflytande på de växtnärande baser, som innehållas i åkerjorden och sålunda ingripa i den kemiska process, som i densamma äger rum, må här endast i förbigående anmärkas, emedan den

närmare processen härvid ännu icke är på ett tillfredställande sätt utredd.

Åkerjordens flygtiga syror.

Vi anse oss icke här behöfva vidröra det sätt, på hvilket dessa flygtiga syror afskiljas från jorden, och anmärka äfven i förbigående, att under olika omständigher flygtiga ämnen af omvexlande beskaffenhet kunna erhållas från jorden. I åkerjorden samlas allt, hvad växterne och djuren, äfven utan tillförsel af gödningsämnen, afsöndra ifrån sig, och såsom sönderdelnings produkter af dessa ämnen måste de flygtiga syrorna betraktas. Det är väl bekant, att vid högre temperatur många ämnen, som sönderdelas, afgifva flygtiga syror såsom produkt af denna sönderdelning, hvaraf följer, att de äfven måste förekomma i åkerjorden, då dessa ämnen här förruttna, om ock måste medgifvas, att de kunna uppträda under annan form än den de samma innehafva, då de bildas under afvikande yttre förhållanden. Säkert är, att öfverallt hvarest gödningsmedel tillföras jorden, flygtiga organiska syror äfven med densamma införlifvas, och att deras funktion är att verka såsom lösningsmedel samt sålunda understödja den verkan man förut velat uteslutande tillägga det kolsyrehaltiga vattnet.

Men, om desamma sålunda, då de i åkerjorden förekomma till ringa qvantitet, såsom lösningsmedel verka fördelaktigt, måste äfven medgifvas, att desamma, om de tillföras jorden till allt för stor qvantitet, relativt till baserne, på vegetationen utöfva en motsatt verkan.

Man har, enligt Mulder, funnit dessa flygtiga syror, såsom ättiksyra, proprionsyra, smörsyra, myrsyra, capronsyra, bernstenssyra, stearinsyra, m. fl. i vatten från olika

orter. Detta förhållande är af ganska stor vigt, emedan man deraf är berättigad till den slutsats, att desamma bildats i jorden och från denna blifvit aflägsnade med det genomträngande vattnet likasom att de bildats genom förmultning af de organiska ämnen, som, under form af qvarlefvor af växter och djur, blifvit införlifvade med jorden. Visserligen måste medgifvas, att närvaron af dessa syror i jorden är öfvergående, emedan de alla, under inflytande af syre, sönderdelas till kolsyra och vatten. Säkert är, att, om de uppträda endast under vegetationstiden, och om de innehållas i gödningsmedlen, man deraf kan draga den slutsats, att de organiska ämnenas funktion i den odlade jorden icke än inskränkt endast till den som man tillagt humus, utan att denna måste uppskattas högre. Väl bekant är, att en god åkerjord reagerar alkaliskt, men i jorden förekommer en kemisk verksamhet, som verkar ett jemnvigts tillstånd mellan alkalierna och syrorna i åkerjorden, ett tillstånd. som, på ett tillfredställande sätt, förklarar denna åkerjordens alkaliska reaktion, oaktadt närvaro af syror i densamma.

Hvad vi ofvanföre anfört om de organiska beståndsdelarne af åkerjorden kan i korthet sammanfattas sålunda.

Genom förmultning af allmänt i åkerjorden förekommande ämnen, som härstamma från växt- och djurriket, bildas ett brunt pulver (*ulmin*), *som utvecklar karakteren af en syra* (*ulminsyra*), *hvilken kan innehålla olika qvantiteter syre och väte och hvars sammansättning uttryckes genom formeln* C^{24} H^{9} O^{9}. *Af denna bildas, genom inflytande af syre, en annan syra* (*apokrensyra*) *likaledes af brun färg, hvars sammansättning uttryckes genom formeln* C^{24} H^{6} O^{12}. *Af apokrensyran bildas, under sådana inflytanden, som befordra oxidation, en tredje, färglös syra* (*krensyra*) C^{24} H^{12} O^{16},

hvilken genom reduktion kan återgå till apokrensyra. Salter af dessa 3 syror förekomma i hvarje god åkerjord och en utmärkande egenskap hos dessa salter är att de upptaga ammoniak. Denna egenskap tillägger desamma ett högt värde för åkerjorden, emedan den för vegetationen vigtiga och i handeln dyrköpta ammoniaken genom desamma bindes, så att den icke från jorden aflägsnas med regnvattnet. Men dessa salters höga betydelse för åkerjorden ökas genom deras egenskap, att vid jorden binda äfven andra baser, och deras synnerliga benägenhet att bilda mångbasiska salter. Dessa mångbasiska salter spela åter å sin sida en mångfaldig och vigtig roll, så till vida, att de 1:mo antingen binda ytterligare baser eller 2:do, vid sönderdelning af deras organiska syror till kolsyra och vatten, utsätta dessa salter för inflytande af kolsyrehaltigt vatten, hvarigenom desamma upplösas, eller 3:o upplösas dessa salter sjelfva genom öfverskott af kolsyra och ammoniak, så att de kunna upptagas af de odlade växterne.

Af hvad ofvanför blifvit anfördt beträffande de organiska ämnenas vigt och betydelse för frambringande af en rik vegetation, kan man således draga följande för det praktiska jordbruket vigtiga slutsatser.

1:o) *Att humus ämnen i den odlade jorden äro ett nödvändigt vilkor för växternes frodiga utveckling, emedan genom dessa ämnens sönderdelning i kolsyra och vatten samt organiska syror, lösningsmedlet bildas för de mineraliska växtnärande ämnen, som, icke lösliga i vatten, tillföras åkerjorden, och hvilka, om de icke upplösas, således icke kunna medföra den verkan på vegetation, som med desamma åsyftas.*

2:o) *Att en rationell jordbrukare bör upprätthålla och i fall af behof föröka den nödiga qvantiteten humus i åkerjorden, så att den icke uttömmes, hvaraf följden skulle blifva*

en inskränkt kemisk verksamhet i den odlade jorden, med lägre jordtemperatur såsom omedelbar följd, och i samma förhållande försvagad vegetation, om ock ökad qvantitet mineraliska gödningsmedel skulle införlifvas med jorden.

3:o) *Att sättet, att vid odling af kärrmark bränna jorden, bör förkastas, såsom ett onödigt slöseri med den dyrbara mulljorden, och att den gödande askan efter bränning bör ersättas genom mineraliska gödningsämnen, i hvilka kali salter och fosforsyra spela hufvudrollen, hvaraf följden är en ökad kemisk verksamhet, som höjer jordens af naturen låga temperatur till förmån för de växter som odlas i densamma.*

4:o) *Att den ganska allmänt i Finland förekommande seden, att genom beredning af kompost, i hvilken kärrjord spelar hufvudrollen, (fållspillning) öka spillnings förrådet på gården och åkerjordens mullämnen från kemisk synpunkt är fullkomligt rationell.*

5:o) *Att tillblandning af kärrmylla till den animaliska spillningen är rationell, emedan härigenom den dyrbara ammoniaken bindes af humussyran, och humusqvantiteten i åkerjorden ökas till förmån för den under den varma årstiden oafbrutet fortgående kemiska omsättning, som äger rum i en väl vårdad åkerjord.*

6:o) *Att tillförsel af större qvantitet bränd kalk till en odlad jord, som icke innehåller öfverskott af mullämnen, är irrationell, emedan humusämnen genom kalkens inflytande till allt för stor qvantitet sönderdelas i kolsyra och vatten, som aflägsnas från den odlade jorden till stor skada för vegetationen under följande år.*

7:o) *Att uteslutande användning af konstgjorda gödningsämnen uttömmer jordens humusämnen till skada för skörden under följande år.*

8:o) *Att, i öfverensstämmelse härmed, benämningen af konstgjorda gödningsämnen såsom hjelpgödning, är fullkomligt rationell.*

9:o) *Att kärrjord, genom tillförsel af lerjord och fältspat-sand, såsom material för bildning af den zeolitiska beståndsdelen i jorden, med tiden upphöjes till heder och värdighet af bolåker,* *) *som utmärker sig genom en högre temperatur och minskad fara för nattfrostens härjningar.*

Slutligen tillägga vi endast, att de välbekanta vattenkultur-försöken tydligt och klart ådagalägga:

1:o) *Att af oorganiska ämnen i upplöst form växterne kunna utveckla sig fullständigt, och således af oorganiska ämnen bilda organisk väfnad.*

2:o) Men icke, *att humus ämnen icke äro af någon betydelse för den vegetabiliska utvecklingen i naturen; ty alla mineraliska gödningsämnen kunna icke lösas endast i vatten, utan i kolsyra och vatten, eller organiska syror, hvilka äro de sista produkterna af de organiska ämnenas sönderdelning i jorden.*

Detta är den vigtiga roll, som humusämnena spela i den odlade jorden. Hvilken skön ordning uppenbarar sig icke här, i det afseende, *att växterne af oorganiska ämnen bilda organiska, hvilka åter af djuren, som icke kunna lefva af endast oorganiska ämnen, användas för deras fysiska utveckling.*

Odlad jord, som genom upprepade skördar, hvilka aflägsnas från jorden, utan att jordens förlust af växtnärande ämnen ersättes, måste förr eller senare, förlora sitt värde för kulturen. Detta blir det slutliga resultatet af det extensiva jordbrukssystem, som blifvit infördt i Amerika och södra Ryssland, hvilka länder, utmärkta genom sin rika jordmån,

---

*) Förutsatt, att vattnet från kärret fullständigt kan aflägsnas.

nu exportera ofantliga qvantiteter säd; men då detta inträffar, kan jorden icke mera frambringa den qvantitet säd, som är nödig för befolkningen. Brist på mineraliska gödningsämnen kan numera lätt ersättas genom konstgjorda gödningsämnen, men, för att ersätta humus ämnen i åkerjorden, då de blifvit uttömda, dertill fordras decennier och tillgång till kärrmylla, hvilken icke finnes att disponera på alla jordlägenheter.

Ja, vi afsluta dessa betraktelser med att uttala den åsigt, *att en jordägares moraliska pligt är, att icke från den jord, öfver hvilken han med fullägande rätt disponerar, uttömma dess förråd af organiska beståndsdelar, till skada för kommande generationer.*



OM

DE ARKÄISKA BILDNINGARNA

I NORDÖSTRA DELEN

AF

JAALA SOCKEN.

AF

W. RAMSAY.



Om de arkäiska bildningarna i nordöstra delen af Jaala socken.

Under sommaren 1883 undersöktes för det geologiska kartvärkets räkning af stud. J. Sederholm och mig bland annat nordöstra delen af Jaala socken. Då det torde räcka något tiotal år eller mera innan de då gjorda iakttagelserna publiceras af vårt lands geologiska kommission, kan en tidigare redogörelse af denna trakts omväxlande bärgformationer möjligen vara af intresse. Redan förut (Finska vet. soc. förh. XXVI Mineralogiska och petrografiska medd. IX,43) har herr prof. F. J. Wiik beskrifvit några basiska eruptiv från detta ställe.

Jaala socken är ett gränsområde mellan det nordvästra hörnet af det sydfinska rapakivigebitet och omgifvande äldre bildningar. I likhet med förhållandet på flere andra sådana ställen är omväxlingen äfven här mycket stor såväl mellan hufvudslagen af bärgarter som hos samma species. Öfver hufvud taget är detta område en eruptivterräng; af de skiffriga bärgarterna kan endast en del betecknas såsom gneis i egentlig mening; de öfriga hafva en mycket problematisk natur. Denna mångfald och olikformighet hos bärgarterna försvårar mycket bestämmandet af deras geologiska sammanhörighet och åtskilnad. En annan omständighet, som värkar menligt på afgörandet af massornas inbördes förhållanden, är de lösa bildningarna, som täcka bärggrunden. Endast

på få ställen hafva kontakt- och gångbildningar kunnat iakttagas. De vigtigaste grunderna för fastställande af bärgarternas relativa ålder äro därför deras uppträdande i stort, sådant det synes på kartan, och deras petrografiska egenskaper.

De massformiga bärgarterna utgöras af flere slag af graniter och basiska eruptiv. Af de förra finnas repräsentanter för alla de tre grupper, i hvilka prof. Wiik (i Öfversigt af Finlands geologiska förhållanden) anser att de finska graniterna böra indelas, nämligen gneisgraniter, porfyrgraniter och gånggranit. De kristalliniskt skiffriga bärgarterna däremot intaga en mycket svår bestämbar ställning. Under det en del synas vara värkliga laurentiska lager, äldre än större delen af de eruptiva formationerna, visa andra ett otvätydigt samband med de massformiga bärgarterna.

I. De äldre graniterna. Gneisgraniterna.

Östra delen af det undersökta området mellan Paljakka i norr, Mäkelä, Puolakka och Hartola i söder samt en mindre terräng mellan Linnajärvi och Salajärvi vid gränsen emot Heinola socken upptagas af massformiga bärgarter, hvilkas uppkomst sammanfaller med bildningstiden för andra i de älsta laurentiska lagren uppträdande granit- och gneisgranit-arter. För detta talar icke blott den petrografiska likheten med dessa, utan äfven deras förekomstsätt. De äro nämligen icke öfverallt fullständigt massformiga, utan förete flerestädes en mer eller mindre utpräglad parallelstruktur. Strykningsriktningen är nästan densamma inom hela området: N 40°-60° O, d. v. s. den för gneisskikten i södra Finland gemensamma. Vidare hafva i ingen af de omgifvande bärgarterna gångar af de i fråga varande anträffats.

Dessa äldre massformiga bärgarter utgöras af ortoklas-

gneitgranit och granit samt en sträckad granit mellan Linna- och Salajärvi, som till sammansättning något afviker från de föregående.

Ortoklasgranit och gneisgranit. Denna bärgart intager större delen af ofvan beskrifna terräng. Den bildar afrundade, stundom starkt förklyftade, ganska vidsträckta och höga bärg. Den är medelkornig, af ljusröd färg och består hufvudsakligast af kvarts och fältspat. Kvartsen är grå, stundom ametistfärgad. De i massan tämligen jämt fördelade kornen sakna hvarje tecken till kristallformer och uppnå en storlek af 1 till $1^1/_2$ m. m. i diameter. Den ljusröda fältspaten, som ger bärgarten dess färg, är den öfvervägande beståndsdelen. Den är af två slag: ortotom och mikroklin kalifältspat. Äfven den saknar tydliga kristallytor. De enskilda kornen uppnå en längd af 2 m. m. Den tredje af granitens beståndsdelar, glimmern, är biotit. Den förekommer sparsamt inströdd som bladiga massor, som ofta få en ganska stor utsträckning (4—5 m. m.) i spjälkbarhetens riktning. Skarpt skilda från den ljusröda massan framträda talrika mörkröda, nästan svarta fläckar. De hafva en storlek af $^1/_2$—1 cm. i diameter och äro på ett afstånd af 2—5 cm. från hvarandra. Till största delen utgöras de af kornig mörkröd granat utan tydliga kristallformer; därtill ansluter sig dikroit, som är mycket förvittrad och ofta har öfvergått i pyrargillit, samt något muskovit (?). Äfven kvartskorn finnas i granatmassan.

Bärgarten har ett i hög grad likformigt utseende inom hela området. Strukturen är granitens vanliga rent kristalliniska, men endast sällan fullkomligt massformig, utan oftast antagande ett sträckadt utseende. Parallelstrukturen åstadkommes i främsta rummet af glimmern, men äfven de andra beståndsdelarnas uppträdande står i ett visst sam-

band därmed. De stora granatpartierna äro ordnade i rader parallela med skiffrigheten äfvensom något utdragna i denna riktning. Likaledes visa kvartsen och fältspaten en öfvervägande utbildning i strykningsriktningen hos gneisgraniten.

Vid Santalahti kunde kontakt iakttagas mellan denna bärgart och diabasen på Lautaniemi. Graniten har där något omvandlats. De stora karaktäristiska granatfläckarna hafva försvunnit närmare diabasen.

Oligoklasgranit och gneisgranit. Denna bärgart finnes i mindre partier inom den röda ortoklasgneisgraniten. Den visar ej så stor likformighet på skilda ställen som denna bärgart. Såväl till struktur som sammansättning kan den inom ett litet område växla betydligt. En för de skilda varieteterna gemensam beståndsdel är utom kvartsen och magnesiaglimmern fältspaten. Den utgöres uteslutande af en gul eller grå plagioklas, som har spec. vigten $2{,}_{64}$ samt optiska förmörkningslinien på basiska planet lutande cirka 3^0 mot kanten $\frac{c}{b}$ och brakypinakoiden $+ 10^0$ mot samma kant. Den är således en tämligen normal oligoklas, till sammansättning liknande dem, som förut anträffats i de äldre primitiva bildningarna hos oss (t. ex. vid Sillböle m. fl. ställen; jämf. min. medd. VIII, 32 af F. J. Wiik), men skild från den som förekommer t. ex. i rapakivi. Oligoklasen förekommer i individer utan kristallformer. Storleken hos kornen varierar mycket; i allmänhet äro de 1—3 m. m. i genomskärning, men uppnå t. ex. i en porfyrartad oligoklasgneisgranit från Huhdasjärvi en diameter af c. 3—4 cm. Kvartsen är grå till färgen och finnes i mycket stor ehuru växlande mängd i de skilda slagen af oligoklasgneisgranit. Granat finnes i små runda korn i nästan alla varieteter af denna bärgart. Stundom kan dess kristallform iakttagas och vi-

sar sig då vara ikositetraedern (äfven hos de skiffriga arterna). I den gneisartade oligoklasporfyren norr om Huhdasjärvi saknas detta mineral helt och hållet.

Fullkomligt massformig oligoklasgranit finnes endast i ett mindre parti söder om Huhdasjärvi samt i östra delen af området mellan Vuohijärvi och Lahnajärvi. På alla andra ställen har denna bärgart antagit ett flasrigt, gneisartadt utseende, Detta betingas af glimmern, som antingen jämt fördelad inom massan har bladen parallela med skiffrigheten eller, såsom i den profyrartade oligoklasgneisgraniten vid Huhdasjärvi är koncentrerad till stora bladiga massor, hvilka liksom mörka band i strykningsriktningen genomdraga bärgarten. Oligoklasgneisgraniten har samma strykningsriktning som ortoklasgneisgraniten. Stupningen är söder om Huhdasjärvi mot NV, i det nordliga området 25°—30° mot SO.

Kontakt mellan de båda bärgarterna har på några ställen kunnat iakttagas. På alla dessa ställen ligger ortoklasgneisgraniten öfver oligoklasgneisgraniten eller har inträngt som lagerstockar i denna. Inga ställen finnas, som tala för att den förra blifvit upplyftad af den senare.

Mellan Linnajärvi och Salajärvi på gränsen mot Heinola socken finnes en *hvit medelkornig granit,* som har ett något skiffrigt utseende i följd af glimmerns och några andra beståndsdelars anordning i parallela band och strimmor. Den innehåller två slag af fältspat, mikroklin och oligoklas, i ungefär lika mängd. Kvarts finnes i stora klara korn med talrika vätskeporer. Fjäll af biotit finnas glest inströdda i hela massan. Likaså anträffas här och där små partier af mörkgrönt hornblende. En vigtigare beståndsdel är kordieriten och dess förvittringsprodukter. Den uppträder i ganska stora individer, hvilka vanligen förekomma flere tillsammans

bildande mörka fläckar och strimmor i den ljusa bärgarten. Den är i tunnslipadt präparat klart genomskinlig, icke eller endast svagt dikroitisk och i följd af förvittring grumlig kring spjälkningsspringorna. På kordieritens afsöndringsytor finnes muskovit.

Då denna bärgart anträffas i så ringa mängd i denna socken och dess uppträdande utom denna är obekant, har det varit svårt att afgöra dess ställning till andra. Jag har ansett den höra till gneisgraniterna dels på grund af dess petrografiska egenskaper dels emedan den har samma strykningsriktning som dessa.

2. Rapakiviformationens bärgarter.

Det sydfinska rapakiviområdet har förut (af Holmberg, Wiik) antagits sluta i Iittis socken något norr om Salpausselkä. Vid 1883 års geologiska undersökningar visade det sig att gränsen sträcker sig ända till Heinola socken. Såsom förut nämdt ligger den i fråga varande delen af Jaala socken vid detta områdes nordvästra gräns. Oaktadt i allmänhet stor enformighet är rådande inom ett rapakivigebit, erbjuder det likväl vid gränsen en ganska stor omväxling. I Jaala socken anträffas utom rapakivi och en medelkornig röd syenitgranit äfven två andra slag af porfyrartade graniter och en kvartsfältspat-porfyr.

Rapakivi. Den typiska „rapakivi" benämda granitporfyren sträcker sig i en halfcirkel från Mäkelä by vid Vuohijärvi längs områdets södra och västra sida med ett mindre afbrott mellan Linnajärvi och Salajärvi till Pökelä by i nordligaste delen af denna socken. Den liknar i alt förut beskrifna rapakiviarter från andra trakter. I en fin — eller medelkornig massa af grå kvarts, rödbrun kalifältspat, såväl mono- som triklin, svart magnesiaglimmer, samt något mörk-

grönt hornblende äro ellipsoidiska c. 2—3 cm. i genomskärning stora fältspatpartier afskilda. Dessa utgöras af enkla individer af ortoklas, omgifna af ett ljusgrönt oligoklasskal, som vid förvittring blir hvitt. I södra delen af området öster om landsvägen anträffas en annan varietet af rapakivi. Den saknar den finkorniga grundmassan och oligoklasen, som omsluter ortoklasen; den mörka glimmern förekommer i mindre mängd. De hufvudsakliga beståndsdelarna äro stora köttröda mikroklin-individer och ganska tydligt kristalliserade kvartskorn af en ärts storlek mellan dessa. Rapakivi har öfveralt en fullkomligt riktningslös struktur.

På några ställen har kontakt mellan denna bärgart och andra kunnat iakttagas. Gränsen är alltid skarp, men några gångar af rapakivi hafva ej varseblifvits. Söder om Puvlakka innesluter rapakivi ett större parti af den röda ortoklasgraniten.

Syenitgranit. Om i rapakivi de porfyriskt afskilda fältspatindividerna aftaga i storlek så att de öfvergå i grundmassan, och hornblendehalten tilltager på glimmerns bekostnad, så uppkommer en medelkornig rapakivisyenit, som är en mycket vanlig följeslagare till rapakivi, i synnerhet vid dess gränser. I Jaala socken bildar denna röda syenitgranit ett större område mellan Kelesjärvi och Pökelän Wääräjärvi. Den består af klara afrundade kvartskorn, mörkt hornblende med mycket kantiga konturer och brunröd rapakivifältspat, som här är mikroklin, starkt förvittrad och inprägnerad af järnoxider. Dessa hafva inträngt utifrån eller inkommit vid de andra mineralens förvittring, ty i tunnslipadt präparat kan man ännu i midten af större fältspatindivider se en ganska klar och frisk kärna.

Granitporfyr. I beskrifningen till kartbladet N:o 7 af Finlands geologiska undersökning omnämnes, att den rådande

bärgarten inom Pernå socken vid rapakivigebitets västra gräns är en så kallad „fältspatporfyr", som närmare beskrifves. Tämligen lik denna bärgart, ehuru betydligt storkornigare, är den, som intager centrum af i fråga varande del af Jaala socken. Ehuru hörande till samma formation som rapakivi är den likväl skarpt skild från denna bärgart. Under det den förut beskrifna „rapakivi" i detta område uppträder i ganska små och låga kullar bildar granitporfyren, i synnerhet vid gränserna, stora, branta bärg, som redan till färgen skilja sig från rapakivi. Den rödbruna ortoklasen är här ersatt af en hvit. En makroskopisk undersökning visar att denna bärgart består af en grofkornig massa af öfvervägande hvit fältspat ock grå kvarts samt något svart glimmer, mörkgrönt hornblende och obetydligt af violetta granater bland de två föregående mineralen, samt i denna grundmassa porfyriskt utbildade stora (4—5 cm. långa, 2—3 cm. breda) kännspaka karlsbadertvillingar af ortoklas, hvilka här i motsats till förhållandet hos rapakivi äro öfvervägande utbildade i klinopinakoidens riktning. Äfven något kordierit tyckes ingå i denna bärgart. Liksom rapakivi är den i allmänhet fullständigt massformig. På några ställen finnes dock en antydan till parallelstruktur, i det de skilda beståndsdelarna hafva sin största utbildning i samma riktning. Detta inträffar i några bärg på Huhdasjärvi sidan, där strykningen är N 40° O.

Euritporfyr. På södra stranden af Maajärvi finnes ett mindre område, som uppfylles af en porfyrisk, granitisk bärgart, euritporfyr. Dess gräns mot alla omgifvande bärgarter är mycket skarp. Den är en finkornig, granitisk, af kalifältspat, kvarts och magnesia glimmer sammansatt bärgart, i hvilken kvarts och fältspat äro porfyriskt utbildade. Kvartsafbskiljningarna äro dels enhetliga individer del kristalli-

niska aggregat af flere små korn. Den ur grundmassan utkristalliserade fältspaten är röd ortoklas, som bildar afrundade individer med en diameter af 1 cm.

Vid Linnajärvi, Markkinajärvi, norr om Hartola by m. fl. ställen genombrytes den hvita granitporfyren af gångar af *kvartsfältspatporfyr*, som fullkomligt liknar den, som förut anträffats i andra rapakiviterränger. I en röd tät felsitisk grundmassa äro fältspat, kvarts och glimmer porfyriskt afskilda. Fältspaten, som är ortoklas, uppträder antingen som enkla individer eller karlsbadertvillingar, hvilka hafva utkristalliseradt med flere afbrott, att döma af den skalformiga sammansättningen och de främmande ämnen, som finnas mellan de skilda lagren. Såväl fältspaten som kvartsen och glimmern hafva mycket väl utbildade kristallformer. Fältspaten uppnår en storlek af ända till några centimeter i den största utsträckningen, kvartsen och glimmern endast 1 à $1^1/_2$ m. m. I grundmassan finnas talrika ådror och fläckar af en brun substans, som antingen är en förändrad glimmer eller något slags järnoxid.

3. De basiska massformiga bärgarterna.

I likhet med förhållandet i Satakunta m. fl. granitporfyrterränger i vårt land, har äfven vid gränserna af det viborgska rapakivigebitet basiska massformiga bärgarter blifvit observerade. Ehuru af myckel olika sammansättning på de olika fyndorterna hafva de troligen likväl samma genetiska ursprung och deras eruptionstid torde öfver hufvud taget vara senare än granitporfyrens. De olikheter, som de visa, måste till stor del antagas vara förorsakade af lokala förhållanden, såsom beskaffenheten af den genombrutna bärgarten, eruptionsterrängens utsträckning, inflytande af senare utbrutna massor m. m., eller ock bero de därpå, att erup-

tionen af så stora massor icke skett i ett ögonblick utan småningom med större eller mindre afbrott. De vid olika tillfällen utbrutna massorna hafva därvid varit utsatta för förändradt tryck, afsvalningshastighet m. fl. olika yttre inflytelser. Troligen hafva de också redan vid sitt utbrott haft en något skiljaktig sammansättning. Redan inom ett ganska litet område kunna dessa växlingar i sammansättning och struktur vara ganska stora, om ock ej så betydande att de föranleda en geologisk åtskilnad. Härpå lemna de basiska eruptiven inom Jaala socken flere exempel. Prof. Wiik har tidigare (l. c.) beskrifvit några af dessa.

De basiska eruptiven i Jaala socken genombryta alla på föregående sidor beskrifna bärgarter. De bilda tvänne större zoner, den ena med sydostlig, den andra med sydvästlig riktning, hvilka utdragna skulle skära hvarandra vid Kuoppalampi, samt ett mindre parti med sydsydvästlig sträckning, som utgår från samma punkt som de två andra. Dessutom finnas vid Karijärvis strand på gränsen mellan de båda granitporfyrerna små gångar af basiska bärgarter. — Dessa grönstensarter bilda i allmänhet små låga afrundade bärg; endast på få ställen såsom i nordvästra delen af Lautaniemi, nära Kelesjärvi och vid Paljakka få de en större utbredning. De äro starkt förvittrade på ytan och omgifvas af ett rostigt brunt grus, som mycket liknar sönderfrätt rapakivi. På Kuisaari och den sydöstra ändan af Lautaniemi visar bärgarten en parallel förklyftning i riktningen N 10°—12° V.

Hufvudmassan af bärgarten i dessa zoner utgöres af grofkorniga, mycket fältspatrika, ofta porfyrartade diabas- och gabbroarter. Fältspaten är labrador af spec. v. 2,7 och utsträckningsvinkeln på brakypinakoiden — 19°. Denna fältspat, igenkännelig äfven på sina svarta nålformiga mikrokliter, finnes hos alla grönstensarter i Jaala socken, huru för-

ändrade och olika hvarandra de för öfrigt äro. Den andra beståndsdelen, pyroxenmineralet, växlar däremot mycket i bärgarter från skilda ställen. Det har nämligen anträffats flere slag af såväl rombisk som monoklin pyroxen, ofta flere arter inom samma bärgart. En accessorisk beståndsdel, som finnes i nästan alla varieteter af de basiska massformiga bärgarterna är titan- (och magnet-) järn.

De fältspatsrika plagioklas-pyroxen-bärgarterna intaga större delen af områdena Kuisaari—Lautaniemi och Paljakka Pökelä. Bärgarten från Kuisaari, *olivinnorit* eller *hypersten-labradorit*, är beskrifven af prof. Wiik (l. c.). På större delen af Lautaniemi är den likartad, men mot gränsen till den röda gneisgraniten blir den först medelkornig och närmast denna finkornig samt förändras samtidigt tillsammansättningen. En mikroskopisk undersökning af en medelkornig varietet från västra sidan af Lautaniemi visar att den är *glimmerhaltig gabbro*. Den består af ungefär lika mängder af långsträckta polysyntetiska labradorindivider med de karakteristiska, hufvudsakligen med makropinakoiden parallela mikroliterna och mörka, i genomskinande ljus brungula, afrundade diallagindivider. Glimmern som förekommer tillsammans med diallagen, är en i oregelbundna bladiga massor uppträdande mörk biotit. Fältspaten har ofta en gul färg i följd af järnhaltiga infiltrationer på dess sprickor. Magnetit saknas i bärgarten från detta ställe eller finnes endast i obetydlig mängd. — Den finkorniga modifikationen vid områdets gräns mot gneisgraniten vid Santalahti liknar den medelkorniga nästan helt och hållet till sammansättning. Den innehåller likadan fältspat och pyroxen samt glimmer i samma proportioner, men dessutom anträffas i den afrundade magnet- (el. titan-) järnkorn i mycket stor mängd. Vidare är i den finkorniga varieteten diallagen ställvis ersatt

af grönt, trådigt, uralitartadt hornblende. Denna *dioritiska glimmergabbro* har såsom förut är nämdt (sid 36) influerat på den angränsande gneisgraniten sålunda, att de karaktäristiska granatfläckarna hos denna till större delen försvunnit vid kontaktzonen.

I det norra området har bärgarten fått en mera porfyrisk karaktär. Den grofkorniga *diabasporfyren* från Paljakka, som är beskrifven af prof. Wiik (l. c.) är den rådande bärgarten inom östra delen af detta område. I Pökelä-trakten åter har labradorporfyren en sammansättning, som närmar den till Kuisaaritypen. I en titanjärnhaltig, grofkornig, synnerligen labradorrik grundmassa, där pyroxenen är af två slag, rombisk, metalliskt skimrande hypersten och grön, monoklin augit, som omgifver den förra och i ådror genomdrager fältspaten, äro stora, ända till 3—4 cm. långa labradorindivider utkristalliserade. I områdets sydvästligaste del är bärgartens grundmassa mörkare, tätare och förändrad till sin sammansättning. Den utgöres nämligen här af en mycket finkornig *glimmerdiabas* (*gabbro*), som fortfarande är en labrador-porfyr. En mikroskopisk undersökning af en stuff från stranden af Kuoppalampi visar, att den svarta grundmassan innehåller fältspat, gröngul diallag, magnetik-korn i mängd och något biotit. De porfyriskt framträdande, utdragna, polysyntetiska plagioklasindividerna, ofta sammansatta efter två skilda tvillingslagar, uppnå en längd af cirka 1 cm. De äro i synnerligt hög grad inprägnerade af de nålformiga mikroliterna, hvilka i två riktningar genomdraga det ljusa mineralet, på hvars sprickor en grön substans stundom afsatt sig. Biotiten finnes dels som små runda fjäll i grundmassan, dels porfyriskt afskild och bildar då bladiga partier med ganska oregelbundna konturer. Grundmassan med de afrundade diallagindividerna, magnetiten och

biotiten liknar mycket den finkorniga bärgarten från Santalahti, men här förekommer diallagen i något större proportion, och de uralithaltiga partierna saknas.

De glimmerhaltiga grönstensarterna, i hvilka diallagen och äfven andra beståndsdelar i motsats till det vanliga förhållandet hos de eruptiva massorna förekomma med afrundade former, anträffas vid de stora områdenas gränser mot de omgifvande bärgarterna. De äro troligen uppkomna ur de grofkorniga diabasarterna, som äro de rådande inom gebiten, genom inflytande af de angränsande bärgarterna och af andra obestämbara orsaker. Dessa förändringar hafva på sina ställen gått ännu längre, hvarom mera vid beskrifningen af de kristalliniskt skiffriga bärgarterna.

Vid Neuloppenjärvi finnes den tredje af de på kartan utmärkta gångstockarna. Den har en betydligt mindre utsträckning än de två andra och har troligtvis i följd däraf varit lättare utsatt för en genomgående förändring af hela massan. Prof. Wiik har redogjort för bärgartens sammansättning och den intressanta metamorfos, på grund hvaraf den visar sig hafva uppkommit ur en ursprungligen mera basisk bärgart. Med afseende på dess blandade sammansättning har han kallat den *kvartshaltig gabbrosyenit.* De stora porfyriskt uppträdande labradorkristallerna äfvensom de hvilka ingå i grundmassan äro af alldeles samma slag som i de förut beskrifna basiska eruptiven.

I de små gångarna vid Karijärvis strand finnas de af prof. Wiik omnämda minett- dch kersanton-artade bärgarterna. Dessa gångar äro endast få till antalet (3 observerade) och hafva en mycket obetydlig utsträckning i riktningen NV—SO, som blir ännu mindre, emedan de till största delen täckas af lösa bildningar. Nära Maajärvis utlopp finnes en sådan gång, där kontakten mellan rapakivi och gång-

arten kan iakttagas. En beskrifning af sammansättningen af denna gångart, som upptagit beståndsdelar ur den genombrutna bärgarten, finnes i den citerade uppsatsen af prof. Wiik. — I en annan gång, belägen mera åt N V har bärgarten ett något annorlunda beskaffat utseende. Den har icke en fullkomligt riktningslös-struktur såsom den förra, utan har sannolikt i följd af de omgifvande porfyrgraniternas tryck blifvit skiffrig med strykningsriktningen N V—S O. Vid mikroskopisk undersökning befinnes den mörka finkorniga bärgarten innehålla diallag, hornblende, biotit, plagioklas och kvarts. I denna *glimmerhaltiga diorit-diabas* äro diallagen, hornblendet och biotiten utdragna i skiffrighetens riktning. Diallagen är ljusgrön, trådig, sprickig och starkt angripen. Biotitstänglarna äro ofta böjda och sönderbrutna. Hornblendet är i tunnslipadt präparat ljusgult eller brunt och liknar mycket en del af biotiten, men skiljes lätt genom sina spjälkningsspringor, sneda ljusutsträckning och svagare dikroism. Fältspaten är endast på få ställen fullkomligt frisk; de flesta individer äro förvittrade, uppfylda af korta pelarformiga, färglösa mikroliter, och hafva en otydlig tvillingsstruktur. Här och där i den finkorniga skiffriga massan framträda stora ljusgröna labradorindivider, liknande dem från Neuloppenjärvi. De äro ända till 1 cm. långa och sammanstryckta normalt mot skiffrigheten. Kvartsen finnes som enstaka korn på spridda ställen i bärgarten.

4. Den yngsta graniten Gånggraniten.

Under hela tiden af de primitiva formationernas uppkomst hafva inom Jaala socken graniteruptioner ägt rum. Först uppträdde gneisgraniterna, sedan granitporfyrerna (inclusive rapakivi) och sist gånggranit, yngre än alla förut nämda massformiga bärgarter. Denna bärgart finnes såsom

gångart i gneisgranit, rapakivi, diabas och gabbro. I allmänhet hafva granitstockarna en mycket liten utsträckning, högst två fot i bredd, men på några ställen såsom i grönstensarterna på Kuisaari och vid Kelesjärvi hafva de en mäktighet af 3—4 famnar.

Denna ljusgröna medel-finkorniga granit liknar mycket och är sannolikt af samma slag som den, hvilken så allmänt såsom gångar anträffas i det stora rapakivigebitet. Den består af en jämt kornig kristallinisk (granitisk) blandning af kvarts och mikroklin jämte något biotit, som stundom t. ex. i graniten från Kuisaari är förändrad till en mörk, föga genomskinande substans.

Ett annat slag af gånggranit finnes i den gneislika bärgarten i Kuparivuori på Hartola bys mark. Den uppträder i några lager och gångar i ringa mäktighet. Den medelkorniga bärgarten från en gång af 1 cm. bredd innehåller grumlig, af en gråhvit förvittringssubstans inprägnerad, icke närmare bestämbar fältspat, mindre mängder af klara kvartskorn samt glimmar af två slag, en gulbrun, sprickig, angripen biotit och en finbladig, ljus, föga dikroitisk muskovit. Vidare finnas magnetitkorn, som äro ställvis koncentrerade i grupper i biotiten, ett smutsgrönt kloritiskt mineral och fibrolitnålar i kvartsen.

5. De kristalliniskt skiffriga bärgarterna.

De kristalliniskt skiffriga bärgarterna i den nordöstra delen af Jaala socken bilda större och mindre partier, hvilka omgifva den i centrum af området befintliga granitporfyrmassan. Ehuru de till det yttre öfverensstämma däri, att de hafva ett kristalliniskt skiffrigt utseende visa de likväl icke blott i sammansättning och inre struktur, utan äfven i sina stratigrafiska förhållanden en sådan olikhet, att man

måste antaga att flere alldeles skilda orsaker eller åtminstone samma orsaker i alldeles olika grad, medverkat vid deras bildning. Somliga visa sig i såväl petrografiskt som rent geologiskt hänseende vara värkliga gneiser, andra åter hafva en sammansättning, som så nära öfverensstämmer med den hos några förut beskrifna eruptiv, att man icke kan förneka ett med dessa gemensamt ursprung; en stor del öfriga däremot hafva en så tvätydig karaktär att man icke kan komma till någon bestämd uppfattning af dem.

De förnämsta egenskaper som härvidlag kunna tjäna till skiljemedel äro bärgarternas skiktning, lagerföljd och mikrostruktur. I kristalliniskt skiffriga bärgarter, som uppkommit genom tryck af massformiga är sammansättningen mycket homogen i riktning normalt mot skiffrigheten. Det ena tunna skiktet är nästan alldeles likt det andra. Härpå lämnar den förut beskrifna glimmerhaltiga dioritgabbron från Karijärvis strand ett exempel. Inom de egentliga gneiserna däremot, förändras de små skikten redan inom ganska små gränser. Ännu tydligare framträder skilnaden, då man iakttager förhållandet på en större sträcka. Inom ett värkligt gneisområde växellagra bärgarter af väsentligen olika mineralogisk sammansättning, hvilket hos det andra slaget af skiffriga bärgarter ej är fallet. — Ett annat medel att skilja dem erbjuder som sagt den inre strukturen. Prof. Wiik har undersökt en mängd finska och äfven utländska typiska gneiser och massformiga bärgarter af liknande sammansättning och dervid funnit följande åtskilnad (se slutet af den förut citerade upps.). I de massformiga bärgarterna hafva de enskilda mineralen vanligen kantiga konturer, hvilka gripa in i hvarandra; vidare förekomma somliga af de konstituerande beståndsdelarna ofta insprängda eller inneslutna i hvarandra. I gneiserna åter äro de enskilda mineralen mycket väl skilda

från hvarandra och hafva jämna, skarpt begränsade och mestadels afrundade konturer.

Skiffrig glimmergabbro. En gneislik bergart som står i mycket nära samband med de basiska eruptiven, är den, som finnes mellan Knoppalammet och Kelesjärvi. Den innehåller hufvudsakligast plagioklas, diallag, biotit och kvarts. Plagioklasen är en labrador med utsträckningsvinkeln — 19° på brakypinakoiden, således likadan som den, hvilken förekommer i grönstensarterna. Diallagen uppträder i afrundade individer af grönbrungul färg och af alldeles samma utseende som den, hvilken anträffats i de glimmerhaltiga gabbroarterna från Lautaniemi och Kelesjärvi. Utom biotiten anträffas äfven en annan af deras beståndsdelar, titanjärn, till stor del öfvergånget i leukoxen. Kvartsen är deremot en ny beståndsdel. Labradortvillingarna, diallagen och de stora biotitbladen med oregelbundna konturer förekomma tillsammans i grupper, sinsemellan förenade af en finkornig mellanmassa, som förnämligast består af kvarts och bland denna något labrador. Titanjärnet och leukoxenen finnas inströdda i alla delar af massan. Bärgartens petrografiska sammansättning, som så nära öfverensstämmer med den af de förut beskrifna massformiga, dess skiffrighet och egendomliga struktur samt den kvartsrika finkorniga grundmassan antyda, att den bör anses som något slags tuffbildning, uppkommen ur de glimmerhaltiga gabbroarterna. Dess strykningsriktning är ungefär NV—SO.

Gneisartad diorit. Längs östra sidan af granitporfyren i områdets centrum mellan Huhdasjärvi och Lahnajärvi sträcker sig en zon af en skiffrig bärgart, hvars strykningsriktning är parallel med områdets hufvudsträckning, d. v. s. vid Huhdasjärvi N 50° O med stupning mot NV, men mot norr öfvergående i en mera N-S-lig riktning. Af de kristal-

liniskt skiffriga bärgarterna är denna den minst skiffriga. Mångenstädes har den en yttre struktur mera lik en gneisgranits än en gneisarts och vid Huhdasjärvi är dess struktur nästan massformig. Den består af plagioklas, hornblende magnesiaglimmer och något kvarts. Plagioklasen (oligoklas) anträffas i stora korn i mycket olika förvittringsstadier; större delen af fältspaten är någorlunda frisk och visar en tydlig tvillingssträckning, men en annan del är däremot ganska angripen och ju längre förvittringen fortskridit dess otydligare skönjes tvillingsstrukturen. De vanligtvis efter albitlagen bildade tvillingarna hafva ofta ytterligare sammanvuxit efter periklinlagen, hvarigenom de skilda lamellknippena bilda ungefär en rät vinkel med hvarandra. På några ställen i fältspaten finnes långsträckta, icke tydligt begränsade interpositioner, snarlika hålrum, hvilka luta i sned vinkel mot tvillingslamellerna. Hornblendet bildar regellösa kantiga grupper af flere individer, hvilka fylla rummen mellan fältspaterna och intränga i dessa. Dessutom finnes detta mineral såsom insprängligar och mikroskopiska interpositioner i oligoklasen. Det är mörkgrönt och starkt dikroitiskt (i klargrönt och brunt). Den mörkbruna biotiten finnes i mindre mängder bland hornblendet. Kvartsen anträffas såsom enstaka korn mellan de öfriga beståndsdelarna. — Till sin mikrostruktur och sammansättning bör denna bärgart anses för en dioritisk syenitgranit eller kvartshaltig diorit. Den är troligen äfven detta, men har genom tryck eller af andra orsaker fått en flasrig struktur. För detta talar dess mindre utpräglade skiffrighet och den omständigheten att den sannolikt är äldre än den angränsande granitporfyren. Nära denna bärgart finnas nämligen lagerstockar och gångar af densamma i den skiffriga.

Gneisartad glimmerdiorit. Mellan det västra Lahna-

järvi. Maajärvi och Huhdasjärvi finnas långsmed gränsen af granitporfyren några smärre partier af en skiffrig bärgart, som visar en mängd egenskaper, hvilka ej fullt motsvara dess gneislika utseende. Den består af oligoklas, magnesiaglimmer, och kvarts i något växlande proportioner på skilda ställen. Oligoklasen är utbildad i oregelmässigt begränsade korn, som i friskt tillstånd visa en tydlig tvillingsbildning. Den större delen af fältspaten befinner sig likväl i ett mycket långt framskridet förvittringstillstånd och saknar då nästan alla strukturfenomen, som möjliggöra en närmare bestämning. En gemensam karaktäristisk egenskap för fältspaten från skilda ställen är dess inprägnation af glimmermikroliter, liknande förhållandet hos glimmersyenit från Ulrikasborg vid Helsingfors. Biotit förekommer nämligen såsom fjäll af mycket växlande storlek, talrikt inspränga i fältspaten, dock i varierande mängd på olika ställen. I bärgarten från det lilla gneisområdet (Kuparivuori) norr om Hartola by, i hvilken frisk fältspat saknas nästan helt och hållet, äro glimmerinprägnationerna synnerligen öfvervägande, i den från Huhdasjärvi däremot jämförelsevis glest inströdda. Mycket ofta har på springor i de mindre väl bibehållna fältspaterna ett finstängligt, trådigt, ljusgult, icke eller svagt dikroitiskt mineral med rombisk ljus utsläckning uppstått. — Utom såsom interpositioner i fältspaten finnes biotit i stora oregelbundna blad, hvilka liksom den inprägnerande glimmern här och där innehålla magnetit. Af alla beståndsdelar förekommer kvartsen i den mest varierande kvantiteten. I bärgarten från Maajärvitrakten är detta mineral glest inströdt i massan, i den från Hartola, som genombrytes af den på sid. 48 beskrifna gånggraniten finnes det i större mängd, och ännu mera anträffas i Huhdasjärvivarieteten, där halten af denna beståndsdel växlar i de olika skikten. Hvad den inre

strukturen beträffar, så närmar den sig i allmänhet den hos massformiga bergarter, d. v. s. de enskilda mineralen hafva kantiga konturer och äro insprängda i hvarandra såsom exempelvis bioitit i oligoklas. Till det yttre däremot hafva de ett gneislikt utseende; de äro mycket tydligt skiffriga och kunna spjälkas i stora skifvor af ett par m. m:s tjocklek och därunder. Till sammansättning liknar det ena skiktet nästan alldeles det andra. Ett undantag från det ofvansagda gör bärgarten öster om Pitkäjärvi. I den påminna beståndsdelarnas inre begränsning mycket om förhållandet hos gneiserna, och i den finnes skikt af olika sammansättning, beroende på den förut omnämnda växlande kvartshalten.

Om uppkomsten af nyssbeskrifna bärgart, som till sin sammansättning och mikrostruktur liknar en kvartshaltig glimmerdioritartad bärgart, men till det yttre har utseende af en glimmergneis, kan man icke komma till någon visshet. För antagandet att den är en metamorfoserad glimmerdiorit talar utom dess sammansättning äfven det förhållande, att dessa bärgartskikt finnas på gränsen mellan granitporfyren och de äldre bildningarna samt hafva en strykningsriktning, som noggrant följer denna. Den är nämligen vid Maajärvi N 45° V med 45° stupning mot NO, vid Hartola N 70°—80° O med stupning mot N 30°—50° och vid Huhdasjärvi N 60° O med stupning åt NV.

De egentliga gneiserna bilda ett mindre område på nordvästra sidan af Ansalaksviken och ett större, som sträcker sig åt NO från Ansalaks ända till Kuoppalampi och Kelesjärvi. Bärgarterna här äro såväl till struktur som sammansättning fullkomligt analoga med de som äro allmänna i den laurentiska formationen, glimmergneis och hornblendegneis. Här finnas nämligen en röd gneis och en hornblendepyroxengneis. Af dessa är den senare vida vägnar öfver-

vägande. Den röda gneisen uppfyller nästan uteslutande det mindre området. hornblendegneisen det större. Dock finnes NV om Ansalaks by i den röda gneisen ett bredt lager af hornblendegneis. Den allmänna strykningsriktningen är N 40° O med en mycket brant stupning mot SO.

Röd gneis. Såväl till mikrostruktur som sammansättning likna de verkliga gneiser. Den röda gneisen innehåller afrundade väl begränsade korn af klar kvarts, röd, förvittrad, af järnoxider inprägnerad fältspat och grön klorit, som sannolikt uppkommit ur en glimmerart, och äfven något mörk biotit. Proportionen mellan beståndsdelarna varierar mycket i de små skikt hvaraf bärgarten är sammansatt; somliga äro mycket kloritrika, andra åter bestå hufvudsakligast af kvarts och fältspat.

Hornblendepyroxengneis. Den finkorniga hornblendegneisen består af likaledes mycket väl begränsade och afrundade korn af fältspat, hornblende. pyroxen och kvarts i underordnad mängd. De enskilda mineralen, specielt hornblende och pyroxen hafva sin största utbildning i skiffrighetens riktning. Amfibolen är mörkgrön och visar inga kristallformer utbildade. Pyroxenen finnes icke jämt fördelad inom bärgarten. såsom hornblendet, utan är ställvis koncentrerad i större massor. Den liknar mycket de pyroxenarter som finnas i kalksten. Den är ljusgrön, i tunnslipadt präparat nästan ofärgad med ljusgrön uppgrumling kring spjälkningsspringorna. Fältspaten är ganska klar, mycket sprickig och visar några af sina vanligaste kristallformer. Den företer ingen tvillingsstruktur sådan som hos plagioklas, men väl synas enskilda individer ofta vara sammanväxta af två, hvilkas förmörkningslinier bilda sneda vinklar med hvarandra. Den är sannolik mikoklin. I hornblendegneisen finnes i områdets norra del ofta lager af gneisgranit af

samma slag som den, hvilken finnas mellan Linna- och Salajärvi.

Nära Pöngarelampi i norra delen af denna socken tre verst söder om Paljakka i närheten af Vuohijärvi finnes ett enstaka bärg, som innehåller en gneisart, som icke står i något samband med någon af de öfriga. Den är en *kordieritgneis*. Den består nämligen af röd mikroklin, kvarts och dikroit. Större delen af kalifältspaten och kvartsen äro koncentrerade i skilda ljusare lager i bärgarten, den öfriga delen bildar jämte kordieriten och dess förvittringsprodukter en mörk massa. Kordieriten är af alldeles samma slag som i den förut beskrifna gneisgraniten från Linnajärvi. Men den är endast föga bibehållen; nästan hela denna beståndsdel har öfvergått i en mörk, mjuk förvittringsprodukt, som i tunnslipadt präparat har gröngul färg och företer spjälkningsspringor i två riktningar, vinkelräta mot hvarandra, samt mellan korsade nikoler aggregatpolarisation; på afsöndringsspringorna och såsom afrundade interpositioner finnes glimmer.

I den fasta bärggrunden finnes bland märken från istiden räfflor på flere ställen och en jättegryta på norra sidan af Karijärvis utlopp i Kaajärvi. Räfflorna hafva följande riktningar.

på Kuisaari och ändan af Lautaniemi	N	10° V
i Lahnavuori vid sjön af samma namn	N	2°— 4° V
vid nordvästra ändan Maajärvi	N	15°—18° V
vid Paljakka gästgifveri	N	3°— 4° V
vid landsvägen vid Mäntyharju sockens gräns	N	2°— 3° V

Jättegrytan finnes i rapakivi den är omkring $^3/_4$ meter djup och lika bred vid mynningen. Den finnes i en nästan lodrät mot SV vättande klippvägg, mot hvilken dess höjdlinie bildar ungefär en rät vinkel.

Bland denudationsfenomen erbjuder den öfverensstämmelse, som råder mellan dalarnas och sjöarnas längdriktningar ett visst intresse. Vuohijärvi. Karijärvi. Niskajärvi Kylmälahti och Rantalahti, de två sista fortsatta i tvänne större dalar, som sträcka sig ända till sockneus norra gräns, samt en stor del mindre sjöar och dalar inom området hafva en sinsemellan parallel och med räfflornas riktning ungefär öfverensstämmande sträckning. Vinkelrätt mot denna riktning sträcker sig från Karijärvi till Vuohijärvi en stor dal, i hvilken sjöarna Ruuhaisjärvi och Huhdasjärvi ligga. En annan dal med samma sträckning finnes mellan Kuoppalampi och Pökelä by. Sjöarna och dalarna, som äro parallela med räfflorna hafva sannolikt utgjort botten för istidens jöklar och genom deras slitning fått sin nuvarande form. Dock är det antagligt att dessa dalar och de däremot vinkelräta icke ursprungligen äro förorsakade af glaciererna, utan redan förut funnits såsom rämnor i den fasta jordskorpan och åt ismassornas lopp gifvit den riktning, som utmärkes af räfflorna.

Denna undersökning af de arkäiska formationerna i den nordöstra delen af Jaala socken, hvartill anledning varit en uppmaning af hr prof. F. J. Wiik att försöka bearbeta det ganska intressanta material, som under sommaren 1883 blifvit insamladt från denna socken, har genom hans välvilliga ledning vunnit mycket. Dock lider väl arbetet af många brister både på grund af dåligt topografiskt underlag för detaljundersökningen och rekognosörernes ovana vid arbetet. Genom framtida med bättre hjälpmedel utförda iakttagelser, skall säkert mycket befinnas tarfva en rättelse, och en närmare belysning af de frågor, som nu måste lämnas outredda kunna vinnas.





	Ortoklasgneisgranit		*Diabas, gabbro m. m. d.*
	Oligoklas „ „		*Skiffrig glimmergabbro*
	Rapakivi		*Gneisartad diorit*
	Granitporfyr		*„ „ glimmerdiorit*
	Syenitgranit		*Röd gneis*
	Euritporfyr		*Hornblendepyroxengneis*
/ //	*Skiktens strykning och stupning.*	↓↓	*Räfflor*

Karta öfver bärggrunden i den nordöstra delen af

JAALA SOCKEN.

1883.

Skala 1: 200,000.

F. LIEWENDAL'S TRYCKERI, HELSINGFORS

JOURNAL

DU GÉNÉRAL J. KEITH

PENDANT

LA GUERRE EN FINLANDE

1741—1743.



GENERAL J. KEITH'S

DAGBOK

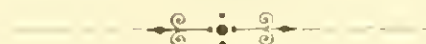
UNDER

KRIGET I FINLAND

1741—1743.

UTGIFVEN AF

AUG. J. HJELT.



Under den för Sverige och Finland så olyckliga och nesliga „lilla ofreden" framstod särskildt bland de ryska truppernas högre befälhafvare den berömde skotten J. Keith, som sedan under Fredrik II:s fanor vann sina rikaste krigslagrar. Under nämda kampanj förde han den dagbok, som på följande blad offentliggöres och, såsom ur denna reproduktion framgår, har han underkastat sina ursprungliga anteckningar en omarbetning.

Af hvardera redaktionen har troligen funnits åtskilliga afskrifter. Kongl. Biblioteket i Stockholm äger trenne sådana. Den förra redaktionen representeras af en med klar och jämn handstil verkställd afskrift i liten duodec på 81 sidor, bunden i ett vackert engelskt band; på ryggen är tryckt „Russian". Denna Afskrift innehåller „Russische Armée 1736 und Journal von 1741." Den har i juli 1873 med Konung Karl XV:s bibliotek tillfallit det kongliga.

De två öfriga exemplaren höra till den senare redaktionen. Det ena skänktes d. 8 mars 1774 åt Gustaf III af dåvarande kommendanten på Sveaborg, generalmajoren, grefve J. Sparre. Denna afskrift, 82 sidor i folio anger sig på titelbladet såsom „Journal de la Campagne de 1741 tenu par un général de l'armée de la Russie", men omfattar i sjelfva verket äfven de följande åren. Det tredje exemplaret slutligen är en liten oktav om 96 sid., till titel och innehåll öfverensstämmande med det närmast nämda.

Olikheterna mellan de nämda redaktionerna äro ganska betydliga. I den senare, — der förf. öfverallt kallar sig „le général Keith", — äro satserna ofta utarbetade; en och annan orienterande ortsnotis är tillagd; en och annan retouchering verkstäld.

För hvem har Keith verkstält denna omarbetning? — Den förmodan har uttalats, att det skett för de svenske vänners, f. d. fienders räkning, hvilkas bekantskap han gjorde under sin vistelse i Sverige såsom chef för de ryska hjelptrupperna efter fredsslutet 1743. Osannolikt är detta icke. Man ser, att förf. vid omredigeringen uteslutit ett och hvarje af mindre intresse för svenske läsare, ett och annat, som kunde stöta eller icke förtjenade omtalas för dem. Nämde grefve Sparre deltog såsom „Öfveradjutant vid svenska armén" i det finska kriget. Måhända har han, sedan han gjort Keiths bekantskap och hört dennes dagbok omtalas, anhållit om en afskrift af densamma. Den af Sparre skänkta afskriftens yttre strider ingalunda mot antagandet, att den härstammar från 1740-talet.

Läsaren är i tillfälle att sjelf jämföra de tvenne redaktionerna: den tidigare, för året 1741 — det enda som afskriften omfattar — är tryckt under strecket jämsides med den öfriga texten, för hvilken de två andra afskrifterna jämförts.

Då afskrifterna voro verkstälda med synnerlig vårdslöshet har utg. funnit bäst i att helt och hållet modernisera ortografin. Likaså hafva alla mindre bekanta ortsnamn, så långt de kunnat återfinnas, erhållit sin nuvarande form. Tilläggas må att alla Keiths distansuppgifter afse ryska verst.

Hindrad genom vistelse å utrikes ort att sjelf verkställa nyss nämda namnförändringar och läsa korrekturet ber utg.

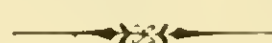
att få tacksamt erkänna den vänliga hjelp han i dessa afseenden erhållit. Likaså betygar han sin varma erkänsla för den osparda möda bibliotekarien, d:r H. WIESELGREN gifvit sig vid granskningen af dagbokens särskilda afskrifter.

Le général J. KEITH, célèbre surtout par les services qu'il rendit plus tard au roi FREDERIC II. commandait les troupes russes pendant la guerre de 1741—1743 contre la Suède, guerre peu honorable pour ce royaume et désastreuse pour la Finlande, qui servait de champ de bataille. Il a tenu pendant cette campagne le journal dont suit une reproduction.

Il en reste deux rédactions. La première d'entre elles, représentée par des annotations faites probablement jour par jour et imprimées au bas des pages, ne décrit que les événements de l'année 1741. L'autre, plus complète, fait voir le désir de l'auteur non seulement de donner à son récit l'air de plus d'objectivité — il s'y appelle toujours „le général KEITH" — mais encore d'en effacer des détails inutiles ou déplaisants pour des lecteurs suédois, ce qui a donné lieu à la supposition, qu'il avait destiné cette seconde rédaction à ses amis, ci-devant ennemis suédois, dont il fit la connaissance alors qu'il séjournait en Suède après la guerre, en qualité de chef des troupes russes auxiliaires.

La bibliothèque royale de Stockholm possède une copie de la rédaction première sous le titre: „L'armée russe 1736

et Journal de 1741", et deux de la seconde qui s'intitule „Journal de la Campagne de 1741, tenu par un général de l'armée de la Russie." Cettes copies ont servi à la reproduction suivante dont l'orthographe est corrigée selon les règles actuelles de la langue.



Errata.

Pag. 61	rad. 2	nedifr.	står	essuté	bör vara	essuyé
„ 64	„ 1	„	„	Uxcull	„ „	Uxkull
„ 64, 67	o. a.		„	Moula Muisa	„ „	Muolan metsä
„ 71, 72	„		„	Fermer	„ „	Fermor
„ 71	rad. 17	nedifr.	„	Le général	„ „	15. Le général
„ 74	„ 6	uppifr.	„	Nefski, Velikalougski, Nesov	„ „	Nevski, Velikilougski, Nisovski
„ 85, 87	o. a.		„	Lieven	„ „	Liewen
„ 90	rad. 9	nedifr.	„	8	„ „	6
„ 103	„ 13	„	„	Kourolaks-kirk (?)	„ „	Ruokolaks
„ 104	„ 9	uppifr.	„	19	„ „	18
„ 116	„ 4	„	„	Soma	„ „	Summa
„ 119	„ 1	„	„	Bralké	„ „	Brahlé

Öfriga tryckfel äro icke vilseledande och torde af läsaren benäget rättas.

Juillet 1741.

13. Sur les rapports qui vinrent de plusieurs endroits, que les suédois augmentaient leurs troupes en Finlande. et que quelques régiments étaient déjà sortis de leurs quartiers, et s'assemblaient auprès de Friedrichshamn. le feltmaréchal comte de Lacy, donna ordre au général Keith de se rendre incessamment auprès du corps qui devait agir sur la frontière de Finlande, et dont une partie était déjà assemblée à Osinoroche, village

---

Juillet 1741.

13. Sur les rapports qui vinrent de plusieurs endroits, que les suédois augmentaient leurs troupes en Finlande, et que quelques régiments étaient déjà sortis de leurs quartiers, et s'assemblaient auprès de Friedrichshamn. le feltmaréchal comte de Lacy, me donna ordre de me rendre incessamment auprès de l'armée qui devait agir sur la frontière de Finlande, et dont une partie était déjà assemblée à Osinoroche, village environ à vingt versts de St. Petersbourg, où je me rendis le même soir, ayant donné ordre au lieutenant général de Bachmetef et au major général de Schi-

environ à vingt versts de St. Petersbourg, où il se rendit le même soir, ayant donné ordre au lieutenant général de Bachmetef et au major général de Schipoff de s'y rendre en toute diligence, le général major Uxkull étant déjà auprès du corps. —

14. Le général Keith fit la revue des troupes qui consistaient en deux régiments d'infanterie, Ingermanland et Astracan, et six compagnies de grenadiers détachés, faisant en tout 2657 hommes, non compris les officiers et bas officiers, une partie du régiment de Jambourg dragons et 2000 dragons détachés des régiments de Kiow, Kasan, St. Petersbourg, Archangel et Ingermanland, le tout faisant 2500 dragons et 18 pièces de canon des régiments, avec 194 canoniers leur appartenant. Le même jour arriva au camp un détachement de 50 canoniers, avec quatre pièces de douze livres,

---

poff de s'y rendre en toute diligence, le général major Uxkull étant déjà auprès du corps. —

14. Je fis la revue des troupes qui consistaient en deux régiments d'infanterie, Ingermanland et Astracan, et six compagnies de grenadiers détachés, faisant en tout 2657 hommes, non compris les officiers et bas officiers, une partie du régiment de Jambourg dragons et 2000 dragons détachés des régiments de Kiow, Kasan, St. Petersbourg, Archangel et Ingermanland, le tout faisant 2500 dragons et 18 pièces de canon des régiments, avec 194 canoniers leur appartenant. Le même jour arriva au camp un détachement de 50 canoniers, avec quatre pièces de douze livres, et j'envoyai ordre à un bataillon du régiment de Permski et un autre de Viatski de venir me joindre de Cronstadt.

15. Son Altesse Impériale avec son frère le Duc de Courlande et le feltmaréchal Lacy se rendirent au camp, où ils furent reçus au bruit des canons et de la mousqueterie, et S. A. I. ayant fait le

et on envoya ordre pour faire marcher un bataillon du régiment de Permski et un autre de Viatski, lesquels avaient leurs quartiers à Cronstadt.

15. Séjour.

16. Ayant reçu nouvelles des mouvements des suédois, l'ordre fut donné que l'infanterie et l'artillerie seraient prêtes à marcher le lendemain, pour s'approcher de la frontière. et les dragons de suivre le jour après; un officier du génie avec deux quartiermaîtres de l'infanterie et de la cavalleri furent expédiés sur le champ avec un détachement pour marquer les camps et pour préparer les marches jusqu' à Vibourg. Ceci paraîtra une précaution très nécessaire, quand on saura, que l'inégalité du pays, et le nombre des marais, rendent les chemins très difficils.

17. L'infanterie et l'artillerie marchèrent jusqu'à un

---

tour des deux lignes. ordonna à un détachement du régiment de Casan de faire l'exercice, mais pendant qu'on exerçait ayant entendu tirer beaucoup de coups de canon du côté de St. Petersbourg il partit à toute bride et en chemin reçut la nouvelle que S. A. I. Madame la Grande Duchesse était heureusement accouchée d'une Princesse, sur quoi les troupes firent aussitôt trois salves de canon et de la mousqueterie.

16. Ayant reçu la nouvelle des mouvements des suédois. j'ordonnais l'infanterie et l'artillerie d'être prêtes à marcher le lendemain pour s'approcher de la frontière, et les dragons de suivre le jour après; un officier du génie avec deux quartier-maîtres, un de l'infanterie et un autre de la cavallerie furent expédiés sur le champ avec un détachement pour me marquer des camps et me préparer les marches jusqu' à Vibourg. Aujourd'hui le bataillon de Permski arriva heureusement à Sisterbeck sur les galères, après avoir essuté un gros temps dans le passage de Cronstadt jusque là.

village nommé Belafstrowskikirck (Valkiasaari); le pays est tout bois et fort inégal, et on employa environ 8 heures sur la marche, qui n'était que de 17 versts; les montagnes avaient beaucoup retardé l'artillerie; tout le corps campait le long du grand chemin sur une ligne.

18. La cavallerie arriva au camp, ainsi que le bataillon de Permski qui fut obligé d'employer 200 hommes pour raccommoder le chemin de Systerbeck jusqu' au camp. Il serait nécessaire de mettre ce chemin, comme aussi quelques autres, en état de pouvoir passer la cavalleri et l'artillerie, pour avoir des communications entre le haut chemin de Vibourg et le bas qui passe le long de la mer. Systerbeck est un petit bourg, situé sur le bord de la mer, entre St. Petersbourg et Vibourg, où on fait toute sorte d'armes pour les troupes.

19. Nous eûmes des nouvelles, que les suédois s'assem-

---

17. L'infanterie et l'artillerie marchèrent à Bielaostrofskikirk; le pays est tout bois et fort inégal, et on employa environ 8 heures, sur la marche, qui n'était que de 17 versts; les montagnes avaient beaucoup retardé l'artillerie; tout le corps campait le long du grand chemin sur une ligne.

18. La cavallerie arriva au camp, ainsi que le bataillon de Permski qui fut obligé d'employer 200 hommes pour raccommoder le chemin de Systerbeck jusqu' au camp. Il serait nécessaire de mettre ce chemin, comme aussi quelques autres, en état de pouvoir passer la cavalleri et l'artillerie, pour avoir des communications entre le haut chemin de Vibourg et le bas qui passe le long de la mer.

19. Séjour. Nous eûmes des nouvelles, que les suédois s'assemblaient auprès les villages de Martiala et Peterkirk. Le dernier est sur la frontière, et l'autre en est éloigné environ 40 versts, qu'ils étaient campés, par régiments séparés de quelques versts l'un de l'autre, et qu'on prétendait que les compagnies (qui en temps de paix vivent séparément dispersées chez les paysans) avaient été assem-

blaient auprès les villages de Martiala et Peterkirk (Jääskis l. St. Peters?). Le dernier est sur la frontière. et l'autre en est éloigné environ 40 versts, qu'ils étaient campés, par régiments séparés de quelques versts l'un de l'autre, et que les compagnies (qui en temps de paix vivent séparément dispersées chez les paysans) avaient été assemblées en corps de régiments, pour passer en revue devant les officiers généraux qu'on attendait de la Suède.

20. La cavallerie marcha 17 versts, et campa, à Lebedgiepolié (Joutselkä by i Kivinebb); le chemin est un peu plus ouvert et plus uni que la dernière marche, et le camp beaucoup meilleur, y ayant des fourrages en abondance et beaucoup de sources de bonne eau qui tombent dans un lac qui est à la queue du camp; la cavallerie campa sur une ligne.

21. L'infanterie arriva, hormis le bataillon de Permski,

---

blées en corps de régiments, pour passer en revue devant les officiers généraux qu'on attendait de la Suède.

20. La cavallerie marcha 17 verts, et campa, à Lebedgiepolié; le chemin est un peu plus ouvert et plus uni que la dernière marche, et le camp beaucoup meilleur, y ayant des fourrages en abondance et beaucoup de sources de bonne eau qui tombent dans un lac qui est à la queue du camp; la cavallerie campe sur une ligne.

21. L'infanterie arriva sous le commandement du lieutenant général Bachmetef, hormis le bataillon de Permski, qui faute de chevaux fut obligé de rester dans l'autre camp; le même jour un bataillon du régiment d'Asoph arriva à Sestrareka, où il doit rester jusqu'au nouvel ordre; les deux compagnies de grenadiers des bataillons de Permski et Viatski, furent incorporées dans le corps des grenadiers. et les deux bataillons furent commandés à Neukirk, où ils devaient camper.

22. La cavallerie avança 22 versts, jusqu'au village de Pamppala,

qui faute de chevaux fut obligé de rester dans l'autre camp. Les deux compagnies de grenadiers des bataillons de Permski et Viatski, furent incorporées dans le corps des grenadiers, et les deux bataillons furent commandés à Neukirk, où ils devaient camper.

Neukirk est un village situé entre le haut chemin de Vibourg et le bas, le long de la mer.

22. La cavallerie avança 22 versts, jusqu' au village de Pamppala, l'infanterie et l'artillerie devant suivre le lendemain. Le terrain devient ici beaucoup plus pierreux et plus haut, on découvre des hauteurs une assez grande étendue de pays, mais tout bois, entrecoupé de lacs, dont véritablement toute la Finlande est remplie.

23. La cavallerie marcha 27 versts, jusqu'a Moulametza, où le même soir on traça un retranchement devant un

---

l'infanterie et l'artillerie devant suivre le lendemain. Le terrain devient ici beaucoup plus pierreux et plus haut, on découvre des hauteurs une assez grande étendue de pays, mais tout bois, entrecoupé de lacs; comme les chevaux des dragons ne sont pas ferrés des pieds du derrière, quelques uns s'en estropièrent; ainsi on envoya acheter du fer à une fabrique qui n'est pas éloignée.

23. La cavallerie marcha jusqu' à Moula Muisa, où le même soir je fis tracer un retranchement devant un moulin, qui se trouve sur la petite rivière qui sort du lac de Moula, et à un verst et demi de là tombe dans un autre lac, qui s'étend jusqu' au grand lac de Ladoga, par le moyen des digues de ce moulin, on peut inonder le peut de terrain, qui est entre les deux lacs, et rendre le passage impraticable. Marche vingt-sept versts.

24. Ayant laissé le commandement de la cavallerie au général major Uxcull, je partis pour Vibourg, pour examiner l'état de la

moulin, qui se trouve sur la petite rivière qui sort du lac de Moula, et à un verst et demi de là tombe dans un autre lac, qui s'étend jusqu'au grand lac de Ladoga; par le moyen des digues de ce moulin, on peut inonder le peu de terrain, qui est entre les deux lacs, et rendre le passage impraticable.

24. Le général Keith partit pour Vibourg, pour examiner l'état de la place et de la garnison, comme aussi de l'infanterie qui campait à l'entour.

25. Après avoir visité tout à Vibourg, il retourna au camp, et les fourrages étant extrêmement rares dans ce canton, on envoya jusqu'a vingt versts à l'entour, pour chercher du pâturage pour la cavallerie.

26. L'artillerie de campagne arriva, composée de deux compagnies, ayant avec eux quatre pièces de 12 ℔, 3 de

---

place et de la garnison, comme aussi de l'infanterie de campagne qui campe à l'entour.

25. Après avoir visité tout à Vibourg, je m'en retournais au camp, où je trouvais l'infanterie sous le commandement du lieutenant général Bachmetef campé auprès de la cavallerie, et voyant que les fourrages sont extrêmement rares dans ce canton, j'ordonnais des officiers qui doivent chercher jusqu' à vingt versts à l'entour des endroits où les chevaux peuvent pâturer.

26. L'ordre fut donné aux troupes d'être le lendemain sous les armes pour chanter le Te Deum et célébrer la naissance de la Princesse Impériale, aujourd'hui l'artillerie de campagne arriva, sous les ordres d'un major, et composée de deux compagnies, ayant avec eux quatre pièces de 12 ℔., 3 de 8 ℔., 3 de 6 ℔., deux haubitz de 40 ℔. et vingt cohorns, portants des grenades à 6 ℔.

27. On chanta le Te Deum pour la naissance de la Princesse Impériale avec trois salves de 31 pièces de canon, et de toute la mousqueterie de l'armée.

8 ℔, 3 de 6 ℔, deux haubitz de 40 ℔ et vingt cohorns, portants des grenades à 6 ℔.

27. Et on travailla au retranchement devant la digue
28. et les écluses du moulin, l'ouvrage devait avoir 240 toises de tour.

29. On continua le retranchement, et on éleva une butte et une batterie pour exercer l'artillerie des régiments.

30. Le général Keith partit pour Kexholm, où il visitait les ouvrages, et prit les informations nécessaires sur la situation de cette frontière. Un officier du génie fut envoyé pour examiner les chemins qui y mènent, et pour tâcher d'en trouver de nouveaux.

Août.

1mier. Au retour au camp, il trouva le corps augmenté par l'arrivée du régiment Novogrod infanterie, qui était

---

28. On commença à travailler à un retranchement devant la digue et les écluses d'un moulin. L'ouvrage doit avoir 240 toises de tour et on a commandé six cents hommes pour le travail.

29. On continua le retranchement commencé avec le même nombre de travailleurs, et on commanda deux cents autres pour élever une butte et une batterie pour exercer l'artillerie des régiments.

30. Ayant laissé le commandement de l'armée au lieutenant général Bachmetef je partis pour visiter le poste de Kiviniemi, où le lieutenant général Loubras avait projeté quelques ouvrages pour couvrir le passage, et après avoir examiné le terrain, j'ordonnais une ligne depuis l'un lac à l'autre, mais de ne pas commencer le travail jusqu' à nouvel ordre.

31. Je m'en fus à Kexholm, où je visitais les ouvrages et pris les informations nécessaires sur la situation de cette frontière, sur laquelle j'envoyais un officier du génie exprès pour examiner les chemins qui y mènent et pour tâcher d'en trouver de nouveaux.

en fort bon état. et on reçut des nouvelles, que les suédois avaient renvoyé une partie de leurs dragons dans leurs quartiers, pour couper du foin pour l'hiver, et qu'on dressait tout le long des frontières et des côtes de la mer des faneaux.

2.—10. Sur les nouvelles que les suédois avaient rappelé leurs dragons, et devaient bientôt commencer à assembler leur armée auprès de Villmanstrand à 50 versts de Vibourg, on attendait avec impatience la déclaration de la guerre, et en attendant on fit exercer l'artillerie et les troupes tous les jours.

11. Le feltmaréchal de Lacy avertit le général Keith, que la cour, ayant reçu confirmation de la guerre déclarée par la Suède. avait donné ordre de la publier aussi de notre côté, et en même temps l'ordonna d'avancer avec l'armée de l'autre côté de Vibourg, et

---

Août.

1. Je revins au camp où je trouvais le régiment de Novogrod infanterie arrivé, qui se trouve en fort bon état, le même jour j'eus des nouvelles, que les suédois avaient renvoyé une partie de leurs dragons dans leur quartiers, pour couper du foin pour l'hiver, et qu'on dressait tout le long des frontières et des côtes de la mer des faneaux.

2. On continua le retranchement avec le même nombre de travailleurs, et la cavallerie exerça à cheval, les canons des régiments entre les escadrons pour accoutumer les chevaux au feu.

3. Les régiments commencèrent à tirer au blanc premièrement homme à homme et après par pelotons.

4. Comme depuis la visite du poste de Kiviniemi, j'avais mieux reconnu l'importance du retranchement de Moula Muisa, j'ordonnais d'augmenter le profil, et d'ajouter un chemin couvert bien palissadé, et pour que l'ouvrage fût plutôt fait, j'ordonnais une augmentation de 200 travailleurs.

en cas qu'il trouvasse quelque corps de l'ennemi separé. ou que leurs troupes ne fussent encore assemblées· en grand nombre, de les attaquer et de tâcher d'empêcher leur jonction.

12. On publia la guerre à la tête de l'armée, qui la reçut avec beaucoup de joie et le lendemain elle se mit en marche.

13. On marcha 20 versts, jusqu' [au village Perojoki, mais comme on avait marché tard, et que les pluies que nous avions eues continuellement depuis deux semaines avaient entièrement gâté les chemins, les équipages ne purent avancer et restèrent presque tous embourbés à moitié chemin, les troupes étant obligées de passer la nuit sans tentes.

14. L'armée défila par la ville de Vibourg et campa 3 versts de l'autre côté, auprès du pont d'Abo, et les

---

5. On commença une ligne de l'autre côté du ruisseau avec une redoute à chaque bout, et je fis travailler à raccommoder un fortin ruiné qui se trouvait au centre de la ligne.

6. On continua les ouvrages, et on me rapporta de Vibourg, que les suédois avaient rappelé les dragons, et devaient bientôt commencer à assembler leur armée auprès de Villmanstrand à 50 versts de Vibourg.

7. Je reçus des lettres du feltmaréchal Lacy par lesquelles il me fit savoir qu'un vaisseau, arrivé de Stockholm à Riga, assurait que la guerre contre la Russie avait été publiquement proclamée le 21 juillet.

8. J'envoyais au feltmaréchal un état de l'armée qui consiste de 18 bataillons d'infanterie et 16 escadrons de dragons, ne faisant en tout qu' onze mille combattants.

9. L'artillerie, tant de campagne que des régiments, s'exerça à tirer au blanc; on continua toujours le retranchement quoique

6 régiments d'infanterie, qui avaient toujours été campés auprès de la ville, pour travailler aux fortifications, eurent ordres d'être prêts à marcher le lendemain.

15. Le général Keith jugea à propos de détacher le major général Uxkull en avant avec la cavallerie et quelques régiments d'infanterie, avec ordre de se poster de la façon la plus avantageuse que le terrain le permettrait, et le lendemain, ayant donné ordre pour la marche de l'armée, il prit le devant et

16. joignit le général Uxkull, où trouvant, que le terrain ne répondait pas au rapport qu'on lui en avait fait, ni qu'il convenait pour un camp, il envoya ordre au lieutenant général Bachmetef, qui marchait avec le reste de l'armée, de s'arrêter à 6 versts de là en arrière et d'y camper. Ce soir nous eûmes une alarme au camp, causée par l'arrivée d'un bas officier et tam-

---

lentement, les pluies continuelles que nous avions, depuis huit jours ayant beaucoup retardé les ouvrages.

10. Les régiments continuèrent leurs exercises à l'ordinaire, et tous ceux qui n'étaient de garde ou des travaux exerçaient tous les jours au feu.

11. Sur le soir je reçus des ordres du feltmaréchal Lacy. par lesquels il m'avertit, que la cour ayant reçu confirmation de la guerre déclarée par la Suède, avait donné ordre de la publier aussi de notre côté, et en même temps il m'ordonna d'avancer avec l'armée de l'autre côté de Vibourg, et en cas que je trouvasse quelque corps de l'ennemi separé, ou que leurs troupes ne fussent encore assemblées en grand nombre, de les attaquer, et de tâcher d'empêcher leur jonction.

12. Etant l'anniversaire de la naissance de l'Empereur, et les troupes étant sous les armes pour célébrer la fête après la messe et le Te Deum, je fis publier la guerre avec le bruit des canons et de la mousqueterie à la tête de l'armée, qui le reçut avec toutes

bour suédois, lesquels avaient été expédiés avec un paquet de lettres. Ceux-ci avaient pris si mal leur temps, qu'ils arrivèrent à nos postes avancés au fond de la nuit, sans peut-être s'imaginer, que notre armée s'était avancée déjà si loin; la sentinelle entendant du monde marcher et s'entre-parler, sans pouvoir les distinguer (tant la nuit était obscure) disait „qui va la“? Surquoi le bas officier fit battre l'appel, mais soit l'heure indue, soit l'ignorance de la sentinelle, qui peut-être ne distinguait pas le son de tambour et le prit pour la marche de l'ennemi, elle fit feu et se retira, disant que l'ennemi avançait, surquoi l'officier demanda à la sentinelle où l'ennemi était, elle répondit que l'ennemi était tout près, et le bas officier suédois avançant toujours tambour battant, il fit tirer par pelotons; par cet accident il y eut un de nos soldats

---

sortes de démonstrations de joie. le soir je donnais ordre à l'armée de marcher le lendemain, en laissant les malades et un petit détachement de chaque régiment, comme aussi deux chirurgiens et des médicaments nécessaires, et comme le retranchement n'était pas encore fini, j'envoyais ordre à un bataillon de chaqu'un des trois régiments de Vologodski, Permski et Viatski de se rendre à Moula Muisa pour perfectionner l'ouvrage.

13. L'armée marcha à Perojoki vingt versts. mais comme on avait marché tard, et que les pluies que nous avions eues continuellement depuis deux semaines avaient entièrement gâté les chemins les équipages ne purent avancer et restèrent presque tous embourbés à moitié chemin, les troupes étant obligées de passer la nuit sans tentes.

14. L'armée défila par la ville de Vibourg et campa 3 versts de l'autre côté, auprès du pont d'Abo, et les 6 régiments d'infanterie, qui avaient toujours été campés auprès de la ville, pour travailler aux fortifications, eurent ordres d'être prêts à marcher le lendemain.

du premier rang tué par celui qui était derrière lui dans le quatrième rang, le bas officier voyant qu'on continuait à tirer sur lui, et le cheval du tambour ayant été tué, il s'en retourna au plus vite, sans rendre ses lettres. Le comte de Lewenhaupt ayant su cet accident fit beaucoup de bruit, et à son arrivée à l'armée s'en plaignit dans une lettre au général Keith; mais j'ose dire que la faute tombait sur leur côté, voyant que l'obscurité de la nuit, et l'heure indue empêchèrent absolument la sentinelle de les reconnaître. Ceci mit pourtant l'alarme dans tout le camp et toutes les troupes restèrent sous les armes, jusqu' à ce que le général Uxkull envoya rapport de la cause de l'alarme, et que les partis détachés pour reconnaître retournèrent avec rapport qu'il n'y avait point d'ennemi de près.

Le général major Fermer m'ayant averti que l'ennemi n'était que deux régiments à Villmanstrand et que moitié chemin il y avait un passage très important à Kananoja, qui non seulement couvrait toutes nos frontières, mais aussi nous donnait l'entrée libre dans le pays ennemi, en cas que nous l'occupions les premiers, j'ordonnais au géneral major Baron d'Uxkull de marcher avec 1200 dragons, quatre bataillons d'infanterie, et dix pièces de canon pour prendre possession de ce poste, mais quelques heures après son départ, ayant eu avis par un espion, que l'ennemi était onze mille hommes à Villmanstrand, je lui envoyais ordre de faire halte à onze versts de Vibourg où je devais le joindre le lendemain avec huit bataillons d'infanterie, six cents grenadiers des dragons, et seize pièces de canon; mais il avait tellement pressé sa marche que le courrier le trouva déjà à Kananoja d'où il m'écrivit qu'il était posté si avantageusement que l'ennemi ne pouvait les forcer, qu'il avait envoyé un détachement sur les frontières de l'ennemi, qui n'avait trouvé que deux vedettes qui

17. Séjour.

18. Le feltmaréchal Lacy arriva à Vibourg, où le général Keith l'allait

19. trouver, examinant les rapports des espions, qui convenaient tous qu'il y avait 11000 hommes auprès de Villmanstrand, que la ville avait un rampart de terre et un chemin couvert palissadé, mais que le fossé était fort peu de chose. Et quoique sur les premières nouvelles, qu'il n'y avait qu'un régiment d'infanterie et un de dragons, il fut résolu de l'attaquer, l'arrivée d'un tel renfort avait fait changer ce projet en celui d'attendre jusqu'à ce que nous eûmes des nouvelles assurées de la force et de la situation de l'ennemi; mais sur le soir il nous arriva deux déserteurs de Villmanstrand, qui nous assurèrent tous deux, qu'il n'y avait que six compagnies d'infanterie, une d'ar-

---

s'étaient sauvées à leur approche et qu'il attenderait mon arrivée là.

16. Je marchais avec les troupes ci-dessus nommées et le général major Fermer jusqu'à Kananoja, ayant laissée le lieutenant général Bachmetef et le général major Schipoff avec six bataillons d'infanterie, onze compagnies de grenadiers et douze cents dragons avec l'artillerie de campagne, pour attendre les équipages qui n'étaient pas encore tous arrivés, et les escorter jusqu' à Kananoja, où j'arrivai moi-même le soir, mais ayant visité le poste, je ne trouvais pas qu'il répondait à la description qu'on m'avait faite, et ayant reconnu un autre cinq versts en arrière, à Kerpisjärvi, beaucoup plus avantageux, je l'envoyais ordre de s'arrêter là, et de faire tracer un camp pour toute l'armée. Entre dix et onze heures du soir nous eûmes une alarme. Un poste avancé de 300 hommes commandé par un lieutenant colonel, ayant tiré deux pelotons, il rapporta qu'il avait vu une troupe marchant à lui dans le bois avec un tambour, que l'ayant appelé ils n'avaient rien ré-

tillerie, et six de dragons dans la ville, et comme les compagnies d'infanterie en Suède sont à 150 et les dragons à 100 hommes, on comptait qu'il n'y pouvait avoir que 1500 hommes, surquoi

20. le maréchal se rendit à l'armée avec le lieutenant général de Stoffeln, alors commandant de Vibourg, laissant le général major de Schipoff dans sa place, et après avoir conféré avec les officiers généraux, donna ordre que l'armée devait marcher le lendemain, laissant les tentes et bagages dans le camp, avec les malades, et 50 hommes par régiment, sous les ordres d'un lieutenant colonel; que les soldats ne devaient prendre que pour cinq jours de pain, et que les officiers ne devaient prendre aucune voiture avec eux, pour rendre la marche plus prompte.

21. L'armée marcha au point du jour composée de 500

---

pondu, sur quoi il avait fait feu dessus, qu'aussitôt ils s'étaient retirés, n'ayant tiré que quelques coups de fusil.

17. Le lieutenant général Bachmetef arriva à Kerpisjärvi avec le reste de l'armée et j'eus des lettres du feltmaréchal Lacy qu'il partait de St. Petersbourg pour venir pour quelques jours à Vibourg.

18. J'envoyais quelques dragons pour tâcher d'avoir langue de l'ennemi, mais ils revinrent sans avoir rencontré personne, pas même à ce qu'ils disaient, des paysans, sur la frontière.

19. Je reçus un ordre du feltmaréchal de me rendre aussitôt auprès de lui à Vibourg, en conséquence de quoi je partis dans l'instant ayant laissé le commandement de l'armée au lieutenant général Bachmetef; à mon arrivée le feltmaréchal examina les rapports des espions, qui convenaient tous qu'il y avait 11000 hommes auprès de Villmanstrand, que la ville avait un rampart de terre et un chemin couvert palissadé, mais que le fossé était fort peu de chose. Et quoique sur les premières nouvelles, qu'il n'y avait qu'un ré-

dragons de chacun des régiments de Casan, Jambourg et Ingermanland, et de 400 de ceux de Kiow, St. Petersbourg et d'Archangel; l'infanterie consistait dans 11 compagnies de grenadiers formées en régiments, les régiments d'Ingermanland, Astrachan, Novogrod, Narva, Rostow, Nefski, Velikalougski, Abscheronski et Nesov, et l'artillerie de campagne; chaque régiment de campagne ayant outre cela 4 pièces de canon de 3 ℔, et chaque régiment de dragons une pièce; comme le pays est tout bois, nous défilâmes toute la journée, et sur le soir, après avoir fait 19 versts, nous campâmes dans le bois même des deux côtés du grand chemin à 6 versts de Villmanstrand, et pour nous faire un peu de place nous coupâmes les buissons, les troupes couchant sur les armes, à peu près dans le même ordre que nous avions marché. Sur les 10 heures du soir il arriva une

---

giment d'infanterie et un de dragons, j'avais résolu de l'attaquer, l'arrivée d'un tel renfort avait fait changer ce projet en celui d'attendre jusqu'à ce que nous eûmes des nouvelles assurées de la force et de la situation de l'ennemi; mais sur le soir il nous arriva deux déserteurs de Villmanstrand, qui nous assurèrent tous deux, qu'il n'y avait que six compagnies d'infanterie, une d'artillerie, et six de dragons dans la ville, et comme les compagnies d'infanterie en Suède sont à 150 et les dragons à 100 hommes, on comptait qu'il ny pouvait avoir que 1500 hommes, surquoi le feltmaréchal me renvoya aussitôt à l'armée, lui-même me devant suivre le lendemain.

20. Le feltmaréchal se rendit à l'armée avec le lieutenant général Stoffeln, le général major Schipoff ayant été envoyé à sa place pour commander à Vibourg, et après avoir conféré avec les officiers généraux, donna ordre que l'armée devait marcher le lendemain à la pointe du jour, laissant ses tentes et bagages dans le camp, avec les malades, et 50 hommes par régiment, sous les

alarme dans le camp, sans qu'on pouvait savoir d'où elle était venue: tout ce qu'on pouvait apprendre, c'était, qu'un soldat dit qu'il avait vu 4 hommes qui avancèrent sur lui par le bois derrière son régiment, et voyant qu'ils ne lui répondaient pas, ni s'arrêtaient, il avait fait feu dessus, surquoi les soldats les plus proches de lui. avaient tiré aussi, et ce bruit ayant épouvanté les chevaux des dragons, ils prirent la fuite et se jetèrent parmi l'infanterie. qui étant couchée sur les armes, et par rapport de la fatigue de la marche moitié endormie. croyait que c'était la cavallerie suédoise qui tombait sur eux. et fit une salve dessus; par cet accident nous eûmes un officier et quatre soldats de tués, et 12 blessés. comme aussi 50 chevaux de perdus. Le feltmaréchal Lacy et le général Keith étant montés

---

ordres d'un lieutenant colonel; que les soldats ne devaient prendre que pour cinq jours de pain, et que les officiers ne devaient prendre aucune voiture avec eux pour rendre la marche plus prompte.

21. L'armée marcha au point du jour composée de 500 dragons de chacun des régiments de Casan, Jambourg et Ingermanland, et de 400 de ceux de Kiow, St. Petersbourg et d'Archangel, d'un régiment composé d'onze compagnies des grenadiers des régiments d'Ingrie Astracan, Novogrod, Narva, Rostow, Nevski, Velikilougski, Abcheronski et Nisovski, infanterie et l'artillerie de campagne, chaque régiment d'infanterie ayant en outre 4 pièces de canon de 3 *u.* et chaque régiment de dragons 1. Comme le pays est tout bois, nous défilâmes toute la journée, et sur le soir, après avoir fait 19 versts, nous campâmes dans le bois même des deux côtés du grand chemin à 6 versts de Villmanstrand, et pour nous faire un peu de place nous coupâmes les buissons, les troupes couchant sur les armes, à peu près dans le même ordre que nous avions marché. Sur les dix heures du soir il arriva une alarme dans le

à cheval, coururent par toute la ligne; et dans une demi-heure tout fut tranquil.

22. Nous marchâmes sur les huit heures du matin, et à un verst de notre camp, nous trouvâmes un ruisseau, et un pont que l'ennemi avait rompu, mais en moins d'une heure de temps, nous le rétablîmes, et le felt-maréchal, ayant trouvé à propos de s'assurer de ce défilé, y laissa le colonel Retzanow avec 700 dragons et quatre pièces de canon, avec ordre de faire une batterie auprès du pont, et d'en construire encore deux autres sur le ruisseau; il fit aussi laisser la moitié des munitions de notre artillerie de campagne, ne menant avec nous que 60 coups pour chaque canon, et après une halte d'environ trois heures, pour laisser défiler les troupes, nous nous remîmes en marche. Un moment après, quelques dragons suédois, ayant poussé six de nos

---

camp, sans qu'on pouvait savoir d'où elle était venue; tout ce qu'on pouvait apprendre, c'était, qu'un soldat dit qu'il avait vu 4 hommes qui avancèrent sur lui par le bois derrière son régiment, et voyant qu'ils ne lui répondaient pas, ni s'arrêtaient, il avait fait feu dessus, sur quoi les soldats les plus proches de lui, avaient tiré aussi, et ce bruit ayant épouvanté les chevaux des dragons, ils prirent la fuite et se jetèrent parmi l'infanterie, qui étant couchée sur les armes, et par rapport de la fatigue de la marche moitié endormie, croyait que c'était la cavallerie suédoise qui tombait sur eux, et fit une salve dessus; par cet accident nous eûmes un officier et quatre soldats de tués, et 12 blessés, comme aussi 50 chevaux de perdus. Le feltmaréchal étant monté aussitôt à cheval courut par toute la ligue pour remettre l'ordre, et dans une demi-heure tout fut tranquil.

22. Nous marchâmes sur les huit heures du matin, et à un verst de notre camp, nous découvrîmes un ruisseau, et un pont que l'ennemi avait rompu. mais en moins d'une heure de temps, nous

dragons qui marchèrent un peu avant, un d'eux s'avança si loin qu'il fut fait prisonnier par les nôtres, et confirma les nouvelles que nous avions eues par les déserteurs; mais il ajouta, qu'on attendait ce même soir un renfort de 7 régiments d'infanterie, sous les ordres du général major Wrangel, et le lendemain 5 régiments de dragons avec le lieutenant général de Budenbrock. Sur cet avis le feltmaréchal fit marcher en toute diligence pour prévenir l'ennemi, et sur les 4 heures du soir nous arrivâmes à la portée du canon de la ville, dans une plaine au pied d'une hauteur qui était entre la ville et nous. Le feltmaréchal et les généraux montèrent aussitôt sur la hauteur, d'où ils découvrirent la ville et un régiment de dragons, formé sur le pied du glacis. L'endroit où ils étaient commandait la ville, mais un peu à leur gauche il y avait

---

le rétablîmes, et le feltmaréchal, ayant trouvé à propos de s'assurer de ce défilé, y laissa le colonel Retzanow avec 700 dragons et quatre pièces de canon, avec ordre de faire une batterie auprès du pont, et d'en construire encore deux autres sur le ruisseau; il fit aussi laisser la moitié des munitions de notre artillerie de campagne, ne menant avec nous que 60 coups pour chaque canon, et après une halte d'environ trois heures, pour laisser défiler les troupes, nous nous remîmes en marche. Un moment après, quelques dragons suédois, ayant poussé six de nos dragons qui marchèrent un peu avant, un d'eux s'avança si loin qu'il fut fait prisonnier par les nôtres, et confirma les nouvelles que nous avions eues par les déserteurs; mais il ajouta, qu'on attendait ce même soir un renfort de 7 régiments d'infanterie, sous les ordres du général major Wrangel, et le lendemain 5 régiments de dragons avec le lieutenant général de Budenbrock. Sur cet avis le feltmaréchal fit marcher en toute diligence pour prévenir l'ennemi, et sur les 4 heures du soir nous arrivâmes à la portée du canon

un moulin à vent, sur une hauteur encore plus près de la ville. Le colonel Lohman s'en fut le reconnaître et rapporta qu'il y avait du monde et deux pièces de canon, et qu'il y avait aussi plusieurs drapeaux qui défilaient auprès du moulin. On y courut et l'on vit le secours qui arrivait, 8 drapeaux s'étaient déjà postés et les autres défilèrent encore quand le feltmaréchal y accourut; son premier dessein fut de les attaquer dans l'instant, et avant qu'ils s'eussent formés, mais nos troupes n'étaient pas aussi toutes arrivées, et il faisait déjà presque obscur; ainsi l'ennemi défila sous les canons de la ville, et nous nous retirâmes dans notre camp, où le feltmaréchal tint conseil de guerre; nous avions déjà manqué notre premier projet, qui était de forcer la ville avant l'arrivée du secours, nous avions vu l'infanterie arriver, et il était naturel de croire

---

de la ville, dans une plaine au pied d'une hauteur qui était entre la ville et nous. Le feltmaréchal et les généraux montèrent aussitôt sur la hauteur, d'où ils découvrirent la ville et un régiment de dragons, formé sur le piéd du glacis. L'endroit où nous étions commandait la ville, mais un peu à notre gauche il y avait un moulin à vent, sur une hauteur encore plus près de la ville. Lohman s'en fut le reconnaître et rapporta qu'il y avait du monde et deux pièces de canon là; comme le feltmaréchal était retourné au camp, je m'en fus le reconnaître, et sur le chemin le colonel Lohman me fit dire qu'il voyait plusieurs drapeaux qui défilaient auprès du moulin. A mon arrivée je vis le secours qui arrivait, huit drapeaux étaient déjà postés et les autres défilèrent encore quand le feltmaréchal y accourut; son premier dessein fut de les attaquer dans l'instant, et avant qu'ils s'eussent formés, mais nos troupes n'étaient pas aussi toutes arrivées, et il faisait déjà presque obscur; ainsi l'ennemi défila sous les canons de la ville, et nous nous retirâmes dans notre camp, où le feltmaréchal tint con-

que la cavallerie arriverait pendant la nuit; nous étions environ 10000 hommes, et l'ennemi (supposé que les 5 régiments de cavallerie étaient arrivés) devait être près de 12000 hommes postés sous les canons de la ville, et sur une hauteur, où il n'y avait pas moyen de les attaquer, nous n'avions que pour 3 jours de pain, par conséquent il fallait ou les attaquer le lendemain ou se retirer. La résolution fut prise de renvoyer aussitôt nos canons de 12 et de 8 ℔. d'attendre tout le lendemain pour voir si l'ennemi voulait quitter son poste et venir nous offrir bataille et en cas qu'il restait tranquille, de nous retourner le surlendemain dans notre ancien camp. Après cette résolution l'artillerie de campagne partit, excepté 3 pièces de 6 ℔ et nous passâmes la nuit sous les armes.

---

seil de guerre; nous avions déjà manqué notre premier projet, qui était de forcer la ville avant l'arrivée du secours, nous avions vu l'infanterie arriver, et il était naturel de croire que la cavallerie arriverait pendant la nuit; nous étions environ 10000 hommes et l'ennemi (supposé que les 5 régiments de cavallerie étaient arrivés) devait être près de 12000 hommes postés sous les canons de la ville, et sur une hauteur, où il n'y avait pas moyen de les attaquer, nous n'avions que pour 3 jours de pain, par conséquent il fallait ou les attaquer le lendemain ou se retirer. La résolution fut prise de renvoyer aussitôt nos canons de 12 et de 8 ℔. d'attendre tout le lendemain pour voir si l'ennemi voulait quitter son poste et venir nous affrir bataille et en cas qu'il restait tranquille, de nous retourner le surlendemain dans notre ancien camp. Après cette résolution l'artillerie de campagne partit, excepté 3 pièces de 6 ℔. et nous passâmes la nuit sous les armes.

23. Aussitôt qu'il fit grand jour, le feltmaréchal envoya un officier à un endroit qu'un russe, qui avait vécu longtemps à Villman-

23. Aussitôt qu'il fit grand jour, le feltmaréchal envoya un officier à un endroit qu'un russe, qui avait vécu longtemps à Villmanstrand lui enseigna, d'où on pouvait voir le camp des ennemis; à son retour il rapporta qu'il pouvait y avoir environ trois régiments, et le marchand russe assura positivement qu'il n'y en avait pas plus, sur ceci on résolut de marcher à eux, et de les attaquer, malgré la situation avantageuse où ils s'étaient postés. Sur le midi nous nous mîmes en marche ayant laissé le colonel Scheremeteff avec 700 dragons et quelques soldats tirés de chaque régiment d'infanterie pour garder le camp. Nous marchâmes sur deux lignes, chacune de 5 régiments d'infanterie; sur les ailes de la première il y avait 800 dragons et quatre cents sur la seconde. Nos régiments d'infanterie (par les détachements que nous avions laissés

---

strand lui enseigna, d'où on pouvait voir le camp des ennemis; à son retour il rapporta qu'il pouvait y avoir environ trois régiments, et le marchand russe assura positivement qu'il n'y en avait pas plus, sur ceci on résolut de marcher à eux, et de les attaquer, malgré la situation avantageuse où ils s'étaient postés. Sur le midi nous nous mîmes en marche ayant laissé le colonel Scheremeteff avec 700 dragons et quelques soldats tirés de chaque régiment d'infanterie pour garder le camp. Nous marchâmes sur deux lignes, chacune de 5 régiments d'infanterie; sur les ailes de la première il y avait 800 dragons et quatre cents sur la seconde. Nos régiments d'infanterie (par les détachements que nous avions laissés dans ces différents camps, et les malades) ne montaient qu'environ 900 par régiment. Sur une heure après midi nous arrivâmes vis à vis de l'ennemi que nous trouvâmes posté, sa gauche appuyée à la ville, son centre sur une hauteur, où il y avait une batterie de six pièces de canon, et sa droite appuyée à un village, un lac derrière sa ligne, et un bois devant, à une bonne portée

dans ces différents camps, et les malades) ne montaient qu'environ 900 par régiment. Sur une heure après midi nous arrivâmes vis à vis de l'ennemi que nous trouvâmes posté, sa gauche appuyée à la ville, son centre sur une hauteur, où il y avait une batterie de six pièces de canon, et sa droite appuyée à un village, un lac derrière sa ligne, et un bois devant, à une bonne portée de mousquet. Nous vîmes alors, que l'ennemi était plus fort que nous ne l'avions cru, mais comme leur canon faisait beaucoup d'effet sur notre droite et centre, l'ordre fut donné aussitôt de les charger. L'attaque commença par notre droite, où nos grenadiers souffrirent extrêmement par les canons de la ville chargés à cartouches, aussi bien que par la mousqueterie de l'ennemi. Dans le centre deux régiments suédois, appuyés de leur batterie qui tirait par dessus leurs

---

de mousquet. Nous vîmes à cette heure que l'ennemi était plus fort que nous les avions cru; y ayant les régiments de Dalecarlie, Sudermannie, Vestbothnie, Tavasthouse, Savolax, et le régiment de Carélie dragons; mais comme leur canon faisait beaucoup d'éffet sur notre droite et centre, l'ordre fut donné aussitôt de les charger. L'attaque commença par notre droite, où nos grenadiers souffrirent extrêmement par les canons de la ville chargés à cartouches, aussi bien que par la mousqueterie de l'ennemi. Dans le centre deux régiments suédois, appuyés de leur batterie qui tirait par dessus leurs têtes, attaquèrent deux régiments de notre infanterie et les firent reculer plus de 200 pas, mais étant soutenus par la seconde ligne et l'ennemi étant arrêté par le feu d'une de nos batteries, nos troupes se remirent en ordre. Pendant ceci nos dragons avaient chassé sur la gauche les dragons de l'ennemi, consistant de 7 à 800 hommes, comme nos grenadiers et quelques autres régiments sur la droite avaient aussi enfoncé les troupes qui étaient devant eux et les avaient chassées jusque dans la ville.

têtes, attaquèrent deux régiments de notre infanterie et les firent reculer plus de 200 pas, mais étant soutenus par la seconde ligne et l'ennemi étant arrêté par le feu d'une de nos batteries, nos troupes se remirent en ordre. Pendant ceci nos dragons avaient chassé sur la gauche les dragons de l'ennemi, consistant de 7 à 800 hommes, comme nos grenadiers et quelques autres régiments sur la droite avaient aussi enfoncé les troupes qui étaient devant eux et les avaient chassées jusque dans la ville. Sur quoi leur centre se retira dans leur premier poste, auprès de leur batterie sur la hauteur, d'où, ayant été aussi chassés, ils abandonnèrent leurs canons et se retirèrent moitié dans la ville, et moitié par une langue de terre qui entrait dans le lac qui était derrière eux. Nous tournâmes leurs canons aussitôt contre la ville et.

Sur quoi leur centre se retira dans leur premier poste auprès de leur batterie sur la hauteur, d'où, ayant été aussi chassés. ils abandonnèrent leur canons et se retirèrent moitié dans la ville, et moitié par une langue de terre qui entrait dans le lac qui était derrière eux. Nous tournâmes leurs canons aussitôt contre la ville et, ayant formé une batterie sur la hauteur qui commandait la place, nous commençâmes à tirer dedans, pedant que notre droite s'était postée au pied du glacis, dont la pente était si rapide que les troupes se trouvaient à couvert du feu des remparts. Après avoir resté environ une heure dans cette situation, nos troupes montèrent sur le glacis pour aller à l'assaut, surquoi l'ennemi arbora le drapeau blanc. Mais le général major Uxkull, le colonel Lohman et le colonel de Ballmain ayant été dans ce moment tués sur les palissades, les soldats les franchirent et, criant qu'il fallait venger la mort de leurs officiers, ils grimpèrent sur les remparts qui n'étaient que de terre, et se rendirent maîtres de la ville, où le feltmaréchal courut aussitôt et fit donner la vie

ayant formé une batterie sur la hauteur qui commandait la place, nous commençâmes à tirer dedans, pendant que notre droite s'était postée au pied du glacis, dont la pente était si rapide que les troupes se trouvaient à couvert du feu des remparts. Après avoir resté environ une heure dans cette situation, nos troupes montèrent sur le glacis pour aller à l'assaut, surquoi l'ennemi arbora le drapeau blanc. Mais le général major Uxkull, le colonel Lohman et le colonel de Ballmain ayant été dans ce moment tués sur les palissades, les soldats les franchirent et, criant qu'il fallait venger la mort de leurs officiers, ils grimpèrent sur les remparts qui n'étaient que de terre, et se rendirent maîtres de la ville, où le feltmaréchal courut aussitôt et fit donner la vie à ceux qui étaient dedans. L'action finit ainsi par la prise de la ville

---

à ceux qui étaient dedans. L'action finit ainsi par la prise de la ville sur les 6 heures du soir. Nous perdîmes dans l'affaire un général major, deux colonels, deux majors et 15 autres officiers et 528 soldats; le feltmaréchal Lacy fut légèrement blessé à l'épaule, le lieutenant général Stoffeln et le général major Albrecht, 2 colonels, 3 majors et 62 autres officiers et près de 2000 soldats furent blessés. L'ennemi n'était que de 5 à 6000 hommes, dont ils eurent environ 2000 tués et 1500 prisonniers, parmi lesquels était le général major Wrangel, qui les commandait, et 3 colonels, 3 lieutenant colonels, quelques majors, et environ 60 autres officiers; ils perdirent aussi 13 drapeaux et 4 étendards, et tous leurs canons, lesquels étant tous de fer, hormis un, que nous emportâmes, nous brûlâmes les affûts et crevâmes les canons et sur le soir nous nous retirâmes dans notre camp, ayant laissé le général major Fermer avec deux régiments dans la ville.

24. Le feltmaréchal ayant tenu conseil de guerre sur ce qu'on devait faire, il fut résolu de raser et brûler la ville et de nous re-

sur les 6 heures du soir. Nous perdîmes dans l'affaire un général major, deux colonels, deux majors et 15 autres officiers et 528 soldats; le lieutenant général Stoffeln, le général major Albrecht, 2 colonels, 3 majors et 62 autres officiers et près de 2000 soldats furent blessés. L'ennemi était environ 5000 hommes, dont il eut au delà de 1000 hommes de tués et 1500 prisonniers, parmi lesquels était le général major Wrangel, qui les commandait, et 3 colonels, 3 lieutenant colonels, quelques majors, et environ 60 autres officiers; ils perdirent aussi 13 drapeaux et 4 étendards et tous leurs canons, lesquels étant tous de fer, hormis un, que nous emportâmes, nous brûlâmes les affûts et crevâmes les canons et sur le soir nous nous retirâmes dans notre camp, ayant laissé le général major Fermer avec deux régiments dans la ville.

---

tirer plus près de nos frontières. Les raisons de cette démarche étaient, que nous n'avions mené avec nous que pour cinq jours de pain, dont il ne nous restait encore que pour deux, et que nous n'en avions presque point trouvé dans la ville, qu'il ne se trouvait point de fourrage pour la cavallerie, ni à l'entour, ni en avant, qu'il fallait renvoyer nos blessés comme aussi les prisonniers avec du monde nécessaire pour les mener, et que n'ayant point de chariot avec nous, nous ne pourrions les renvoyer qu'en employant tous les chevaux des dragons, ce qui reduisait le corps à environ 5000 hommes; que la place après la visite des fortifications qui n'étaient pas encore achevées (comme on peut voir par le défaut du glacis) n'était pas jugée tenable, si l'armée s'éloignait de là, en conséquence de quoi on commença le même jour à raser la la ville et, après avoir brûlé les palissades, applani la crête du glacis et fait des fourraux dans tous les angles de la fortification. on mit le feu dedans sur le soir, qui la reduisit en fort peu d'heures en cendre. Le même jour nous ramassâmes environ 200

24. Le feltmaréchal ayant tenu conseil de guerre sur ce qu'on devait faire, il fut résolu de raser et brûler la ville et de nous retirer plus près de nos frontières. Les raisons de cette démarche étaient, que nous n'avions mené avec nous que pour cinq jours de pain, dont il ne nous restait encore que pour deux, et que nous n'en avions presque point trouvé dans la ville, qu'il ne se trouvait point de fourrage pour la cavallerie, ni à l'entour, ni en avant, qu'il fallait renvoyer nos blessés comme aussi les prisonniers avec du monde nécessaire pour les mener, et que n'ayant point de chariots avec nous, nous ne pourrions les renvoyer qu'en employant tous les chevaux des dragons, ce qui reduisait le corps à environ 5000 hommes; que la place après la visite des fortifications n'était pas jugée tenable, si l'armée s'éloignait de là, en conséquence de

---

prisonniers, qui s'étaient sauvés dans la langue de terre et dans les petites îles dans le lac. On chanta aussi le Te Deum avec un triple salve de canon et de la mousqueterie.

25. L'armé marcha sur le midi et campa près du pont, où nous avions laissé le colonel Retzanow, environ six versts de Villmanstrand.

26. Nous marchâmes 12 versts, et campâmes à un village suédois appelé Taskula sur les frontières, où le feltmaréchal s'était rendu le jour d'auparavant avec une partie de la cavallerie.

27. Nous renvoyâmes tous nos blessés et tous les prisonniers suédois à Vibourg, et l'armée séjourna dans le même camp.

28. Séjour. Le feltmaréchal Lacy partit pour Vibourg.

29. La cavallerie fit un fourrage général sous les ordres du major général Lieven, et l'infanterie fut sous les armes pour célébrer le jour de nom de Sa Majesté impériale. On fit trois salves des canons et de l'infanterie et on chanta le Te Deum. Sur le soir le général major Lieven revint et rapporta, qu'il avait fourragé tout

quoi on commença le même jour à raser la ville et. après avoir brûlé les palissades, applani la crête du glacis et fait des fourraux dans tous les angles de la fortification, on mit le feu dedans sur le soir, qui la reduisit en fort peu d'heures en cendre. Le même jour nous ramassâmes environ 200 prisonniers, qui s'étaient sauvés dans la langue de terre et dans les petites îles dans le lac.

25. L'armée marcha sur le midi et campa près du pont. où nous avions laissé le colonel Retzanow, environ six versts de Villmanstrand.

26. Nous marchâmes 12 versts et campâmes à un village suédois appelé Taskula sur les frontières, où le feltmaréchal s'était rendu le jour d'auparavant avec une partie de la cavallerie.

27. Nous renvoyâmes tous nos blessés et tous les prison-

---

le pays et n'avait trouvé que pour deux jours pour la cavallerie. et que 20 versts en avant il n'y en avait point, sur quoi la résolution fut prise de décamper le lendemain et de marcher pour Kerpisjärvi.

30. L'armée marcha, la cavallerie et une moitié de l'infanterie au village, nommé Kerpisjärvi, à 12 versts de là, l'autre moitié ayant campé dans le vieux camp de Kananoja; sur le midi je reçus un ordre du feltmaréchal de me rendre incessamment auprès de lui à Vibourg, où j'arrivais le même soir; il me communiqua des ordres qu'il avait reçus de la cour, où on lui proposa de marcher à Friedrichshamn pour s'emparer de cette place. Mais après une conférence avec les officiers généraux, qui se trouvaient en ville. le feltmaréchal représenta la difficulté de cette marche à la cour. que la distance était de 10 à 12 marches et que par conséquence. il nous fallait du moins pour un mois de biscuit avec nous, pour les transports desquels nous n'avions pas les chevaux et voitures nécessaires; que la ville ne pouvait être prise, selon le plan qu'il

niers suédois à Vibourg, et l'armée séjourna dans le même camp.

28. Séjour. Le feltmaréchal Lacy partit pour Vibourg.

29. La cavallerie fit un fourrage général sous les ordres du major général Lieven. Sur le soir il revint et rapporta, qu'il avait fourragé tout le pays et n'avait trouvé que pour deux jours pour la cavallerie et que 20 versts en avant il n'y en avait point, sur quoi la résolution fut prise de décamper le lendemain et s'approcher à Vibourg.

30. L'armée marcha, la cavallerie et une moitié de l'infanterie au village, nommé Kerpisjärvi, à 12 versts de là, l'autre moitié ayant campé dans le vieux camp de Kananoja, et le général Keith se rendit à Vibourg, pour trouver le feltmaréchal qui avait reçu des ordres de la cour, où on lui proposa de marcher à Frie-

---

avait, sans canons de batteries et sans ouvrir la tranchée et que l'ennemi était campé tout près au nombre de 12000 hommes, que la ville, étant située sur la mer, pouvait être rafraîchie et secourue de la flotte et que, notre armée n'étant que de 16000 hommes en tout, ainsi on ne pouvait pas répondre de la réussite de l'entreprise et que, si nous attendions l'arrivée des autres régiments, la saison serait si fort avancée que les neiges pourraient tomber avant notre arrivée devant la ville; mais en attendant l'ordre positif de la cour, et pour être prêt à tout événement, il ordonnait qu'on fit cuire pour un mois des biscuits pour toute l'armée et qu'en cas, que la cour changeât de résolution à l'égard de la marche projetée, l'armée devait être postée à quelques versts à l'entour de Viboug pour finir la campagne et que la cavallerie devait être renvoyée de bonne heure dans les quartiers d'hiver, pour être plutôt en état d'entrer en campagne l'année qui vient.

31. Le feltmaréchal ayant reçu des lettres de la cour, que la flotte ennemie paraissait auprès de Reval, que les régiments qui avaient

drichshamn pour s'emparer de cette place. Mais aprés une conférence avec les officiers généraux, qui se trouvaient en ville, le feltmaréchal représenta la difficulté de cette marche à la cour; que la distance était de 10 à 12 marches et que par conséquence. il nous fallait du moins pour un mois de biscuit avec nous, pour les transports desquels nous n'avions pas les chevaux et voitures nécessaires; que la ville ne pouvait être prise, selon le plan qu'il avait, sans canons de batteries et sans ouvrir la tranchée, et que l'ennemi était campé tout près au nombre de 12000 hommes, que la ville. étant située sur la mer, pouvait être rafraîchie et secourue de la flotte et que, notre armée n'étant que de 16000 hommes en tout, ainsi on ne pouvait pas répondre de la réussite de l'entreprise et que, si nous attendions l'arrivée des autres régiments, la saison se-

---

été commandés pour renforcer son armée avaient été contremandés et que sa présence était nécessaire à St. Petersbourg, il partit aussitôt en poste. m'ayant laissé le commandement de l'armée, pour laquelle je partis en même temps.

Septembre.

1. On dressa 3 batteries à la tête du camp et on les couvrit d'un abbatis de bois; le même jour j'envoyais deux ingénieurs pour reconnaître les chemins qui mènent de ce camp à Friedrichshamn et aux frontières de la Suède.

2. Un des ingénieurs revient, ayant été jusq'à Tervajoki, et rapporta que le chemin était impraticable pour le canon et les équipages et que la cavallerie passerait avec beaucoup de difficulté; un paysan avait assuré, qu'un détachement d'infanterie suédoise avait été dans son village le jour avant son arrivée.

3. Le général major Fermer m'ayant averti que du côté de Ter-

rait si fort avancée que les neiges pourraient tomber avant notre arrivée devant la ville; mais en attendant l'ordre positif de la cour, et pour être prêt à tout événement, il ordonnait qu'on fît cuire pour un mois des biscuits pour toute l'armée et qu'en cas, que la cour changeât de résolution à l'égard de la marche projetée, l'armée devait être postée à quelques versts à l'entour de Vibourg pour finir la campagne et que la cavallerie devait être renvoyée de bonne heure dans les quartiers d'hiver, pour être plutôt en état d'entrer en campagne l'année qui vient.

31. Le feltmaréchal ayant reçu des lettres de la cour, que la flotte ennemie paraissait auprès de Reval, que les régiments qui avaient été commandés pour renforcer son armée avaient été contremandés et que sa présence était nécessaire à St. Petersbourg, il partit

---

vajoki et Vilajoki, villages sur les frontières, il y avait beaucoup de fourrage que l'ennemi pourrait facilement enlever et que de notre côté nous pouvions aussi facilement le transporter à Vibourg par le moyen de bateaux, pourvu qu'on commandât un détachement considérable pour couvrir les fourrageurs, et qu'l avait déjà préparé 30 barques pour cette expédition. Je lui envoyais 800 dragons et un ordre de prendre 400 hommes des gardes à pied, avec deux pièces de canon, en cas qu'il le jugeât nécessaire.

4. Le général major Fermer me rapporta qu'il était arrivé à Tervajoki avec son commandement et qu'il commençait déjà à charger les batîments destinés à transporter les fourrages.

5. Il arriva un espion de Friedrichshamn avec la nouvelle de l'arrivée du général Lewenhaupt, qui commande en chef. Selon son rapport l'armée ennemie consiste en un régiment de cavallerie appelé Leib-régiment, le Leib-régiment et Neuland-dragons; infanterie: Nord Vermland, Vestmaland, Estgothie, Upland, Helsing, Scaraborg, Estbothnie, Neuland, Abo, gardes à pied, un bataillon

aussitôt en poste. ayant laissé au général Keith le commandement de l'armée.

Septembre.

1mier. On dressa 3 batteries à la tête du camp et on les couvrit d'un abbatis de bois; le même jour on envoya deux ingénieurs pour reconnaître les chemins qui mènent de ce camp à Friedrichshamn et aux frontières.

2. Un desquels revient, ayant été jusqu' à 20 versts, et rapporta que le chemin était impraticable pour le canon et les équipages et que la cavallerie passerait avec beaucoup de difficulté; un paysan avait assuré, qu'un détachement d'infanterie suédoise avait été dans son village le jour avant son arrivée.

3. Le général major Fermer ayant averti que du côté

---

de Kymmenegård, un de Biörneborg, un de Vibourg, un de Vestbothnie et environ 300 hommes des Dalecarls, qui se sont sauvés de l'affaire de Villmanstrand, une compagnie d'artillerie et une de bombardiers avec dix-neuf canons de campagne, et qu'on attend tous les jours de Suède trois autres régiments de dragons et trois compagnies de l'artillerie après l'arrivée desquels leur armée sera environ 24000 hommes.

8. Le général major Fermer rapporta, qu'il avait envoyé par les bateaux à Vibourg environ 1000 quinteaux de foin et qu'il revenait avec le détachement.

7. Ayant avis par un espion, que l'ennemi n'avait point de troupes à Peterkirk sur les frontières, j'écrivis au général major Schipoff pour qu'il consultât avec le lieutenant général Stoffeln et le général major Albrecht s'il ne sera pas à propos d'envoyer un détachement de dragons brûler les fourrages le long de cette frontière, nos espions nous assurant que c'est par là qu'ils veulent

de Tervajoki et Vilajoki, villages sur les frontières il y avait beaucoup de fourrage que l'ennemi pourrait facilement enlever et que de notre côté nous pouvions aussi facilement le transporter à Vibourg par le moyen de bateaux, pourvu qu'on commandât un détachement considérable pour couvrir les fourrageurs, et qu'il avait déjà préparé 30 barques pour cette expédition. On lui envoya 800 dragons et un ordre de prendre 400 hommes des gardes à pied (dont un détachement était en marche pour joindre l'armée, et campait alors sous Vibourg) avec deux pièces de canon en cas qu'il le jugerait nécessaire.

4 et 5. Il arriva un espion de Friedrichshamn avec les nouvelles de l'arrivée du général comte de Lewenhaupt, qui commandait en chef l'armée ennemie. Selon son rapport elle consistait en un régiment de cavallerie

---

tenter une incursion dans notre pays, ce qu'ils approuvèrent, et demandèrent quatre cents dragons pour le mettre en exécution.

8. Ayant trouvé le régiment d'Abscheronski très faible, particulièrement en officiers, je le fis marcher à Vibourg pour y être en garnison, et envoyai ordre au détachement des gardes à pied qui est campé auprès de cette ville de se rendre au camp.

9. Il arriva un déserteur suédois, qui dit que le secours qu'on attendait de la Suède était venu à Friedricshamn et que leur armée était forte, environ 17000 hommes, et qu'on parlait d'entrer en Russie par deux différents endroits à la fois.

10. Il arriva un espion de l'armée ennemie qui confirma les mêmes nouvelles que nous avions eues auparavant.

11. Je détachai le général major Fermor pour fourrager dans les mêmes endroits qu'auparavant, lui ayant donné 800 dragons et 400 fantassins et 2 pièces de canon pour couvrir les fourrageurs.

12. Je fis partir un détachement pour réparer le chemin de Vibourg.

appelé le régiment de corps, le régiment de corps ou Neuland dragon, infanterie Nord Wermland, Westmanland, Ostgothie, Upland, Helsingsland, Scaraborg, Ostbottnie, Neuland, Âbo, gardes à pied, un bataillon de Kymmenegârd, un de Westerbotn, un de Biörneborg, un de Vibourg et environ 300 hommes de la Dalecarlie, qui s'étaient sauvés de l'affaire de Villmanstrand, une compagnie d'artillerie et une de bombardiers avec 19 canons de campagne et qu'on attendait tous les jours de Suède 3 autres régiments de dragons, et 3 compagnies d'artillerie, après l'arrivée desquels leur armée serait environ 24000 hommes.

6. Le général major Fermor rapporta, qu'il avait envoyé par les bateaux à Vibourg environ 1000 quintaux de foin et qu'il revenait avec le détachement.

7. Ayant avis par un espion, que l'ennemi n'avait point

---

13. Le général Fermor revint, ayant renvoyé beaucoup de foin et du blé en gerbe par les eaux à Vibourg.

14. Les fourrages étant entièrement consumés à l'entour quelques lieues du camp où nous étions, l'armée marcha à Ykspää, 7 versts de Vibourg, sur le chemin de Friedrichshamn; la marche était quatorze versts.

15. J'allai voir le détachement des gardes qui campait à 3 versts du camp, que je trouvai au nombre de 1200 hommes, et en fort bon état.

16. Il arriva un déserteur, qui nous dit, que l'ennemi avait un poste de 140 hommes d'infanterie et 12 dragons à Vilajoki, à 28 versts de notre camp, et que le capitaine qui les commandait avait demandé un renfort, trouvant le poste peu sûr.

17. Je fis examiner le poste de Kerstilä et de Hamentova et revins le soir au camp.

18. Je donnais orde pour un fourrage général du côté de Vilajoki

de troupes à Peterskirk sur leur frontière, on envoya un détachement pour brûler les fourrages le long de cette frontière.

8 et 9. Un déserteur suédois arriva, qui disait que leur secours était arrivé à Friedrichshamn et que leur armée était forte, environ 17000 hommes, et qu'on parlait d'entrer en Russie par deux différents endroits à la fois.

10 et 11. On détacha le général Fermor pour fourrager dans les mêmes endroits qu'auparavant, lui ayant donné 800 dragons et 400 fantassins et 2 pièces de canon pour couvrir les fourrageurs.

12 et 13. On fit partir un détachement pour réparer le chemin de Vibourg et le général Fermor revint, ayant envoyé beaucoup de foin et du blé en gerbe par les eaux à Vibourg.

---

et comme je savais que l'ennemi avait un détachement là sans savoir précisement le nombre, je commandais pour l'escorte deux mille fantassins et 200 grenadiers avec 4 pièces de canon, 1000 dragons, 200 housards, qui arrivèrent le même jour, et 150 cosaques de Don, avec un canon.

19. L'escorte des fourrageurs marchait à Tervajoki, 13 versts du camp, et on fourrageait l'entre-deux, et voulant profiter de ce commandement pour reconnaître le pays en avant, je me rendis aussi à Tervajoki, d'où j'envoyais le même soir deux partis, un pour voir si l'ennemi était encore à Vilajoki et l'autre pour enlever quelques paysans suédois qui pourraient servir de guides. Dans la nuit les deux partis revinrent, l'un avec les nouvelles, que l'ennemi y était encore, qu'il y paraissait seulement 12 à 15 feux et que leur nombre ne surpassait pas 150 hommes; l'autre amena 3 paysans, qui dirent, qu'on pouvait passer la rivière de Vilajoki, 5 versts au dessus de l'endroit où les suédois étaient postés.

14. Les fourrages étant entièrement consumés à l'entour quelques lieues du camp où nous étions, l'armée marcha à Ykspää, 7 versts de Vibourg, sur le chemin de Friedrichshamn; la marche était de 4 versts.

15. Le détachement des gardes arriva, et en fort bon état; leur nombre était de 12000 hommes.

16. Un déserteur arriva qui nous dit, que l'ennemi avait un poste de 140 hommes d'infanterie et 12 dragons à Vilajoki, à 28 versts de notre camp, et que le capitaine qui les commandait avait demandé un renfort, trouvant le poste peu sûr.

17 et 18. L'ordre fut donné pour un fourrage général de ce côté, et comme on ne pouvait pas savoir le nombre certain du détachement ennemi, on commandait pour escorte 2000 fantassins et 200 grenadiers avec 4 pièces de canon, 1000 dragons, 200 housards et 150

---

20. Sur quoi je fis partir le lieutenant colonel Costurin sur les onze heures du soir, avec 200 dragons, 150 housards et 150 cosaques de Don, pour les prendre par derrière, par le gué que les paysans avaient découvert, et en même temps on fit marcher le reste des troupes, pour couvrir le fourrage, qui devait se faire ce jour jusqu'à Vilajoki.

21. Sur les six heures du matin, quand nous fûmes environ à 5 versts de Vilajoki un cosaque revint qui dit que l'ennemi y était posté de l'autre côté de la rivière, et avait rompu le pont, sur quoi je fis avancer 50 housards que j'avais auprès de moi et 300 dragons avec un canon, pour donner le signal au lieutenant colonel Costurin, qui avait ordre en l'entendant de les entourer par derrière; aussitôt que les housards parurent, l'ennemi qui était rangé à la gauche du pont derrière un enclos de bois sur le bord de la rivière, se sépara en deux corps de 150 chacun, ayant été renforcé le jour auparavant par 160 hommes tirés des galères; l'un restant où il était, et l'autre, occupant quelques maisons, qui

cosaques de Don, qui étaient arrivés le même jour au camp.

19. L'escorte des fourrageurs marchait à Tervajoki, 13 versts du camp, et le général Keith, voulant en profiter pour reconnaître le pays en avant, s'y rendit, d'où il envoyait ce même soir deux partis, un pour voir si l'ennemi était encore à Vilajoki et l'autre pour enlever quelques paysans suédois qui pourraient servir de guides. Dans la nuit les deux partis revinrent, l'un avec les nouvelles, que l'ennemi y était encore, qu'il y paraissait seulement 12 à 15 feux et que leur nombre ne surpassait pas 150 hommes; l'autre amena 3 paysans, qui dirent, qu'on pouvait passer la rivière de Vilajoki, 5 versts au dessus du poste suédois. Sur quoi

20. on détacha le lieutenant colonel Costurin sur les

étaient alternantes du pont, leurs dragons au nombre de 30 se tenant sur la droite du pont, mais nos housards ayant poussé à toute bride sur le bord du ruisseau, les dragons prirent la fuite, et l'infanterie après quelques coups de fusil, ayant abandonné son poste, voulait se jeter dans le bois, qui était derrière eux, ce que nos housards et dragons ne leur donnèrent pas le temps de faire, car ayant trouvé une espèce de gué, où on passait le ruisseau un à un, avec beaucoup de difficulté, ils se jetèrent sur eux, et les dispersèrent dans un moment, je fis donner en même temps le signal au lieutenant colonel Costurin, mais il avait trouvé de si mauvais chemins sur la route, qu'il n'était pas encore à portée; nous en tuâmes environ 50 et prîmes 47 prisonniers, parmi lesquels étaient deux lieutenants, et les fuyards s'étant jetés dans le détachement du dit lieutenant colonel, qui avançait au plus vite par le bois, il tua un officier et environ 60 autres. J'envoyais aussitôt un détachement dans le pays ennemi, qui brûla quelques villages, et beaucoup de foin et de blé, mais qui ne trouva que

onze heures du soir, avec 200 dragons, 150 housards et 150 cosaques de Don, pour les prendre par derrière, par le gué que les paysans avaient découvert, et en même temps on fit marcher le reste des troupes, pour couvrir le fourrage, qui devait être fait ce jour jusqu' à Vilajoki.

21. Sur les deux heures du matin, quand nous fûmes environ à 5 versts de Vilajoki un cosaque revint, qui dit que l'ennemi y était posté de l'autre côté de la rivière, et avait rompu le pont, sur quoi on fit avancer 50 housards, et 300 dragons avec un canon, pour donner le signal au lieutenant colonel Costurin, qui avait ordre en les entendant de les entourer par derrière; aussitôt que les housards parurent, l'ennemi qui était rangé à la gauche du pont, devant un enclos de bois sur le bord de la rivière, se sépara en deux corps,

---

7 ou 8 fuyards, qu'il tua dans les marais. Nous ne perdîmes qu'un cosaque, un housard, et un cosaque fut blessé.

22. Le général major Fermor qui était avec l'infanterie et les fourrageurs me rapporta, qu'il avait déjà chargé les bâtiments de foin et les renvoyait à Vibourg, et qu'il emportait le reste au camp, sur les chariots. Sur quoi ayant laissé le commandement du corps au général major Liewen, avec ordre de prendre son camp cette nuit à Tervajoki, et de revenir le lendemain au camp. Je partis, et arrivai le soir au camp d'Ykspää. Aujourd'hui dix cosaques qui s'étaient avancés près de trente versts dans le pays ennemi revinrent avec 4 prisonniers et beaucoup de bétail.

23. Les troupes arrivèrent au camp, et le biscuit que nous faisions préparer pour un mois pour l'armée, étant déjà cuit, je fis revenir le détachement de Vibourg, qui avait été employé au cuisson, et le général Fermor y fut envoyé avec 1000 hommes, pour faire quelques unes des fortifications de cette ville, qui n'étaient pas entièrement achevées.

l'un restant où il était, et l'autre, occupant quelques maisons, qui étaient alternantes du pont, leurs dragons au nombre de 30 se tenant sur la droite du pont, mais nos housards ayant poussé à toute bride sur le bord du ruisseau, les dragons prirent la fuite, et l'infanterie après quelques coups de fusil, ayant abandonné son poste, voulait se jeter dans le bois, qui était derrière eux, ce que nos housards et dragons ne leur donnèrent pas le temps de faire, car ayant trouvé une espèce de gué, où on passait le ruisseau un à un, avec beaucoup de difficulté, ils se jetèrent sur eux, et les dispersèrent dans un instant; au même temps le signal fut donné au lieutenant colonel Costurin, mais il avait trouvé de si mauvais chemins sur la route, qu'il n'était pas encore à portée; nous en tuâmes environ 50 et prîmes 40 prisonniers, parmi lesquels étaient deux

---

24. Ayant reçu du feltmaréchal Lacy beaucoup de lettres des prisonniers suédois pour leurs parents et amis à leur armée, j'envoyais un trompette avec un bas officier et deux dragons pour les porter.

25. Je détachais 100 dragons, 50 housards et 50 cosaques pour fouiller le pays, où il y avait quelques partis ennemis, un desquels avait tué deux de nos dragons, qui étaient en sauve-garde dans un moulin.

26. Le détachement revint, après avoir brûlé quelques villages suédois, et enlevé quelque bétail, mais par la faute du capitaine qui retint les housards et cosaques trop longtemps, il manqua de prendre un espion de l'ennemi, que j'avais ordonné d'arrêter, c'est pourquoi je commandais un conseil de guerre sur le capitaine, pour n'avoir pas suivi ses instructions.

27. Rien.

28. On envoya à Vibourg par eaux, une grande quantité d'équipages, qui fut jugée inutile à l'armée.

lieutenants, et les fuyards s'étant jetés dans le détachement du dit lieutenant colonel, qui avançait au plus vite par le bois, il tua un officier et environ 50 soldats; on envoya aussitôt un détachement dans le pays ennemi, qui brûla quelques villages, et beaucoup de foin et de blé, mais qui ne trouva que 7 ou 8 fuyards, qu'il tua dans un marais. Nous ne perdîmes qu'un cosaque, un housard, et un cosaque fut blessé.

22. Ayant envoyé tous les bâtiments chargés de foin à Vibourg, nous retournâmes au camp. 10 cosaques, qui s'étaient avancés plus de 30 versts dans le pays ennemi, revinrent avec quelques prisonniers et beaucoup de bétail.

23. Le biscuit que nous avions fait préparer pour un mois pour l'armée, étant déjà cuit, on fit revenir le détachement de Vibourg, qui avait été employé au

---

29. La résolution ayant été prise de décamper le lendemain et de marcher à Kerstilä où il y avait déjà un détachement de 400 dragons, le général major Prince Tscherkaski fut commandé avec 150 de chaque régiment de dragons pour occuper les postes du nouveau camp et escorter l'équipage, qui fut renvoyé en avant.

30. L'armée décampa au point du jour, mais quoique la marche ne fut que de 14 versts il était près de minuit avant que les troupes arrivèrent au camp de Kerstilä, les chemins étant si mauvais qu'une partie d'équipages qui était parti le jour auparavant n'arriva pas au camp.

Octobre.

1. Les postes furent distribués aux officiers généraux le long du lac, qu'on avait résolu de garder. Le lieutenant général Bachmetef avec trois régiments d'infanterie, à savoir Ingermanlande, Ladoga, et le bataillon de Permski, Viatski, et le régiment Ingermanlande dragon, à la gauche à Lavola, avec ordre de construire

cuisson, et le général Fermor y fut envoyé avec 1000 hommes, pour faire quelques unes des fortifications de cette ville, qui n'étaient pas entièrement achevées.

24. On envoya à l'armée ennemie un trompette avec beaucoup de lettres des prisonniers suédois pour leurs parents et amis.

25. On détacha 100 dragons, 50 housards et 50 cosaques pour fouiller le pays, où il y avait quelques partis ennemis, un desquels avait tué deux de nos dragons, qui étaient en sauve-garde dans un moulin.

26. Le détachement revint, après avoir brûlé quelques villages suédois, et enlevé quelque bétail, mais par la faute du capitaine qui retint les housards et cosaques trop longtemps, il manqua de prendre un espion suédois, lequel il avait ordre d'arrêter, c'est pourquoi un

---

deux batteries pour lesquelles il lui fut donné cinq pièces de 6 ℔, un haubitz de 40 ℔ et 12 pièces de 3 ℔. Le général major Liewen avec deux régiments d'infanterie, (viz.) Novogorodski et Nisovski au centre, à Tingis Sar, avec huit pièces de 3 ℔ et pour la communication par eau entre ces deux postes on leur donna deux Ostroski Lotki, portant chacun deux pièces de trois livres, et à la droite vis-à-vis le pont de Kerstilä je me postai avec le reste de l'armée, ayant fait construire une batterie de trois pièces de 8 ℔, trois de 6 ℔ et un haubitz de 40 ℔. Au bout du pont et entre le poste du général major Liewen et le mien sur un endroit du lac qui n'avait qu'environ 100 toises de large, je fis poster 200 hommes et deux pièces de 3 ℔, la distance entre les postes des généraux étant environ trois versts, laquelle est couverte par le détachement de ces postes.

2. J'envoyais deux espions pour avoir des nouvelles de l'armée ennemie et je détachais une partie de 12 dragons avec autant de housards et cosaques pour enlever quelqu'un dans leur pays.

conseil de guerre fut ordonné sur ce capitaine, pour n'avoir pas suivi ses instructions.

27. 28. On envoya à Vibourg par eaux, une grande quantité d'équipages, qui fut jugée inutile à l'armée.

29. La saison étant trop avancée, pour pouvoir tenter aucune entreprise sur l'ennemi; mais comme le bruit courut, qu'il avait envie, de tenter une invasion; le seul parti que nous avions à prendre, était de nous tenir en état de le bien recevoir: et comme du côté de la mer la forteresse de Vibourg, rendait leur passage impraticable, on jugea à propos de décamper, et de marcher à Kerstilä, vis-à-vis de Peterskirk, où. ayant pris les précautions nécessaires en distribuant les troupes dans les différents passages, qui étaient sujets à être tentés par l'ennemi; nous y restâmes, jusqu' à ce que nous eûmes avis, que leur troupes

---

3. Le colonel Karkettel fut commandé avec 150 hommes de chaque régiment d'infanterie et tous les dragons, housards et cosaques pour fourrager, avec ordre de ne commencer à fourrager qu'à quatorze versts du camp et d'envoyer une partie de 40 dragons 60 housards et 50 cosaques dans le pays ennemi, tâcher d'enlever quelques prisonniers et le ruiner autant qu'ils pouvaient les fourrages et les blés, en les brûlant. Le régiment de Tver et le reste du régiment d'Archangel se mirent en marche pour leurs quatiers d'hiver.

4. Le détachement qui avait été envoyé le 2 revint sans pouvoir prendre le fils du prêtre, tous les bateaux sur la rivière qu'ils devaient passer, ayant été enlevés.

Le même soir le colonel Karkettel me rapporta qu'il avait trouvé beaucoup de fourrages, et qu'il n'y avait pas assez de chevaux pour emporter le tout, n'y ayant point de chariots commandés, à cause des mauvais chemins. Un paysan qui avait été pris par les suédois auprès d'Andrés-kirk, revint et rapporta qu'ils étaient

s'étaient séparées, et le froid et les neiges commençaient à nous incommoder.

Octobre.

17. L'armée se mit en marche pour les quartiers d'hiver, la cavallerie étant obligée de passer St. Petersbourg, ne pouvant pas subsister dans ces cantons, une partie de l'infanterie, ayant Vibourg pour leur quartier, et le reste étant cantonné dans le pays voisin, où en cas de besoin elle pouvait se rassembler en très peu de temps.

Novembre.

26. Un officier arriva à Vibourg avec les nouvelles de l'élévation de la Princesse Elisabeth au trône impérial, et en même temps passa le capitaine suédois Didron,

---

entré dans le pays par eau sur le Vuoksen, qu'il y avait cinq bateaux sur lesquels il y avait environ 50 soldats, qu'on lui avait demandé la force de l'armée russe, et où elle se trouvait, et sur sa réponse, qu'il y avait plus d'un an qu'il n'avait été à Vibourg et qu'il n'en savait rien, on l'avait gardé si négligemment qu'il avait trouvé moyen de se sauver. Le trompette qui était envoyé à l'armée suédoise revint de Qvarnby, à six versts de Friedrichshamn, où était le quartier général.

5. Le colonel Karkettel revint avec les fourrageurs et le parti qu'il avait envoyé dans le pays ennemi, après avoir brûlé environ 50 villages, ramena 65 vaches, autant de moutons et deux paysans, sans avoir rencontré aucun parti ennemi dans leur course. Le régiment de Casan, dragon, fut envoyé dans son quartier d'hiver.

6. Le général major comte de Lacy étant arrivé à l'armée, eut le régiment de Jambourg dragons et les régiments de Narva et Sibirski infanterie sous son commandement. Comme le temps

qui avait été pris prisonnier à Villmanstand, portant la notification au comte Lewenhaupt.

28. Le général Keith reçut ordre de la cour, de suspendre toute acte d'hostilité, et de tenir seulement bonne garde sur les frontières, pour empêcher que l'ennemi n'entreprît quelque chose; les deux corps s'étant convenus d'une suspension d'armes pour trois mois.

---

approchait de mettre les troupes en quartier d'hiver, et que les casernes à Vibourg étaient tous remplies des blessés et malades, l'ordre fut donné d'employer les chevaux qui étaient déstinés pour les fortifications, comme aussi les chevaux des dragons que le régiment des Velikiluki avait eus pendant la campagne pour les transporter à St. Petersbourg, comme aussi de laver les casernes avec du vinaigre et les parfumer.

7. Je renvoyai les régiments de Rostovski et Velikilukski en garnison à Vibourg et je fis revenir au camp le détachement de mille hommes qui avait été commandé là pour les travaux.

8. Il y eut un fourrage général escorté par 600 fantassins, et 300 chevaux et une pièce de canon pour donner le signal aux fourrageurs. On me donna avis qu'un parti de l'ennemi était entré dans notre pays de l'autre côté de Vuoksen; mais sans pouvoir me dire ni la force, ni de quel côté il avait marché.

9. Le régiment d'Ingermanlande dragon fut renvoyé dans son quartier d'hiver, et pour mettre le pays à l'entour de Kexholm plus en sûreté, je fis marcher là le lieutenant colonel du régiment de Jambourg avec 200 dragons et 100 cosaques de Don, ayant depuis quelques jours envoyé en avant 200 cosaques pour de là faire des courses dans le pays ennemi.

10. On tint conseil de guerre, tant sur le renvoi des troupes en quartier d'hiver, que sur les moyens de faire subsister la cavallerie dans le camp, et il fut résolu de faire entrer les régiments de Ladoga, Nisovski, et Nevski infanterie en garnison à Vibourg, et de continuer à faire fourrager la cavallerie pour conserver le foin qui était dans les magasins.

11. Un espion revint avec la nouvelle que l'armée ennemie s'était séparée, qu'il ne restait que quatre régiments d'infanterie et deux de dragons à Friedrichshamn avec le général Lewenhaupt, et que le reste sous les ordres de deux officiers généraux avait pris le chemin de Tavastehus et que la flotte était partie il y avait quelques semaines, mais pour être plus assuré de ces nouvelles je fis partir une petite chaloupe avec six hommes, pour enlever quelques paysans qui se sont réfugiés dans des îles sur la frontière.

12. Il vint avis, que l'ennemi avait du monde à Peterskirk, au nombre de mille hommes, et qu'on travaillait à jeter un pont sur la rivière de Vuoksen pour faire passer plus de troupes; sur quoi j'envoyais ordre au bataillon de Volodga qui était à Kiviniemi de se rendre en toute diligence à Kexholm, et je détachais 100 grenadiers du régiment de Jambourg pour le même endroit.

13. Le commandant de Kexholm me rapporta, que le détachement des dragons et cosaques qui avait été envoyé dans le pays ennemi était revenu, après avoir resté trois jours, d'où ils ramenèrent deux dragons prisonniers, un prêtre et quelques paysans. Dans leur course ils avaient brûlé beaucoup de villages et fourrage; mais les habitants ayant eu avis de leur arrivée trois jours auparavant, avaient chassé tout leur bétail dans les bois plus éloignés.

14. Rien.

15. Un espion revint de Peterskirk avec avis qu'il n'y avait là qu'un détachement de 60 fantassins; mais qu'à Kourolaks-kirk (?), environ 50 versts de là, il y avait 500 dragons, et 500 fantassins, et que le détachement qui est à Peterskirk avait été le 12 dans la nuit à Andréskirk, où il avait ruiné le pont et quelques vieux radeaux qui servaient pour le passage de la Vuoksen, mais n'avait point touché aux paysans, ni leurs effets. Le même soir je reçus orde du collége de guerre de renvoyer les troupes dans leurs quartiers d'hiver; en conséquence de quoi je fis donner aussitôt l'ordre que les gardes, les régiments de Novogrod, Narva, les bataillons de Permski et Viatski, et le commandement des dragons à pied marchassent le 17 et les régiments d'Ingrie, Astracan et Sibérie avec les housards le 18.

16. J'envoyais ordre aux troupes qui travaillèrent à Moula Muisa

de rentrer en quartier d'hiver, et en même temps je fis partir 150 dragons du régiment de Jambourg pour renforcer le corps qui est à Kexholm.

17. La première colonne se mit en marche, mais les bataillons de de Permski et Viatski me rapportèrent que le régiment de Ladoga ne les ayant pas encore rendu les 60 chevaux que je leur avais assignés de ce régiment, ils n'avaient pu se mettre en marche.

19. Le reste des troupes marchèrent du camp pour entrer en quartier d'hiver, mais comme on ne pauvait ce jour retirer tous les canons qui étaient sur les différentes batteries, un détachement de 200 hommes fut laissé jusqu'à ce que l'artillerie fut embarquée.

Le même soir le commandant de Vibourg me rapporta, que quatre chaloupes suédoises avaient attaqué notre double chaloupe qui était de garde à Trångsund et l'avaient pris après une vigoureuse résistance.

Novembre.

3. Je me rendis à St. Petersbourg pour un conseil de guerre, qui devait être tenu, où je restais jusqu'au 24.

25. Je revins à Vibourg; à quelques versts de la ville je reçus un courrier du lieutenant général Stoffeln, que le comte de Lewenhaupt ayant assemblé treize régiments d'infanterie et deux de dragons, s'était avancé jusqu'à notre frontière, à 40 versts de Vibourg; sur quoi, ayant envoyé un parti des housards, ils me ramenèrent trois dragons prisonniers qui confirmèrent la même nouvelle.

26. Un officier arriva à Vibourg avec les nouvelles de l'élévation de la Princesse Elisabeth au trône impérial, et en même temps passa le capitaine suédois Didron, qui avait été pris prisonnier à Villmanstrand, portant la notification au comte Lewenhaupt.

28. Je reçus ordre de suspendre toute acte d'hostilité, et de tenir seulement bonne garde sur les frontières, pour empêcher que l'ennemi n'entreprît rien; laquelle suspension dura jusqu'au 28. février 1742.



Mars 1742.

La suspension d'armes, qui avait été conclue à la fin de l'année passée étant expirée, et la résolution prise de continuer la guerre, les ordres furent donnés, de faire sortir de leurs quartiers d'hiver les régiments qui devaient composer l'armée, pour s'approcher de la frontière, le rendez-vous devant être à Vibourg, et le temps marqué pour la fin d'avril, mais la saison ayant été fort tardive. et la cavallerie ne pouvant subsister en campagne, on fut obligé de le différer, jusqu'à la fin de mai.

Mai.

19. Le feltmaréchal comte de Lacy se rendit à Vibourg, où il fit la revue des régiments d'infanterie de campagne, qui y avaient été en garnison pendant l'hiver, lesquels par les maladies (causées véritablement par quartiers qui étaient trop serrés pour un si grand nombre, y ayant outre 3 régiments, de garnison) se trouvèrent reduits 3263 hommes en santé; pendant le reste du mois les régiments arrivèrent, et

Juin.

1. le premier juin toute l'armée fut assemblée, consistant en 3 régiments de cuirassiers, faisant en tout

1640, six de dragons 4200, trois de housards 1786, 2500 cosaques, et un détachement de gardes à cheval; l'infanterie était composée de 3 bataillons de gardes à pied, et 28 bataillons des autres régiments, et sur 43 galères qui arrivèrent le 2 juin, il y avait environ 10000 hommes; ainsi, l'armée tant par mer que par terre montait à 35000 hommes.

7. L'armée décampa de Vibourg, sous les ordres du feltmaréchal Lacy, ayant sous lui les généraux Keith et Löventhal, lieutenants généraux, Stoffeln, Soltikow, et le Prince d'Anhalt Beck, et les généraux majors Brahlé, Lieven, Bruce, Wedel, Lacy, Browne, Lapuchin et Chentzow, et sur les galères le général Lavashow, lieutenant général de Brilly et les généraux majors Kraulow et Kinderman, le général major Tarudow commandant l'artillerie consistant en 7 pièces de canon de 12 ℔, 6 de 8 ℔ et 3 de 6 ℔, 2 mortiers de 80 ℔ et 4 haubitz de 40 ℔ outre les pièces des régiments au nombre de 80 de 3 ℔. Comme il était résolu de marcher le bas chemin le long de la mer, pour avoir communication avec les galères, qui portaient la plus grande partie de nos vivres, le général major Wedel fut détaché le même jour avec 600 dragons, 1000 housards, et tous les cosaques, par le haut chemin de Villmanstrand, pour alarmer l'ennemi de ce côté, avec ordre d'avancer jusqu' à 20 versts de Friedrichshamn. Nous marchâmes ce jour 7 versts, jusqu' à la rivière d'Ykspää.

8. Nous continuâmes notre marche; jusqu' à Tervajoki 14 versts, dans le même ordre que le jour auparavant, la cavallerie légère à la tête, suivie de la cavallerie, et la moitié de dragons, après eux l'infanterie ayant l'artillerie à leur tête, l'autre moitié de dragons fai-

sant l'arrière-garde; mais comme le pays et si serré, qu'on est obligé de défiler toujours, sur 8 à 10 hommes, de front, et quelques fois moins, et qu'il ne se trouve jamais des ouvertures assez grandes pour camper toute l'armée ensemble, quatre régiments d'infanterie, et les dragons de l'arrière-garde campaient toujours à part, quelques versts après les autres. En arrivant dans ce camp, un officier suédois nous rencontra allant à Moscou, avec des propositions de paix, auquel le feltmaréchal fit voir toute l'armée (qui était en très bon état) en défilant sur un pont.

9. Le général major Brahlé fut détaché avec 1000 chevaux et 1000 fantassins pour faire le camp et préparer les ponts et les chemins pour la marche du lendemain.

10. Nous marchâmes dans le même ordre à Vilajoki, où nous campâmes de l'autre côté de la rivière, à l'embouchure de laquelle nous trouvâmes nos galères à l'ancre; comme nous avions fait 18 versts, par un chemin assez mauvais, et que nos équipages n'arrivèrent pas, un séjour fut ordonné pour le lendemain pour les attendre.

11. Il arriva un officier suédois, avec des lettres au feltmaréchal, qui voyant par leur contenu, que ce n'était qu'un prétexte, pour être informé de nos mouvements, fit renvoyer l'officier de nos gardes avancées, avec réponse que le feltmaréchal était encore à Vibourg et qu'on lui avait expédié les lettres, n'y ayant ici qu'un corps de cavallerie, qu'on avait avancé pour la commodité des fourrages.

12. Séjour.

13. Nous marchâmes 8 versts, à Säkkjärvi, ici nous en-

trâmes dans le pays ennemi, les villages avaient été brûlés pendant l'hiver, par nos détachements de housards et cosaques pour empêcher la subsistance des troupes ennemies, et tous les habitants, s'étant sauvés avec leurs effets et leur bétail plus en avant dans le pays, de sorte que tout était désert.

14. Séjour; le général Wedel envoya quelques prisonniers, par lesquels nous sûmes, que l'ennemi travaillait avec quelques milices d'hommes à un retranchement à Mentlaks, village situé de ce côté de Friedrichshamn, environ à 12 versts de la ville, et que le reste de leur armée, composée de 4 régiments de cavallerie, 3 de dragons et 19 d'infanterie, était campée à quelques versts de l'autre côté de la ville.

15. Nous marchâmes 7 versts aujourd'hui; le chemin était si étroit, avec des marais des deux côtés, que 1000 hommes auraient pu boucher le chemin à 10000, et avec un abatis de bois, l'auraient pu rendre impraticable, mais il ne paraissait personne, pas même le moindre détachement pour reconnaître.

16. Marche de quatre versts, toujours en défilant, ici nous trouvâmes le pont brûlé, mais comme la rivière n'a qu'environ 8 toises de large, nous fîmes deux ponts, sur des chevalets, et campâmes sur l'autre côté de la rivière.

17. Nous marchâmes 8 versts; ici nous trouvâmes une autre rivière, environ de la même largeur; avec le pont brûlé, que nous réparâmes en 3 heures de temps, et campâmes de l'autre côté, le chemin continue toujours, en défilant par des bois très épais, avec un fond marécageux, et il est faît à la main de trois toises de large.

18. Nous marchâmens à Virojoki, où nous trouvâmes nos galères et galiotes, avec les vivres à l'ancre à l'embouchure de la rivière, qui peut avoir environ 20 toises de large, et qui est très rapide à l'endroit où le pont avait été, duquel nous trouvâmes les fondements au niveau de l'eau entiers, sur lesquels nous commençâmes aussitôt à poser des caissons de bois pour former notre pont.

19. Séjour; un déserteur nous porta la nouvelle, que le comte de Lewenhaupt s'était rendu lui-même à Mentlaks, et qu'on assurait, que tout l'armée suédoise devait s'assembler là, pour nous disputer le passage, sur quoi le feltmaréchal, qui avait eu les mêmes nouvelles par ses espions, ordonna de laisser à Virojoki tous les gros bagages de l'armée sous l'escorte de 800 hommes de troupes régulières, et 200 cosaques sous les ordres du général major Kinderman, et de renvoyer tous les malades par les galiotes à Vibourg, et de préparer pour dix jours de biscuit. Aujourd'hui notre pont fut achevé.

20. Séjour. La cavallerie, l'artillerie et les bagages passèrent la rivière et vinrent camper avec l'infanterie, qui avait passé sur un petit pont le jour d'auparavant, et le feltmaréchal donna ordre au général Lavaschow, de tirer deux régiments de grenadiers, et 3000 hommes détachés des galères, avec lesquels il débarqua lui-même, pour renforcer l'armée; le même soir le général Wedel revint avec son détachement, n'ayant trouvé qu'une petite troupe de l'ennemi, dont il avait tué environ 30 et pris 14 prisonniers.

21. Séjour. Le feltmaréchal fit avancer le général Wedel, avec les housards et quelques cosaques pour observer les mouvements de l'ennemi, et les troupes étant

débarquées et les galères postées en sûreté l'orde fut donné pour marcher le lendemain.

22. Nous marchâmes dix versts à Ulla Palasa (?), et le détachement qui était là, prit le devant, jusqu'à Ravijoki, ici nous eûmes nouvelles, qu'il n'y avait encore à Mentlaks qu'environ 4000 hommes, mais que les galères ennemies étaient à l'ancre à la droite du retranchement, d'où on pouvait tirer du monde, et qu'on disait, que 7000 hommes étaient commandés du camp, pour renforcer ce poste. Sur quoi le feltmaréchal renvoya le lieutenant général de Brilly avec ordre, d'armer autant de galères qu'il pouvait, du monde qui avait resté sur la flotte, et d'avancer, pour éloigner les galères ennemies de ce poste.

23. Nous marchâmes 10 versts à Ravijoki, laquelle était 10 versts du retranchement, et les housards, soutenus par 1000 dragons avancèrent 4 versts plus en avant.

24. Au point du jour, un housard vint de la part du général Wedel, avertir le feltmaréchal, que l'ennemi était sorti de ses retranchements, et marchait avec un corps considérable, tant cavallerie qu'infanterie sur nous, et que ses housards étaient déjà aux mains avec eux, mais qu'à cause de l'obscurité, et aussi du bois, l'on ne pouvait pas savoir au juste leur nombre; sur quoi l'armée eut ordre de décamper dans l'instant, et marmarcher à leur secours; mais une demi-heure après, un autre rapporta, que l'ennemi avait été repoussé, ayant laissé 15 hommes morts et un officier et 10 hommes de prisonniers, par lesquels nous sûmes, que le détachement avait été de 300 fantassins et 50 dragons, à dessein d'enlever notre poste avancé, mais que voyant, que notre régiment d'housard Moldave, avait mis pied à

terre, et les chargeait en bon ordre, ils avaient voulu se retirer, mais que leurs dragons, et ensuite leur infanterie avaient pris la fuite.

Nous n'eûmes que 2 housards de tués et un officier et 4 housards blessés. Le feltmaréchal ayant fait reconnaître le retranchement, qui fut trouvé très fort, tant par situation que par l'abatis de bois, fit examiner les guides, pour voir s'il n'y avait pas moyen de les tourner, mais il assurèrent tous, qu'il était impossible, la droite allant à la mer, et la gauche étant appuyée à un lac, qui allait fort en avant dans le bois, et au tour duquel il n'y avait point de chemin. Sur quoi, le feltmaréchal ayant tenu conseil de guerre, il fut résolu de l'attaquer de vive force. Le retranchement était fait sur le haut d'un ravin, dont les bords des deux côtés étaient presque de rochers; dans le fond, qui pouvait avoir 100 pas de large, il y avait un petit ruisseau et un marais rempli de bois, qui occupait tout la largeur du fond, et qui sortant du lac, tombait dans la mer. On avait coupé tout ce bois, qu'étant tombé dans le marais, formait un abatis presque impassable; pour arriver au retranchement, il fallait passer par un bois épais, de sorte que l'on ne voyait rien, jusqu'à ce que l'on fût à la portée du fusil. Comme le retranchement avait environ 2500 toises de long, nous cherchâmes à l'attaquer par plusieurs endroits, mais il ne se trouvait que deux chemins, le grand qui menait près de leur droite, et un autre sentier, qui allait à leur gauche.

25. Ainsi le général Lavaschow fut détaché avec six régiments d'infanterie, 2 de dragons et 3 canons de 6 ℔, avec ordre de suivre le petit chemin; le feltmaréchal

avec le reste de l'armée marchant par l'autre. Comme le petit chemin se trouvait trop étroit, pour le passage des canons, l'on se trouvait obligé de l'élargir en plusieurs endroits, en coupant les arbres et les buissons, ce qui arrêtant la marche beaucoup, le maréchal envoya encore reconnaître l'ennemi. L'officier à son retour rapporta, qu'il avait été presque à la barrière, mais qu'il n'avait vu personne sur le retranchement, et qu'on n'avait pas tiré un seul coup de fusil, et presque au même temps le général Lavaschow envoya avertir, que quelques uns des ses housards, avaient poussé jusqu' au retranchement, et n'avaient trouvé personne, et que l'ennemi s'était retiré. Un parti des housards fut détaché à leur poursuite, mais comme ils étaient partis pendant la nuit, ils étaient déjà à la ville. Nous passâmes aussitôt le retranchement, et campâmes dans le camp de l'ennemi. En examinant le retranchement, tout le monde convenait, que si on l'avait garni seulement de 7000 hommes et de 20 pièces de canon, pour lesquels nous trouvâmes aussi des batteries, et plateformes toutes prêtes, il nous aurait été fort difficile de le forcer, ou bien nous aurions perdu une bonne partie de notre infanterie dans l'affaire. Une telle faiblesse de la part de l'ennemi, encouragea extrêmement nos troupes, qui ne demandaient que d'être menées à eux.

26. Séjour. Le feltmaréchal fut reconnaître la ville, qui est située sur une hauteur, ayant la mer d'un côté, et un lac de l'autre, toute l'espace entre les deux étant occupée par les fortifications, qui ne sont que de terre et en assez mauvais état, mais comme la situation empêche de pouvoir l'investir à moins d'avoir deux armées, lesquelles aussi ne peuvent avoir aucune commu-

nication l'une avec l'autre, le tour du lac étant au moins 20 versts, et que par conséquence, l'ennemi peut toujours avoir la communication libre, entre son armée et la ville par le côté qui n'est pas attaqué. Pour cette raison le siége paraissait assez difficile, outre que le terrain est si rempli de rochers, qu'il est presque impossible de former un camp à une distance raisonnable de la ville. Le feltmaréchal choisit pourtant un endroit pour son camp, et ayant reconnu une hauteur d'où on pouvait battre la ville, il ordonna que l'armée devait marcher le lendemain. A son retour au camp, il trouva que l'ennemi, ayant fait rapprocher 3 galères, sur le flanc le plus proche de la mer, l'avait canonadé, mais sans faire aucun mal, mais nos canons ayant endommagé une des galères, elles se retirèrent hors de portée.

27. L'armée avança jusqu' au camp, qui avait été marqué le jour auparavant, mais qui était si inégal, et si rempli de rochers, qu'il n'y avait pas un endroit, où on pouvait mettre un régiment en bataille, et une partie de nos dragons fut obligée de se poster si près de la ville, que les canons les incommodaient; mais comme l'ennemi tirait fort peu, nous n'eûmes qu'un cheval de tué. Après avoir reconnu la place, une seconde fois, le feltmaréchal confia la direction du siége au comte de Löwendahl. Et comme il n'y avait pas auprès de l'armée la grosse artillerie nécessaire pour le siége, on envoya plusieurs galères à Vibourg, pour amener 6 pièces de 18 ℔ et 2 mortiers de 20 ℔ avec l'ammunition nécessaire. Nous commençames le même jour à faire des fascines, et le lendemain nous eûmes 15000 prêtes. L'artillerie se mit aussi à couper du bois pour

les plate-formes; et comme nous étions campés dans un bois de sapins, ces préparations avançaient fort vite.

28. Le comte Löwendahl fut reconnaître un endroit pour placer notre première batterie, sur laquelle nous devions commencer à travailler la nuit du 29 à 30. Un rideau nous couvrait, jusqu' à cet endroit, de sorte que nous n'avions pas besoin d'ouvrir la tranchée jusque là; mais comme les ennemis auraient pu nous incommoder par leur galères, et auraient pris notre batterie de revers, le feltmaréchal ordonna de faire couper une île, qui était derrière, et d'y construire une redoute, pour éloigner les bâtiments; mais toutes ces précautions furent inutiles, car sur les onze heures du soir, on vit un grand feu dans la ville, qu'on crut premièrement être les faubourgs que le gouverneur, le général major Bousquet faisait brûler, pour nous ôter le couvert; mais le feu paraissait dans la ville même, où on envoya quelques housards, pour voir ce que c'était; ceux-ci avertirent, que l'ennemi l'avait abandonné, après y avoir mis le feu. Sur quoi le feltmaréchal se rendit auprès de la ville, on n'osait pourtant pas y entrer; l'ennemi ayant laissé de barriques de poudre, des bombes et des grenades dans beaucoup de maisons, qui sautèrent à tout moment; quelques uns de nos housards y entrèrent pourtant, et rapportèrent beaucoup d'habits neufs, qu'ils avaient trouvés dans un magasin; mais, quelques autres ayant sauté un moment après, le feltmaréchal défendit qu'on entra dans la ville, et envoya un détachement pour suivre l'ennemi, qui ramena quelques malades; les autres étaient déjà loin. La ville brûla toute la nuit et l'incendie ne cessa que le lende-

demain, après avoir consumé plus que trois quarts des bâtiments. Nous trouvâmes 10 pièces de canon de bronce, à 24 et 18 ℔, et environ 120 pièces de canon de fer, de différents calibres. Les magasins avaient été tous consumés par le feu, ainsi nous ne trouvâmes que fort peu de vivres, comme aussi de la poudre, n'y ayant qu'un magasin, qui n'avait pas sauté, dans lequel nous trouvâmes 400 quintaux de poudre et plusieurs milliers de barriques de goudron, qui furent envoyées à Cronstadt, pour l'usage de la flotte. Ce qui marquait plus la précipitation. avec laquelle les suédois s'étaient retirés, était un drapeau du régiment d'Estbotnie, qu'ils avaient oublié; ils avaient aussi chargé tous leurs canons presque à la bouche, et avaient forcé les boulets dedans, dont il n'y avait pourtant qu'un seul qui avait crevé, plusieurs s'étant pourtant déchargés. On voyait par les tas de blé, viande salée, poisson salé, pain et autres provisions que la ville avait été très bien fournée, et quoiqu'en soi même elle est peu de chose, ayant pourtant la communication libre avec leur armée par derrière, il est étonnant que l'ennemi a pu se résoudre à l'abandonner si légèrement. Leur garnison avait été composée des régiments de Bosquet, Villbrand, Abo, Estbotnie, Savolax, Kymmenegård, Neuland et Tavastehus.

Nous mîmes 2000 hommes dans la ville pour la nettoyer, et on envoya aussitôt ordres à nos galères de venir se poster dans le port.

29. Nous célébrâmes la fête de St. Pierre, jour du nom de Son Altesse Impérial le Grand Duc, avec une triple salve de canons et de la mousqueterie, et on chanta le Te Deum en réconnaissance de s'être rendu maître

de la seule place forte de la Finlande, sans avoir perdu un homme. Le soir un détachement de nos housards revint avec quelques prisonniers et la nouvelle que l'ennemi avait passé la rivière de Soma, et campait de l'autre côté.

30. Nous marchâmes 10 versts à la Summa, et campâmes dans le camp de l'ennemi. Nos housards qui les talonnaient toujours, nous rapportèrent qu'ils passèrent la rivière de Kymmene, et que la plus grande partie de leurs armée l'avait déjà passé. Nous trouvâmes aujourd'hui beaucoup de leurs chariots sur le grande chemin, que nos housards avaient vidés, et plusieurs corps morts, parmi lesquels un officier.

Juillet.

1. Nous continuâmes notre route jusqu'a à la Kymmene, où nos quartiers-maîtres avaient tracé un camp sur le bord de la rivière, après avoir chassé un poste que l'ennemi avait de notre côté. Nous eûmes un lieutenant colonel des housards et quelques housards blessés à cette occasion, après quoi nous entrâmes tranquillement dans notre camp sans apercevoir de l'ennemi que quelques petits pelotons, qui se tenaient sur les hauteurs de l'autre côté; mais aussitôt que nos cuirassiers furent démontés dans les rues du camp, l'ennemi commença à faire feu de tous côtés, de plusieurs petites pièces de 3 ℔ qu'ils avaient placées derrière de grands pierres de l'autre côté de la rivière. Le feltmaréchal fit remonter aussitôt la cavallerie, et les mena dans un autre endroit, où un bois les couvrait du feu de l'ennemi, et y ayant fait mener quelques pièces de ca-

non, nous démontâmes le même soir deux des leurs, n'ayant perdu que trois hommes.

2. L'ennemi décampa, mais comme les ponts étaient tous rompus, nous fûmes obligés de faire quelque séjour, jusqu' à ce que nous en eussions construit d'autres, ce qui nous couta beaucoup de peine, la rivière étant ici large et rapide, et se séparant en plusieurs branches; mais aussitôt que tout fut en état, nous nous mîmes en marche pour poursuivre l'ennemi.



1743.

La cour ayant résolu de pousser la guerre avec vigueur et même d'envoyer une flotte sur les côtes de la Suède, les ordres furent donnés, pour faire réparer et mettre en état toutes les galères sur lesquelles on pouvait embarquer le monde nécessaire pour une telle expédition ; et comme les suédois assemblaient un corps de troupes à Torneå, ville sur la frontière de la Laponie suédoise, avec lequel ils voulurent tenter à reprendre quelques parties de la Finlande, on destinait de notre côté un corps pour leur opposer, consistant de la plupart en dragons et cavallerie légère, sous les ordres du lieutenant général Stoffeln. Mais comme, à cause de la saison, notre flotte ne pouvait pas se mettre en mer avant le commencement du mois de mai, les suédois surent en profiter, et l'on voyait leurs flottilles paraître sur les côtes de la Finlande, même dans le mois d'avril, où de temps en temps ils nous enlevèrent du monde, et brûlèrent quelque bois, que nous avions destiné pour la construction de quelques nouvelles galères. Mais le général Keith sur les premiers avis de leur arrivée sur les frontières, ayant expédié les ordres au lieutenant général Croutchow, qui commandait à Helsingfors, pour s'embarquer le plus vite avec les troupes, sur les 16 galères qui y étaient, et

en même temps au général major Bralké à Fredrichshamn, d'embarquer sur les 5 galères qui y avaient restées, les régiments de Novogrod et Siberie, et de se joindre au lieutenant général, aussitôt qu'il fut posposible.

Mai.

5. Le lieutenant général Croutchow, partit d'Helsingfors, et envoya rapport, qu'il était venu à la hauteur de Hangöudd avec 16 galères et 2 prames. Sur cet avis le général Keith partit d'Abo, et joignit l'escadre de 6 à 3 heures du matin, à une lieue et demie d'Hangöudd, et le même matin ayant tenu conseil de guerre, où le lieutenant général, les colonels et lieutenants colonels, les capitaines et lieutenants de la marine assistèrent; il fut résolu unanimement, que vu que la force de l'ennemi ne consistait qu'en 16 galères, un brigantin, et une double chaloupe de 16 canons, avec deux ou trois autres bâtiments, nous devions aussitôt les chercher et les combattre, avant qu'il leur arriva plus de secours de la Suède, et en conséquence de cette résolution, l'ordre fut donné de se préparer pour le combat, et d'être prêt à faire voile. Le soir nous entendîmes le coup de canon de la retraite de l'ennemi au vent N.-W. qui paraissait être éloigné environ 4 lieues.

7. Nous levâmes l'ancre à 4 heures du matin, par un temps calme, et remarquâmes, qu'un de nos prames toucha sur un rocher, ce qui nous obligea de jeter l'ancre, mais l'ayant retiré de là, nous avançâmes le soir environ une demi-lieue, et jetâmes l'ancre en pleine mer. Le soir nous entendîmes 2 coups de canon, et

vîmes une brigantine qui croisait environ à une lieue de nous.

8. Nous partîmes sur les 5 heures du matin, le vent S.-S.-W. faisant toujours remorquer nos prames à cause des quantités des écueils, dont ces endroits sont remplis, et qui nous empêchait de mettre à la voile, quoique le vent fût bon. Sur les huit heures la galère de l'avant-garde fit signal d'avoir découvert l'ennemi. Sur quoi le général Keith avança avec sa galère et les vit à l'ancre environ une lieue de nous, et un moment après ils tirèrent quelques coups de canon; sur quoi on fit signal à toute l'escadre d'avancer; mais quand nous fûmes à une demi-lieue d'eux, ils se mirent à la voile, et passèrent entre deux îles, où il n'y avait pas assez d'eau pour nos prames, de sorte que nous fûmes obligés de prendre à gauche, pour tourner l'île et tâcher de les joindre, mais le vent ayant sauté tout d'un coup au N.-W. et si fort, que nous ne pûmes plus remorquer nos prames, nous jetâmes l'ancre auprès de Hittis chapelle. Le soir nous n'entendîmes pas la retraite de l'ennemi.

9. Le vent continua toujours au N.-W. Nous restâmes à l'ancre jusqu'à midi, quand le temps étant devenu calme, nous partîmes, mais après avoir fait une demi-lieue de chemin, le vent devint tout d'un coup contraire, et nous obligea à jeter l'ancre. Comme on ne savait, quelle route l'ennemi avait pris, on détacha 100 hommes dans six chaloupes, tant pour les reconnaître, que pour nous chercher des pilotes dans les villages voisins, n'étant pas possible parmi ces rochers de faire un pas, sans avoir de pilotes qui sachent les chemins.

10. Nous partîmes sur les trois heures du matin, et arri-

vâmes à Jungfersund sur le midi, où nos chaloupes nous rejoignirent mais sans pilotes, ayant trouvé tous les villages abandonnés; ils nous rapportèrent, qu'à la sortie de Jungfersund, ils avaient vu un bâtiment suédois, qui s'était retiré à leur approche. Nous avançâmes le soir, environ une demi-lieue hors du Sund, et jetâmes l'ancre. Un peu avant soleil couché nous aperçûmes une double chaloupe suédoise qui croisait environ à une lieue de nous au N.-W.

11. Nous levâmes l'ancre sur les 3 heures du matin, par un temps entièrement calme, et firent avant midi trois lieues, mais un vent contraire s'étant alors élevé, nous jetâmes l'ancre, et on détacha quelques chaloupes pour reconnaître, et une autre pour nous chercher des pilotes. Cette chaloupe nous ramena un canonier suédois, qui avait été oblié sur une île, et nous déclara, que l'ennemi était fort de 15 galères (autant d'espings, qui sont des bâtiments portants dix canons et 20 hommes chacun) et une double chaloupe, et qu'ils attendaient à être joint à corps par deux galères, et une prame appellée le Hercule, et qu'on armait encore en Suède, 8 autres galères, qui pouvaient être déjà en chemin. Sur le soir notre autre chaloupe revint, ayant trouvé une galère ennemie à une-demi lieue de nous, qui se retira à leur approche; on découvrait aussi du mât de nos prames trois galères, qui se couvraient d'une île environ à une demi-lieue de nous; nous eûmes le vent aujourd'hui N.-N.-W.

12. Le prisonnier ayant déclaré, qu'on était résolu de nous attendre en corps, en cas que leur secours fût arrivé, le général Keith, répétait l'ordre de débarrasser nos galères, et de se préparer au combat, et

pour avoir plus de galères à remorquer nos prames, il fit partir les bâtiments à charge par une autre route pour Abo, où on envoya en même temps une chaloupe pour porter différents ordres. Le vent étant toujours contraire, et trop fort pour pouvoir remorquer nos prames, nous restâmes toute la matinée à l'ancre, mais sur les 9 heures du matin on fit partir 6 chaloupes, et une kantchibasch pour reconnaître l'ennemi, et pour sonder les passagès en avant, et sur le midi le temps étant devenu calme, la flotte se mit en route, et un moment après, ayant aperçu que l'ennemi donna la chasse à nos chaloupes, avec un galère et deux doubles chaloupes, on fit faire forcer de rames avec les galères de l'avant-garde pour les soutenir, ce que l'ennemi ayant vu il vira de bord, et se retira sous une île. Le vent s'étant renforcé, comme nos prames sortirent du port, ils furent obligées de jeter l'ancre; mais le général Keith s'avança à une île, distante environ une demi-lieue de là, d'où il découvrit l'arrière-garde de l'ennemi, composée de 3 galères et quelques petits bâtiments. Sur le soir nos prames arrivèrent, et on fit aussitôt un détachement de quatre galères, et toutes chaloupes de la flotte pour donner la chasse à l'arrière-garde de l'ennemi, qui était à $^3/_4$ de lieues de nous. Ils prirent la fuite, en voyant nos galères avancer et tirèrent 3 coups de canon, pour avertir leur flotte, qui était à l'ancre à 3 quart de lieues devant eux. Nos galères se portèrent dans l'endroit qu'ils avaient abandonné, et rapportèrent, que la flotte de l'ennemi se retirait. Le vent aujourd'hui entre N.-W. et N.

13. On fit signal de partance, à 3 heures du matin, et le général Keith partit avec deux galères de l'avant-

garde, à l'endroit où nos galères détachées avaient pris poste le jour auparavant, mais avant que nos prames avaient levé l'ancre, le vent devint si fort, qu'on ne pouvait pas les remorquer, ce qu'ayant duré toute la journée, on fut contraint d'y rester. Nous eûmes des nouvelles, que l'ennemi était à Korpo, et qu'il avait été joint par la prame Hercule; le vent N.

14. Une chaloupe, qui avait été envoyée au général major Brahlé, revint avec la nouvelle, qu'il avait fait voile, le jour d'auparavant de Hangöudd, où par un coup de vent, il avait perdu le grand mât de sa galère, et qu'il espérait nous joindre aujourd'hui, quoique le vent continua toujours contraire; on leva l'ancre sur les cinq heures du matin, dans l'espérance d'arriver le même jour à Korpo, où nous savions que l'ennemi était, mais après avoir fait une lieue, nous arrivâmes à un détroit extrêmement serré, et rempli de bancs de sable, sur lesquels nos prames ayant touché, nous employâmes toute la journée pour les en retirer, et pour nous assurer de l'ambouchure du détroit. Le général Keith le passa avec le lieutenant général et 8 galères, où il se posta vis-à-vis de l'ennemi, qui était à l'ancre environ 6 versts de lui. Sur les 6 heures du soir, le général major Brahlé arriva avec les 5 galères qui passèrent aussitôt le détroit et se formèrent auprès des autres, et avant minuit, les deux prames passèrent heureusement, et se placèrent devant la ligne. Comme la flotte était composée, par l'arrivée du général Brahlé de 21 galères, le général Keith fit une nouvelle répartition, en 3 escadres de 7 galères chacune, ayant donné l'avant-garde au lieutenant général, l'arrière-garde au major général, et se reservant le corps de bataille.

Nous eûmes le vent aujourd'hui variable de N. au N.-W.

15. Au point du jour, nous découvrîmes le pavillon du vice-amiral suédois, environ six versts devant nous, comme aussi les mâts de quelques autres galères, dont nous ne pouvions savoir au juste le nombre, parcequ'elles étaient postées entre les îles. On fit aussitôt le signal de la marche; mais nous n'eûmes pas plutôt levé l'ancre, que nous vîmes l'ennemi qui se retirait du côté d'Åland. On détacha aussitôt un lieutenant de la marine avec dix chaloupes armées et une kantchibasch soutenues de deux galères, pour les suivre et les reconnaître, qui rapporta, qu'il avait vu 17 galères, une demi-galère, une galiote et deux smaks (?) armées en guerre et d'autre petits bâtiments, et que le vice-amiral faisait l'arrière-garde, allant à rames, à cause du vent contraire, lequel s'étant renforcé sur les dix heures du matin, ce qui nous obligea de jeter lancre, sur le même endroit où l'ennemi avait été la nuit auparavant, et nos prames manquant d'eau, tous nos bâtiments furent employés aujourd'hui à cet usage. Ayant su par les habitants, que les suédois attendaient du renfort à tous moments de la Suède, le général Keith envoya une chaloupe au contre-amiral Barsch, qui croisait sur les côtes avec une escadre, le priant de lui envoyer au plus vite une galiote à bombes, pour le mettre plus en état de poursuivre l'ennemi. Nous eûmes aujourd'hui le vent N. avec beaucoup de neiges et des coups de vent.

16. On rapporta qu'on voyait du haut du grand mât de la prame nommée l'Eléphant, plusieurs bâtiments, qui venaient du côté d'Åland. Sur quoi on envoya le

lieutenant de la marine Kirieff à notre garde avancée, pour les examiner, lequel ayant monté sur une montagne auprès de là, découvrit le Hercule avec un autre bâtiment qui paraissait aussi une prame, mais moindre que le Hercule, et trois galiotes à bombes, qui tous arrivaient, mais les galères étant derrière une île, il ne pouvait pas les voir, et qu' il les comptait environ 20 versts de nous. Sur les dix heures du matin on entendit 4 coups de canon, auxquels on répondait par deux, que nous jugeâmes être la prame qui saluait le vice-amiral. Sur le midi, le vent qui avait resté plusieurs jours au N.-W. et N. se changea tout d'un coup entre S. et S.-W. avec un fort gros temps et beaucoup de pluie, sur quoi il fut ordonné de retirer nos galères un peu de la terre, et placer nos deux prames à l'embouchure du port, après quoi on permit à la moitié des soldats de descendre à terre, et dresser nos tentes. Notre arrière-garde envoya l'après-midi le maître d'une galiote qui venait de Königsberg, allant à Åbo, il déclara qu' il avait entendu à Königsberg, qu' il y avait une grande mortalité dans les galères suédoises, et qu' on l'attribuait à leur sortie en mer trop tôt, au milieu du mois de mars, et qu' il n'avait vu en mer que deux bâtiments marchands mais aucun vaisseau de guerre.

17. Le vent devint plus violent, et voyant qu'il était impossible de lever l'ancre, il fut ordonné de mettre tous les malades à terre, et d'en faire la revue, pour en choisir ceux qu'on devait envoyer à l'hôpital d'Åbo, qui se trouvaient au nombre de 151, pour lesquels on fit préparer des bâtiments pour leur transport; sur le soir le vent s'étant abaissé, le garde avancé

fit son rapport que l'ennemi restait à l'ancre dans le même endroit, où il avait été le jour auparavant. Went W.

18. Le vent qui continuait toujours au W. s'étant beaucoup apaisé, le général Keith fut visiter le Brandwacht, pour mieux examiner la situation de l'ennemi; il trouva une prame et 5 galères de notre côté d'une île, qui était à une lieue et demie de nous, et de l'autre côté il y avait plusieurs mâts de galères et autres bâtiments, et à la pointe de l'île trois galiotes à l'ancre, une desquelles se mit pendant ce temps-là à la voile et vint droit sur nous. On envoya aussitôt une chaloupe pour la reconnaître, qui rapporta que c'était un yacht qui portait Mr. Nolken de Stockholm. Sur quoi le général Keith enoya un de ses aides de camp lui faire compliment et le prier à diner, mais il s'excusa sur l'empressement qu'il avait d'arriver à Åbo et demanda permission de continuer sa route, ce qui lui fut accordé. Sur les huit heures du soir, notre Brandwacht, comme aussi nos sentinelles, qui étaint postées sur les montagnes, avertirent que la flotte ennemie était en mouvement, et du haut d'une montagne, où le général Keith se rendit, on la vit marchant en 3 colonnes, on fit aussitôt battre l' assemblée pour ramasser notre monde, dont le plupart était à terre à cuire du pain, et on fit mettre toute la flotte en ordre de bataille, ayant placé les deux prames à l'embouchure du port, les 7 galères du corps de bataille formèrent l'aile droite, l'avant-garde composée du même nombre l'aile gauche, et l'arrière-garde étant six galères, resta pour secourir où il y aurait besoin. Sur les onze heures, l'ennemi se rangea sur une ligne à environ 1500 toises de nous et se mit à l'ancre, et pour

mieux assurer l'embouchure du port, le général Keith fit faire une batterie à terre, de 4 pièces de canon sur une île un peu en avant, couverte par un détachement de 300 hommes, commandés par un lieutenant colonel. On fit partir aujourd' hui 40 malades pour l'hôpital d'Åbo.

19. Nous eûmes un très-gros vent du sud, et les deux flottes restèrent dans la même situation, que le jour d'auparavant, et on fit travailler à la batterie à terre: outre les canons des régiments qu' on y avait employé, on ajouta 4 pièces de 8 ℔ qu' on prit des galères de l'arrière-garde.

20. Le vent se tourna une autre fois V. et nous vîmes le matin plusieurs galères de l' ennemi qui sortaient du derrière des îles, où elles s'etaient mises à couvert de l'orage qu'il avait fait le jour d'auparavant. Sur le midi nous vîmes faire quelques signaux de la prame par quelques fusées et le moment après elle nous tira quelques coups de canon pour essayer la portée. Les boulets donnèrent près de la batterie, qui était construite à l'embouchure du port, mais ne parvinrent pas jusqu' à nos bâtiments. Sur quoi quelques chaloupes furent détachées de leurs galères pour les remorquer, et sur les trois heures, nous vîmes toute leur flotte, composée de 18 galères, une prame et plusieurs petits bâtiments avancer en ligne, vis-à-vis l'embouchure du port. Sur les 4 heures elle était déjà à une grande portée de canon, et le général Keith, s'étant trouvé sur une de nos prames, les officiers lui demandèrent la permission de faire feu dessus, ce qu'il leur défendit positivement, voulant qu'on ne tirât pas un seul coup de canon, avant que nous fûmes à la portée du fusil l'un

de l'autre, mais ayant vu un moment après que leur prame se mettait à l'ancre, et sapprêtait à nous présenter son côté, il fit tirer deux canons de la haute batterie de nos prames, pour éprouver leur portée, dont le premier la passa et le second donna justement dans sa poupe, sur quoi il ordonna de faire feu de toutes les deux batteries des prames et de retirer les galères qui ne pouvaient pas agir sous le couvert de la baie des deux côtés des prames, et il se rendit lui-même à la batterie à terre, qui était avancée 100 toises devant les prames. Comme l'ennemi était rangé sur une ligne, vis-à-vis de l'embouchure du port, nous avions le feu de toute leur flotte à essuyer, au lieu que de notre côté, il n'y avait que nos deux prames et trois galères, qui avaient vue sur eux, pourtant après deux heures d'un feu très-vif, la galère du contre-amiral suédois fut obligée de se retirer hors de la ligne derrière une île, qui était à la droite, et la prame se jeta à la gauche, pour se couvrir d'une autre île. Comme leur centre se soutenait encore, nous dirigeâmes tout notre feu sur cet endroit, qui une demi-heure après se recula aussi et se jeta derrière des îles, qui n'étaient pas loin de là; mais le vent donnant justement dans l'embouchure du port, il était impossible de les poursuivre. Le feu cessa entièrement sur les 7 heures du soir, et on fit sortir une kantchibasch et quelques chaloupes, qui donnèrent la chasse à quelques unes de leurs petits bâtiments, qui rôdaient encore à l' entour de nous.

Nous n'eûmes qu'un officier et six soldats ou matelots de tués et 8 blessés; le soir on ordonna de renvoyer une centaine de malades, que nous avions sur la flotte, à l'hôpital à Âbo.

21. Au point du jour on rapporta de notre batterie, que l'ennemi s'était retiré pendant la nuit, et qu'il était déjà presque hors de vue, et le général Keith, ayant été lui-même à notre Brandwacht, d'où on découvrait fort loin en mer, il ne vit plus rien. Sur quoi il détacha deux chaloupes pour avoir des nouvelles, qui les trouvèrent à l'ancre près de l'île de Bockshare, à cinq milles et demi de nous. Nous réparâmes aujourd'hui nos deux prames, qui avaient reçu plusieurs coups de canon à fleur d'eau, comme aussi deux de nos galères. Vent variable entre S. et S.-W.

22. On retira un ancre et 50 toises de câble, que l'ennemi avait coupé de leur prame le jour de l'action. Aujourd'hui fut assemblé un conseil de guerre, où il fut proposé que vu que l'ennemi se retirait devant nous et que nous lui étions superieurs d'une prame et trois galères, si nous devions le poursuivre jusqu' à Åland, ou attendre ici la jonction du feltmaréchal Lacy. Les sentiments de tout le monde, tant officiers de la marine que des troupes de terre, était que nous ne devions pas les perdre de vue, mais continuer à les poursuivre, malgré les secours qu'ils avaient reçus; mais comme une de nos galères faisait beaucoup d'eau, par l'ébranlement des coups qu'elle avait tirés, il fut ordonné qu'on la déchargeât, et qu'on la réparât en toute diligence pour pouvoir faire voile demain. Aujourd'hui le vent se mit à S.-S.-E.

23. On travailla toute la journée à raccommoder la galère qui était endommagée, le vent étant S.-E.

24. Le commandant de la galère de Brachet, ayant rapporté, qu'on avait trouvé la voie d'eau, et que la galère était en état de partir, le signal de la marche

fut fait à 8 heures du matin, par un temps fort calme, mais un vent de S.-E. s'étant levé sur les onze heures, nous nous mîmes àla voile, et sur les trois heures, ayant déjà fait quatre lieues, nous entendîmes un coup de canon qui paraissait être tiré à peu près à trois lieues de nous. Sur les cinq heures nous entendîmes encore deux coups de fort près, et peu de temps après, nous découvrîmes l'ennemi à l'ancre, environ à trois quarts de lieues de nous derrière une île. On fit aussitôt le signal aux trois colonnes de se ranger en ordre de bataille, mais pendant que nous nous fermions, l'ennemi se mit à la voile. Nous ne pûmes découvrir que 8 ou 7 galères, dont quatre remorquèrent une frégate, que nous n'avions pas vu auparavant; on fit force de rames et de voile pour les poursuivre, mais à une lieue de là nous arrivâmes à un endroit étroit, où il n'y avait qu'onze pieds d'eau, de sorte que nos prames ne pouvaient pas passer, ce qui les obligea à jeter l'ancre. Nos chaloupes qui avaient été détachées après l'ennemi, ayant dit, qu'elles les avaient perdu de vue. Nous entendîmes tout ce jour du côté de la mer un bruit comme des coups de canon, mais à cause de l'éloignement, nous ne pouvions pas bien distinguer, si ce n'était pas du tonnerre. Nous fîmes aujourd'hui huit lieues jusqu'à Sottunga.

25. Nous entendîmes le réveil de l'ennemi et selon qu'on pouvait juger par le bruit, nos pilotes crurent, que leur flotte devait être entre Degerby et Fliseberg, pour avoir des nouvelles plus sûres, le général Keith détacha cinq chaloupes, avec l'inspecteur des pilotes pour avoir d'intelligence et pour avoir des pilotes dans les îles à l'entour; et ayant résolu de rester ici,

jusqu'à ce qu'il eût des avis positifs de la force et de la situation de l'ennemi, il ordonna de construire trois batteries de quatre pièces de canon chacune à l'embouchure du port. Il envoya aussi son adjutant à Åbo avec le rapport de son arrivée ici. Aujourd'hui nous eûmes le vent S.-E. et S.

26. Nous entendîmes le coup de canon de l'ennemi du même endroit, que le jour d'auparavant, et par le rapport d'un paysan, nous sûmes qu'ils travaillaient à des batteries sur un passage étroit, environ à trois milles devant nous. Nos batteries furent achevées, et les canons montés dessus à quatre heures du soir, et 300 hommes furent commandés pour les couvrir. Nos chaloupes revinrent aussi, mais sans nouvelles, n'ayant point trouvé des habitants près de nous, mais ayant fait voile plus au nord à l'île de Kumlinge; un paysan leur dit que les suédois avaient publié un ordre, pour que tous les habitants des îles, et particulièrement d'Åland, eurent à se retirer au plus vite en Suède, mais que pour ne pas obéir, tout le monde s'était sauvé dans les bois. En revenant nos chaloupes virent deux galères et une galiote qui venaient du côté du nord, faisant route pour Fliseberg. Vent S.

27. On éprouvait la portée de nos différentes batteries, qu'on avait fait construire à terre, et le temps se trouvant très calme et fort favorable pour le passage de nos prames, on les fit remorquer par des chaloupes, au travèrs les bas fonds, par lesquels ils passèrent heureusement, et sur les six heures du soir, nous les mîmes à l'ancre à l'embouchure du port qui regardait l'ennemi entre nos batteries à terre. Nous entendîmes

toujours les coups de canon des suédois du même endroit qu'auparavant. Vent S.

28. On envoya 164 malades à l'hôpital d'Åbo, par les mêmes bâtiments, qu'on avait mené le jour d'auparavant 200 grenadiers de là. Vent S.-S.-V.

29. On détacha quelques chaloupes pour avoir des nouvelles de l'ennemi, mais quoiqu' ils approchèrent fort près de leur Brandwacht, ils ne pouvaient pas voir la flotte qui était à couvert. Vent S.-E.

30. Le général Keith fit construire une autre batterie de quatre pièces de canon à l'embouchure du port. V. S.

31. La batterie fut achevée, et les canons montés; aujourd'hui le reste du régiment des grenadiers arriva avec le colonel d'Åbo au nombre de 600 sur trois galiotes et quelques bateaux. Sur le soir on avertit du Brandwacht, qu'il paraissait une double chaloupe et deux chaloupes à une demi-lieue de là auxquelles les nôtres donnèrent aussitôt la chasse; mais les ayant poursuivi environ une lieue, ils virent une galère ennemie derrière une île et observèrent à une lieue plus loin plusieurs autres galères, sur quoi ils revinrent à leur poste. Vent S.

Juin.

1. Il fit un très grand brouillard, sur quoi on fit sortir plusieurs chaloupes à quelques versts à l'entour de la flotte, pour être aux écoutes; sur le midi une des chaloupes entendit le bruit de rames, et à son approche voyant que ce n'était qu'une seule chaloupe. elle lui donna la chasse, mais craignant à cause de

l'obscurité de la poursuivre trop loin, elle retourna à son poste. V. S.

2. Il arriva à notre Brandwacht une chaloupe suédoise avec une lettre du comte Gyllenberg pour leurs ministres du congrès à Âbo, laquelle y fut envoyée aussitôt. Vent V.-S.-V. et V.

3. On fit deux batteries sur une autre bouche du port, laquelle étant fort étroite, on fit tirer un retranchement le long du bord, capable de tenir 600 hommes, et comme nous avions vu depuis quelques jours plusieurs de leurs petits bâtiments qui voltigeaient à l'entour, dont quelques uns prennent la route de la mer et ne reviennent plus, on détacha le soir trois chaloupes par derrière les îles, pour tâcher de les intercepter, en cas qu'ils allassent à leur grande flotte, qui s'était postée à Hangöudd, pour empêcher le passage du feltmaréchal qui s'y trouvait avec toutes ses galères, et dont nous attendions la jonction avec toute impatience. Vent S.

4. Ayant été rapporté, que le réveil de l'ennemi avait été entendu ce matin au N.-W. au lieu qu'auparavant c'était au S.-W. le général Keith ordonna que six chaloupes et une kantchibasch, soutenues de quatre galères, sous les ordres de Kisarow, capitaine des galères, irait les reconnaître, et en même temps donner la chasse à quelques uns de leurs petits bâtiments, qui se tenaient à l'ancre à 3 quarts de lieues de nous pour nous observer. Les galères ne furent pas plutôt hors du port, que l'ennemi se retira, quatre bâtiments par un chemin et un seul par un autre, et un moment après parut une chaloupe qui avançait sur nous, portant pavillon blanc et appelant de tambour, laquelle étant

menée à la galère du capitaine, rendit deux lettres pour les ministres suédois à Åbo, que le capitaine envoya au général Keith, qui donna ordre de renvoyer l'officier suédois et de continuer à avancer jusqu'à ce qu'on eût vu l'ennemi. Vent variable de S.-E. au S.-V.

5. Kisarow, qui était revenu pendant la nuit rapporta, qu'à une petite lieue de nous il avait trouvé un endroit étroit, au milieu duquel il y avait une île; qu'au sud de l'île il avait vu une galère, une brigantine et une double chaloupe, et au nord de l'île une chaloupe, laquelle à son approche se retira, la galère et les autres bâtiments qui étaient avec elle au S.-V. et la chaloupe au N.-V.; qu'ayant passé ce détroit environ une demi-lieue, il avait trouvé la galère et les autres bâtiments dans un endroit étroit, soutenus de cinq galères, qui étaient à quelque distance d'elle, et qu'il supposait que le reste de la flotte était derrière une île à fort peu de distance de là, ayant vu beaucoup de fumée sur cette île; sur quoi, ayant été seulement commandé pour reconnaître l'ennemi, il n'avait pas osé s'engager parmi les îles, ne pouvant pas les reconnaître par ses chaloupes à cause de la galère qui se tenait en avant, et s'était retourné sans que l'ennemi fit aucun mouvement de le suivre. Aujourd'hui nous vîmes 6 galères, faisant route du nord au sud entre les îles, dont une se porta à environ une lieue de nous, où elle jeta l'ancre. Vent S.-S.-V.

6. Le général Keith ayant été informé qu'une galère suédoise et deux doubles chaloupes croisaient auprès de l'île de Varsala, ce qui nous ôtait la communication avec Biörneborg et l'Estbotnie, détacha deux galères et 16 barcs (?) pour leur donner la chasse, et en même temps

donna ordre cacheté au commandant, lequel il ne devait ouvrir qu' à Varsala, par lequel il lui était ordonné d'escorter deux galiotes qui devaient le joindre, jusqu'à Christina, ou même jusqu'à Wasa, s'il y avait quelques bâtiments ennemis dans ces mers.

Aujourd'hui nous entendîmes beaucoup de feu de mousqueterie dans la flotte ennemie, qui par sa régularité paraissait de l'infanterie, qui s'exerçait à notre exemple, ayant exercé ces trois jours passés nos soldats au feu. L'après-midi on entendit aussi quatre coups de canon et le soir la retraite à l'ordinnaire. V. S.-S.-V.

7. On entendit encore aujourd'hui le feu de mousqueterie de l'ennemi. Le soir les 3 chaloupes qui avaient été détachées le troisième jour du mois présent revinrent, sans avoir rien vu ni su de l'ennemi, quoiqu'elles eussent croisé tout ce temps-là sur la route de Hangöudd. Ce matin nous eûmes le vent S.-E. qui se mit après-midi au N.-N.-V. avec beaucoup de pluie.

8. Sur les dix heures du soir on avertit, que du haut du mât d'une de nos prames, on voyait deux bâtiments à trois mâts, qui avançaient à la voile, et que l'ennemi avait allumé plusieurs fanaux sur les îles. Vent S.-V.

9. Il faisait un grand brouillard le matin, lequel s'étant dissipé sur les huit heures, le général Keith fut à notre Brandwacht, d'où il vit 5 à 6 bâtiments à 3 mâts, 3 desquels paraissaient de 30 à 40 pièces de canon outre la prame le Hercule et beaucoup de galères, dont il ne pouvait pas compter le nombre; sur quoi il se retourna au plus vite à la flotte, et fit passer les galères dans l'ordre qu'il avait projeté pour soutenir une attaque.

et en même temps fit travailler à une batterie de 5 pièces de canon, pour mieux protéger l'embouchure du port, qui est à la gauche. L'ennemi resta toute la journée à l'ancre sans faire aucun mouvement, quoique le vent qui était au S. et un peu V. lui était assez favorable. Le soir le général Keith envoya un courrier au feltmaréchal, pour l'avertir de l'approche de l'ennemi.

10. La batterie commencée hier fut achevée, et on retira quelques petites pièces de canon de 3 livres qui étaient sur les autres batteries, pour en placer des pièces de 12 ℔. Le général Keith fit aussi boucher le passage à gauche par une chaîne de 3 câbles, qui le traversa, et fit passer les 6 pièces de canon de 3 ℔ sur le flanc de la chaîne pour empêcher l'abord. L'après-midi l'amiral suédois lui envoya un officier avec une lettre pour lui, et une pour les ministres suédois à Åbo. Vent V.-S.-V.

11. On eut nouvelles d'Åbo, que le feltmaréchal avait heureusement passé Hangöudd avec toute la flotte, où la flotte ennemie l'avait arrêté si longtemps ayant fait poster deux frégates dans le détroit même, par lequel nos galères devaient absolument passer, et par ce moyen lui avait bouché le chemin. Mais l'amiral comte Golowin, arrivant avec la flotte impériale, le feltmaréchal lui envoya ordre, d'attaquer la flotte ennemie, et de lui donner par là le moyen de passer avec ses galères, et l'amiral lui ayant demandé un renfort de 1000 hommes pour le service de la flotte, il les tira des galères et les lui envoya sur 15 kantchibaschs. L'ennemi les ayant vu sous voile en pleine mer, s'imagina que notre dessein était de vouloir joindre nos deux

flottes ensemble et de l'attaquer; il se préparait à nous recevoir, et fit signal aux deux frégates qui étaient postées dans le détroit de joindre leur flotte, ce qu'elles exécutèrent dans l'instant, mais le feltmaréchal qui se trouvait sur une hauteur pour observer les mouvements de l'ennemi, ne vit pas plutôt ces deux frégates partir, qu'il fit signal de partance: ce que l'ennemi ayant remarqué, et voyant la faute qu'il avait fait de retirer les deux frégates, crut la réparer, en les renvoyant, avec ordre de couper le chemin à notre arrière-garde; mais heureusement un brouillard extrêmement épais, tombait au point qu'on ne pouvait rien voir à la distance de 20 pas, ce qui les empêcha d'entrer dans le détroit, dont le passage est très-difficile, étant entouré de rochers de toutes côtés, et pour les éviter, il faut user bien de précaution, même dans la plus belle journée de l'armée. Ainsi le maréchal passa avec toute la flotte, sans aucune interruption. L'officier qui porta ces nouvelles au général Keith, l'assura qu'il devait être déjà à corps. Sur quoi il envoya d'abord un aide de camp, pour lui rapporter la situation de la flotte, et pour le féliciter en même temps sur son heureux passage. Un moment après son départ, nous vîmes l'ennemi qui tirait ses gros bâtiments en ligne, en avançant un peu sur nous, ce qu'il fit savoir au feltmaréchal par un autre aide de camp. Vent S. et V.

12. A trois heures du matin un officier arriva de la flotte du feltmaréchal avec la nouvelle qu'il était parti de Korpo, et sur les six heures on avertit le général Keith, que la tête de la flotte paraissait, sur quoi il s'en fut au devant de lui, et à 9 heures il entra dans le port de Sottunga, au bruit de canon de notre escadre.

L'ennemi ne fit aucun mouvement jusq'a 4 heures du soir, que nous le vîmes tout d'un coup lever l'ancre et se mettre à la voile. Sur quoi le général feltmaréchal ordonna au général Keith de passer avec son escadre et d'occuper l'endroit que l'ennemi venait de quitter. Il y arriva sur les huit heures, et vit l'ennemi à l'ancre à trois quarts de lieues de là, qui nous voyant avancer, leva encore l'ancre, et se retira. V. S.



MATÉRIAUX

POUR SERVIR À LA CONNAISSANCE

DES

CRÂNES DES PEUPLES FINNOIS.



Crânes lapons d'Enontekis, paroisse de Muonioniska, Gouvernement d'Uleåborg.

Par

Emil Hougberg.

Les dix crânes lapons ci-dessous décrits, ont été recueillis par M. Bäcklund dans un ancien cimetière, nommé Raunala, situé dans les montagnes de Kirkkotiera, dans le district d'Enontekis, paroisse de Muonionlska.

Ce cimetière est situé à environ 18 milles finnois (180 verstes) au nord du village de Muonioniska, et à $2^1/_2$ milles (25 verstes) au sud du Kilpisjärvi, lac d'où coule la rivière de Muonio. Ce cimetière paraît avoir été employé exclusivement par des Lapons jusqu'en 1789.

Actuellement l'endroit est couvert de bouleaux et ce n'est que par une dépression presque insensible de la surface du sol que l'on put découvrir les sépultures. Les tombes étaient orientées du nord-ouest au sud-est; les squelettes étaient à environ un mètre de profondeur, la tête au nord-ouest, et avaient été enveloppés de peaux de renne. Dans une des tombes, les os des bras et des jambes étaient sous le crâne, comme si le cadavre avait été enterré assis.

Registre descriptif.

N:o 1. Sexe incertain; âge mûr; dans le lambda un os vormien, grand, de 24 et 30 mm de longueur; glabelle 2, inion 0.

N:o 2. Homme; âge adulte; dans le lambda, un os wormien, moyen; dans les deux branches de la suture lambdoïde, des os wormiens moyens; glabelle 1, inion 1.

N:o 3. Homme; vieillesse; les arcades alvéolaires, dans leur parties postérieures, atrophiées; glabelle 2, inion 2.

N:o 4. Homme; vieillesse; crâne défectueux et déformé; presque toutes les sutures soudées; les arcades alvéolaires des deux maxilles, dans leurs parties postérieures, atrophiées; inion 0.

N:o 5. Femme; âge adulte; dans l'angle entre la ptère, l'os pariétal et l'écaille du temporal, un os vormien, moyen; glabelle 1, inion 1.

N:o 6. Homme; âge adulte; crâne défectueux; suture frontale complète; dans le ptérion, à gauche, un os vormien petit; la suture sagittale très-compliquée (N:o 5 d'apres Broca); l'écaille occipitale au-dessus de la ligne occipitale très saillante; glabelle 0, inion 1.

N:o 7. Femme; âge adulte; crâne défectueux; dans le ptérion, à gauche, un os vormien, moyen; dans les deux branches de la suture lambdoïde, beaucoup

d'os vormiens, moyens et petits; glabelle 1, inion 0, épine nasale 2.

N:o 8. Sexe incertain; âge adulte; crâne très défectueux, en morceaux, pas mesurable; dans la branche droite de la suture lambdoïde, des os vormiens, petits.

N:o 9. Femme; âge adulte; crâne déformé, en morceaux, pas mesurable; glabelle 0.

N:o 10 Crâne en morceaux, pas mesurable.

Crânes provenant d'Helsingfors, gouvernement de Nylande,

par

K. Hällstén.

Au commencement de 1879, on trouva, en pratiquant des fouilles pour les fondations de la Banque de Finlande sur la place de Narinck, huit squelettes humains enterrés en une rangée, près les uns des autres. Il n'y avait pas de traces de cercueils; l'absence de tout fragment métallique, et le fait que les têtes des squelettes étaient enveloppées de bandelettes d'écorce de bouleau, semblent indiquer qu'ils n'ont pas été enfermés dans des cercueils. Ces squelettes étaient pour la plupart en morceaux, mais rien n'indiquait que ces défectuosités aient pu provenir de violences subies de leur vivant.

Registre descriptif.

N:o 1. Sexe incertain; les dents de sagesse de la mandibule pas encore sorties de leurs alvéoles et la suture basilaire ouverte; dans l'angle entre le ptère, la portion écailleuse de l'os temporal et le pariétal, un os vormien, petit; glabelle 0, épine nasale 2, inion 1.

N:o 2. Homme; âge adulte, les dents très-usées, mais les sutures pas soudées; au lambda, trois os vormiens, moyens et un petit; glabelle 3, épine nasale 3, inion 1.

N:o 3. Homme; âge mûr; glabelle 2, épine nasale 2, inion 1.

N:o 4. Homme; âge mûr; la suture frontale, sagittale et lambdoïde presque tout-à-fait soudées; glabelle 2, épine nasale 2; inion 1.

N:o 5. Homme; âge mûr; crâne très lourd; suture métopique complète; entre la ptére et le pariétal, à droite, dans la suture ptéro-pariétale, un os vormien, moyen; dans les deux branches de la suture lambdoïde, quelques os vormiens; glabelle 2, épine nasale 2, inion 2.

N:o 6. Homme; crâne défectueux; les os de la face manquent; les dents de la mandibule très usées et les alvéoles des dents de sagesse atrophiées.

N:o 7 & 8. Crânes en morceaux, très défectueux et déformés, pas mesurables.

Crânes savolaksiens, provenant de la paroisse de Leppävirta, gouvernement de Kuopio.

Par

K. Hällstén.

Les collections de l'Université viennent de nouveau, par l'entremise de M. le Dr. Rahm, de s'enrichir de crânes de la province de Savolaks; ils ont été recueillis à Leppävirta, lieu d'où provenaient déjà les crânes savolaksiens précédemment décrits [1]). Ils sont au nombre de vingt-un, dont cinq ont été trouvés dans le vieux cimetière, déja cité; les autres proviennent du cimetière actuel.

Ces crânes, comme les précédents de la même provenance, sont assez bien conservés, mais la mâchoire inférieure manque à presque tous.

---

[1]) Bidrag till Känned. af Finl. Nat. o. Folk, Häft 40. Helsingfors 1885. Dernier article.

Registre descriptif.

N:o 1. Homme; âge mûr; usure des dents N:o 1 à 2 d'après Broca; la suture ptéro-frontale des deux côtés soudée. Glabelle 0, inion 0, épine nasale 3.

N:o 2. Homme; vieillesse. Glabelle 1, inion 1.

N:o 3. Homme; âge mûr; les dents très usées, N:o 2 à 3. La suture entre le pariétal et la ptère, à gauche, de 8 mm. de longueur, à droite, de 11 mm. Glabelle 3, inion 2, épine nasale 2.

N:o 4. Femme; âge mûr. Glabelle 0 ou 1, inion 0, épine nasale 2.

N:o 5. Femme; vieillesse; dans la suture lambdoïde, à droite, près de l'astérion, un os vormien, grand, de 18 mm de diamètre. Glabelle 0, inion 1, épine nasale 2.

N:o 6. Sexe incertain; vieillesse; dans la suture lambdoïde, des os vormiens, moyens. Glabelle 1, inion 0.

N:o 7. Femme; âge mûr; sur la ligne médiane de la voûte palatine, une voussure (saillie médio-palatine). Dans la suture coronale, des deux côtés, des os vormiens, petits. Glabelle 2, inion 1, épine nasale 1.

N:o 8. Homme; âge mûr; dans la suture coronale, à gauche, des os vormiens, petits; dans la suture sagittale, près du lambda, un os vormien, grand. Glabelle 1, inion 1, épine nasale 2.

N:o 9. Sexe incertain; âge mûr; crâne défectueux. Glabelle 1, inion 1.

N:o 10. Sexe incertain; âge mûr; dans la suture lambdoïde, à droite, quelques os vormiens, moyens et petits. Glabelle 1, inion 1, épine nasale 2.

N:o 11. Femme, jeunesse; les dents de sagesse sorties de leurs alvéoles, mais la suture basilaire pas encore fermée. Glabelle 0, inion 0.

N:o 12. Sexe incertain; âge adulte; crâne très défectueux, écaillé sur toute la surface extérieure, pas mesurable. La suture sagittale presque tout-à-fait soudée, toutes les autres ouvertes.

N:o 13. Sexe incertain; âge mûr; au ptérion, à gauche, un os vormien de 18 mm de longueur et de 8 mm de largeur; au lambda un os wormien, moyen. Glabelle 0, inion 0, épine nasale 2.

N:o 14. Sexe incertain; âge mûr; crâne défectueux. Glabelle 0, inion 0.

N:o 15. Sexe incertain; âge adulte; crâne très défectueux, pas mesurable.

N:o 16. Sexe incertain; première enfance; crâne défectueux; suture métopique incomplète, à la bosse nasale. Glabelle 0, inion 0, épine nasale 2.

N:o 17. Sexe incertain; âge adulte; crâne défectueux; la suture basilaire ouverte; suture métopique complète. Glabelle 0, inion 0.

N:o 18. Sexe incertain; âge mûr; crâne défectueux. Glabelle 0, inion 0, épine nasale 1.

N:o 19. Sexe incertain; âge adulte; crâne défectueux; les os de la face à droite manquent; le ptérion, à droite, de 9 mm de longueur; dans le lambda, un os triangulaire, symétrique, dont les côtés ont des longueurs de 39, 39 et la base de 50 mm; c'est presque un épactal. Glabelle 0, inion 0.

N:o 20. Homme; âge mûr; les os de la face, à droite, défectueux. Glabelle 0.

N:o 21. Sexe incertain; âge adulte; crâne défectueux, écaillé sur presque toute la surface; dans le lambda. un os vormien, moyen, et dans les deux branches de la suture lambdoïde, beaucoup d'os vormiens, moyens et petits. Glabelle 0, inion 0.

Crânes touvés en Carélie, dans la paroisse de Lappvesi, gouvernement de Wiborg.

Par
K. Hällstén.

Dans le voisinage de la ville de Willmanstrand, des travaux de terrassement amenèrent, dans l'automne de 1884, la découverte d'un ancien lieu de sépulture, complètement tombé dans l'oubli et qu'on juge avoir servi de cimetière à la ville de Willmanstrand et à la paroisse de Lappvesi. Les mieux conservés des crânes qu'on y trouva furent recueillis, au nombre de 24, par M. le docteur Hj. Ilmoni et envoyés à l'Université pour y prendre place dans ses collections. On trouva en même temps en cet endroit deux boulets de canon en fer, ce qui pourrait faire croire d'abord que ces crânes sont ceux de guerriers tombés dans quelqu'un des combats livrés dans ces environs. Mais comme le quart de ceux qu'on nous a envoyés sont des crânes de femme, nous considérons comme probable qu'il ne s'agit que d'un cimetière ordinaire.

Comme on le voit par le registre, on n'a pu recueillir et mesurer que sept mâchoires inférieures.

Registre descriptif.

N:o 1. Homme; vieillesse; les sutures presque partout soudées. Les deux crêtes temporales, en descendant sur les côtés du frontal, divergent un peu, au lieu de converger; la position de la ligne sus-orbitaire et de l'ophryon a été par suite déterminée à l'aide de la position de la face supérieure de la voûte orbitaire. Glabelle 1, inion 1, épine nasale 0.

N:o 2. Homme; âge adulte ou mûr. La suture ptéro-pariétale, à droite, de 9 mm de longueur, à gauche de 13. Glabelle 1, inion 1.

N:o 3. Homme; jeunesse. Au ptérion, à gauche, un os vormien, triangulaire, petit, à droite un os vormien, grand, qui sépare la ptère tout-à-fait du pariétal. Aux os pariétaux et à l'occipital couleur de bronze. Glabelle 1, inion 1.

N:o 4. Homme; âge adulte; au bord temporal du jugal, de chaque côté, une courbure extraordinaire. Glabelle 2, inion 1, épine nasale 2.

N:o 5. Femme; vieillesse. Glabelle 1, inion 1.

N:o 6. Sexe incertain; vieillesse. Dans les sutures lambdoïdes, des deux côtés, des os vormiens, moyens. Glabelle 1, inion 1, épine nasale 2.

N:o 7. Femme; vieillesse. Dans la suture ptéro-pariétale, à gauche, un os vormien, moyen. Glabelle 0, inion 0.

N:o 8. Femme; vieillesse. Au ptérion, un os vormien, grand à gauche, petit à droite. Glabelle 0, inion 0.

N:o 9. Homme; âge adulte. Au lambda, un os vormien ovale, grand, de 42 et 30 mm pour le plus grand diamètre en longueur et en largeur. Glabelle 2, inion 0, épine nasale 2.

N:o 10. Femme; vieillesse. Le ptérion, des deux côtés, retourné, en K. Dans le voisinage de la suture coronale, des deux côtés, couleur de bronze. Au lambda un os vormien, moyen. Glabelle 0, inion 0, épine nasale 2.

N:o 11. Homme; âge mûr. Suture métopique complète; au ptérion, à gauche, un os vormien, moyen; dans les deux branches de la suture lambdoïde et au lambda, beaucoup d'os vormiens, grands, moyens et petits. Glabelle 0, inion 1.

N:o 12. Sexe incertain; âge mûr ou plutôt vieillesse. Au stéphanion, à droite, un os vormien, moyen; à la suture écailleuse, des deux côtés, quelques os vormiens, petits; au lambda et aux deux branches de la suture lambdoïde, beaucoup d'os vormiens, grands, moyens et petits; équilibre postérieur mastoïdien. Glabelle 1, inion 1.

N:o 13. Homme; âge adulte. Au ptérion, à droite, un os vormien, moyen. Glabelle 1, inion 0, épine nasale 2.

N:o 14. Femme; âge mûr. Dans le voisinage de la suture coronale, deux taches avec couleur de bronze; dans la suture lambdoïde, à droite, près du lambda, quelques os vormiens, moyens. Glabelle 0, inion 0.

N:o 15. Homme; jeunesse. Crâne défectueux. Glabelle 2, inion 0.

N:o 16. Femme; âge adulte. Crâne défectueux; les os de la face, à droite, manquent tout-à-fait; suture métopique complète; au ptérion, de chaque côté, un os vormien, grand, qui sépare tout-à-fait la ptère du pariétal; dans les deux sutures lambdoïdes, des os vormiens, moyens et petits. Glabelle 0, inion 0, épine nasale 1.

N:o 17. Sexe incertain; âge adulte. Crâne défectueux. Inion 1, épine nasale 2.

N:o 18. Sexe incertain; âge adulte. Crâne défectueux, les os de la face manquent tout-à-fait. La pointe de l'écaille occipitale remplacée par deux os vormiens, grands et presque triangulaires, dont les côtés ont 42, 33 et 30 mm de longueur. Glabelle 1, inion 1.

N:o 19. Femme; âge mûr. Crâne défectueux, les os de la face manquent presque tout-à-fait. Glabelle 0, inion 0.

N:o 20. Homme; âge mûr. Crâne en morceaux et défectueux. Les deux ptérions rétournés, en K ou plutôt en X. Inion 0.

N:o 21. Homme; âge adulte ou mûr. Glabelle 1, inion 0, épine nasale 2.

N:o 22. Femme; âge adulte. Crâne défectueux. Dans la suture lambdoïde, des deux côtés, des os vormiens, moyens. Glabelle 0, inion 0, épine nasale 0.

N:o 23. Homme; âge adulte. Dans les deux sutures lamdoïdes, des os vormiens, petits et moyens. Glabelle 2, inion 1.

N:o 24. Homme; vieillesse. Crâne défectueux, les os de la face manquent tout-à-fait. Inion 1.

Crânes trouvés en Carélie dans les paroisses de Hiitola et de Räisälä, gouvernement de Wiborg.

Par

K. Hällstén.

Les seize crânes décrits ci-dessous ont été recueillis l'été dernier (1885) par l'expédition envoyée dans la Finlande orientale par le corps des étudiants pour des recherches ethnographiques. L'un de ces crânes, le n:o 16, vient de Räisälä, les autres sont tous de Hiitola. Ils ont été trouvés avec d'autres ossements dans d'anciennes sépultures de famille, depuis longtemps abandonnées. Le D:r Edv. Weyman a décrit il y a quelques années ces sépultures dites „de famille" *). Les propriétés dont dépendaient autrefois les sépultures dont il est ici question ont été exactement notées par l'expédition. Ainsi les crânes 1 et 3 proviennent du tombeau de famille de Kopsala, le n:o 2 de Nehvola, les 4, 5, et 15 de Hannola, les 6 et 7 de Mustala-Pajamäki, le 8 de Kilpola-Kauppilanmäki-Koivumäki, le N:o 9 de Kilpola-Savolaisenmäki, les 10 et 11 de Tenhola, le N:o 12 de Tiurala, le 13 de Haapalahti-Omenanmäki, et le 14 de Päijälä.

[1]) 1. *Edv. Weymarn* Crânes trouvés en Carélie, dans la paroisse de Ruokalaks; Bidr. till Känned. af Finl. Nat. o. Folk, Häft 35, Helsingfors 1881, page 99.

Registre descriptif.

N:o 1. Homme; âge adulte; les dents usées, N:o 2 d'après Broca, mais les sutures pas soudées; dans les deux branches de la suture lambdoïde des os vormiens, moyens. Le glabelle divisé en deux (suture métopique incomplète). Glabelle 1, inion 0 ou 1.

N:o 2. Homme; âge mûr. Crâne platycéphale, défectueux, les os de la face manquent presque tout-à-fait; dans la branche gauche de la suture lambdoïde, un os vormien, moyen N:o 3 d'après Broca; glabelle 2, inion 0.

N:o 3. Femme; âge adulte; l'occipital tout-à-fait détaché; glabelle 0, inion 0.

N:o 4. Femme; âge adulte; glabelle 1, inion 0.

N:o 5. Femme; âge mûr; glabelle 0, inion 0.

N:o 6. Sexe incertain. Crâne défectueux et déformé; la suture basilaire ouverte; l'usure des dents N:o 1 et 2, mais les dents de sagesse pas sorties de leurs alvéoles; suture métopique complète, dans la partie supérieure très dentelée, N:o 4; dans le lambda et les deux branches de la suture lamdoïde, beaucoup d'os vormiens, petits moyens et grands. Inion 0.

N:o 7. Sexe incertain; âge mûr ou vieillesse. Crâne déformé. Inion 0.

N:o 8. Sexe incertain; âge adulte. Crâne déformé; dans

la branche droite de la suture lambdoïde, quelques os vormiens, petits et moyens, N:o 2. Inion 0.

N:o 9. Sexe incertain; première enfance; les os sont en partie détachés les uns des autres; dans le lambda, un os vormien, petit, et aussi près les astérions, dans les sutures lambdoïdes. Glabelle et inion 0.

N:o 10. Homme; âge mûr. Crâne très-grand et lourd. Glabelle 3, inion 1.

N:o 11. Sexe incertain; âge adulte, le dents très-usées, N:o 3 pour plusieurs d'entre elles. Crâne défectueux, en partie en morceaux.

N:o 12. Femme; vieillesse. Crâne défectueux; épuilibre postérieur mastoïdien. Les arcades dentaires atrophiées presque partout. Presque toute les sutures soudées. Glabelle 1, inion 0, épine nasale 0.

N:o 13. Sexe incertain; âge adulte. Crâne déformé et défectueux; les os de la face, du côté droit, manquent. La suture ptèro-frontale, à gauche, de 7 mm. de longueur, à droite de 11 mm. Inion 0.

N:o 14. Sexe incertain; âge adulte. Crâne défectueux. Dans la suture ptéro-frontale (ou ptérion) de chaque côté, un os vormien, grand, qui sépare complètement la ptère et le pariétal; dans les deux branches de la suture lambdoïde, quelques os vormiens, petits.

N:o 15 & 16. Sexe incertain. Crânes en morceaux, pas mesurables, et sans intérêt spécial.

Crânes trouvés en Laponie,

Hommes. — à Enontekis, paroisse de Muonioniska, gouvernement d'Uleáborg. — Région cranienne.

Numéros.	Capacité.	Diamètres: D. A. P. maximum. A	Diamètres: D. trans. maximum. B	Diamètres: D. vertical. C	Diamètres: Frontal minimum. D	Diamètres: Stéphanique. E	Indices craniens: Céphalique. $100\frac{B}{A}$	Indices craniens: 1er vertical. $100\frac{C}{A}$	Indices craniens: 2e vertical. $100\frac{C}{B}$	Indices craniens: Frontal. $100\frac{D}{B}$	Indices craniens: Stéphanique. $100\frac{E}{B}$	Diamètres: D. A. P. iniaque. F	Diamètres: D. biauriculaire. G	Diamètres: D. bitemporal. H	Diamètres: D. astérique. I	Diamètres: Naso-basilaire. J	Trou occipital: Longueur. K	Trou occipital: Largeur. L	Indice du trou occipitale. $100\frac{L}{K}$	Courbe médiane: Sous-cérébrale. M	Courbe médiane: Frontale totale. N	Courbe médiane: Pariétale. O	Courbe médiane: Occipitale. P	Courbe médiane: Sus-occipitale. Q	Courbe médiane: Cérébelleuse. P-Q	Courbe médiane: Inio-frontale.	Courbe médiane: Occipito-frontale.	Courbe médiane: Circonfér. méd. total.	Courbe transvers.: Totale. S	Courbe transvers.: Sus-auriculaire. T	Courbe horizontale.: Totale. U	Courbe horizontale.: Pré-auriculaire. V	Courbe horizontale.: Post-auriculaire. U-V	Projection: Antérieure. W	Projection: Postérieure. X	Projection: Totale. W+X	Angle: Facial. Y	Angle: de Daubenton. Z
2	1470	176	—	128	101	122	—	72,72	—	—	—	172	130	—	115	97	37,5	30	80,00	23	125	127	105	62	43	314	357	491	440	305	518	246	272	100	98	198	73	+ 5
3	1550	177	148	130	100	124	83,61	73,44	87,93	67,56	83,78	176	132	—	113	100	38	33	86,84	27	122	125	115	75	40	322	362	500	448	310	520	245	275	96	89	185	77	− 1
4	1650	—	—	—	98	—	—	—	—	—	—	—	128	—	118	103	39	34	87,18	—	—	130	107	57	50	—	—	—	450	320	—	—	—	92	90	182	—	—
6	1460	180	—	123	102	124	—	68,33	—	—	—	172	129	—	—	93	37	30	81,07	22	127	128	113	74	39	329	368	498	438	308	520	240	280	91	96	187	—	—
Femmes.																																						
5	1330	170	—	122	92	110	—	71,76	—	—	—	165	128	—	—	92	38,5	30	77,92	28	117	124	102	56	46	297	343	473	425	300	—	—	—	92	90	182	76	—
7	1300	174	—	120	—	—	—	68,96	—	—	—	166	124	—	105	94	39	31,5	80,76	22	125	126	100	60	40	311	351	484	416	294	500	240	260	88	93	181	—	− 1
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sexe incertain.																																						
1	1300	167	—	127	93	—	—	76,05	—	—	—	164	117	—	112	95	35	30	85,71	22	123	104	126	84	42	311	353	483	420	300	490	234	256	90	85	175	81	—
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Crânes trouvés en Laponie,

Hommes. — à Enontekis, paroisse de Muonioniska, gouvernement d'Uleáborg. — Région faciale.

Numéros.	Largeur: Biorbitaire: Externe. A	Largeur: Biorbitaire: Interne. B	Largeur: Bimalaire. C	Largeur: Bijugale. D	Largeur: Bizygomatique. E	Indice facial. $100\frac{F}{E}$	Hauteur: Totale de la face. F	Hauteur: Alvéolaire. G	Hauteur: De la pomette. H	Orbites: Espace intra-orbitaire. I	Orbites: Largeur de l'orbite. J	Orbites: Hauteur de l'orbite. K	Indice orbitaire. $100\frac{K}{J}$	Région nasale: Nez: Longueur. L	Région nasale: Nez: Largeur. M	Région nasale: Lignes: NS N	Région nasale: Lignes: no O	Indice nasal. $100\frac{O}{N}$	Region auriculaire: Hauteur mastoïdienne. P	Region auriculaire: Distance auriculo-orbitaire. Q	Région palatine: Longueur. R	Région palatine: Largeur. S	Région palatine: Distance au basion. T	Mandibule: Bicondylienne. U	Mandibule: Largeur: Bigoniaque. V	Mandibule: Largeur: Bimentonnière. X	Mandibule: Hauteur: Symphysienne. Y	Mandibule: Hauteur: Molaire. Z	Mandibule: Corde: Gonio-symphysienne. α	Mandibule: Corde: Condylo-coronoïd. β	Mandibule: Branche: Longueur. γ	Mandibule: Branche: Largeur. δ	Mandibule: Courbe bigoniaque. ε	Mandibule: Angle: Mandibulaire. ζ	Mandibule: Angle: Symphysien. η
2	107	101	112	—	—	—	94	17	25	23	39,5	35,5	89,8	—	—	54	27,	50,92	31	65	58	41	40	—	102	48	37	30	94	30	65	37	205	120	80
3	108	100	104*	—	136	—	—	—	20	—	—	—	—	49	—	—	27	—	24	67	—	41	45	122	109	45	—	25	86	35	51	36	185	117	—
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		69	48	42	40	—	105	44	27	24	85	34	53	30	182	126	65
6	107	93	—	—	—	—	87	19	23	—	—	—	—	52	—	—	—	—	—	65	48	35	40	—	107	44	30	26	87	30	46	33	182	118	75
Femmes.																																			
5	—	93	—	—	—	—	93	19	19	—	—	—	—	45	—	—	26	—	—	67	52	34	38	—	—	43	31	23	—	31	—	28	—	—	—
7	—	—	—	—	—	—	84	17	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	63	45	36	39	—	—	37	—	24	—	31	—	31	—	—	—
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	105	45	—	24	86	—	51	32	182	125	69
Sexe incertain.																																			
1	—	—	—	—	—	—	82	19	19	21	37	32,5	87,8	—	—	43	—	—	27	63	48	37	41	—	93	44	29	22	77	31	40	29	170	131	—
8	—	—	—	—	—	—	—	—	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	105	45	—	24	86	—	51	32	182	125	69
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Crânes provenant d'Helsingfors,

Hommes. — Gouvernement de Nylande. — Région cranienne.

Numéros	Capacité	Diamètres					Indices craniens					Diamètres					Trou occipital.		Indice du trou occipital.	Courbe médiane									Courbe transvers.		Courbe horizontale.			Projection			Angle	
		D. A. P. maximum.	D. trans. maximum.	D. vertical.	Frontal minimum.	Stéphanique.	Céphalique.	1er vertical.	2e vertical.	Frontal.	Stéphanique.	D. A. P. iniaque.	D. biauriculaire.	D. bitemporal.	D. astérique.	Naso-basilaire.	Longueur.	Largeur.		Sous-cérébrale.	Frontale totale.	Pariétale.	Occipitale.	Sus-occipitale.	Cérébelleuse.	Inio-frontale.	Occipito-frontale.	Circonfér. méd. total.	Totale.	Sus-auriculaire.	Totale.	Préauriculaire.	Post-auriculaire.	Antérieure.	Postérieure.	Totale.	Facial.	de Daubenton.
		A	B	O	D	E	100 B/A	100 C/A	100 C/B	100 D/B	100 E/B	F	G	H	I	J	K	L	100 L/K	M	N	O	P	Q	P-Q				S	T	U	V	U-V	W	X	W+X	Y	Z
2	1470	184	143	129	104	118	77,71	70,10	90,21	72,72	82,51	177	129	137	—	99	43,5	35	80,16	15	123	136	104	68	36	327	363	505	433	300	526	250	276	93	98	191	74	+ 2
3	1390	180	144	128	96	118	80,00	71,11	88,88	66,66	81,94	173	124	140	113	101	33	28,5	86,36	18	123	128	111	66	45	317	362	496	435	305	514	242	272	105	97	202	74	+ 2
4	1340	180	133	123	93	102	73,88	68,33	92,48	69,92	76,69	178	120	125	113	101	39	30,5	78,20	16	118	128	110	62	48	308	356	496	410	287	508	240	268	97	96	193	74	0
5	1440	174	142	135	99	123	81,61	77,58	95,07	69,72	86,62	171	128	142	108	101	35,5	32	90,13	14	132	120	110	61	49	313	362	498	450	315	515	256	259	91	94	185	77	+ 5
6	—	180	146	121	94	115	81,11	67,22	82,87	64,38	78,76	179	136	144	110	—	36,5	32	87,67	20	125	121	114	70	44	316	360	—	441	305	520	250	270	—	—	—	—	—
Sexe incertain.																																						
1	1520	179	138	136	99	120	77,09	75,97	98,55	71,74	86,95	173	122	—	107	106	34	30	88,23	11	137	129	110	66	44	332	376	516	435	317	513	255	258	98	95	193	73	+ 8

Crânes provenant d'Helsingfors,

Hommes. — Gouvernement de Nylande. — Région faciale.

Numéros	Largeur.					Indice facial.	Hauteur.			Orbites.			Indice orbitaire.	Région nasale.				Indice nasal.	Région auriculaire.		Région palatine.			Mandibule.											
	Biorbitaire.													Nez.		Lignes.								Largeur.			Hauteur.		Corde.		Branche.			Angle.	
	Externe.	Interne.	Bimalaire.	Bijugale.	Bizygomatique.		Totale de la face.	Alvéolaire.	De la pommette.	Espace intra-orbitaire.	Largeur de l'orbite.	Hauteur de l'orbite.		Longueur.	Largeur.	NS	ns.		Hauteur masto-ïdienne.	Distance auriculo-orbitaire.	Longueur.	Largeur.	Distance au basion.	Bicondylienne.	Bigoniaque.	Bimentonnière.	Symphysienne.	Molaire.	Gonio-symphysienne.	Condylo-coronoïd.	Longueur.	Largeur.	Courbe bigoniaque.	Mandibulaire.	Symphysien.
	A	B	C	D	E	100 F/E	F	G	H	I	J	K	100 K/J	L	M	N	O	100 O/N	P	Q	R	S	T	U	V	X	Y	Z	α	β	γ	δ	ε	ζ	η
2	105	97	105	116	133	60,14	80	17	23	23	38,5	34,5	89,61	—	—	52	26	50,00	31	65	47	38	39	126	107	45	30	29	89	35	64	33	190	115	—
3	108	99	109	119	136	65,41	89	23	25	24	39	34,5	88,46	25	16,5	49	24	48,98	29	71	51	40	47	120	107	47	33	29	84	39	64	36	185	125	77
4	102	94	103	112	130	65,38	85	23	22	20	37,5	31,5	84,00	23	19	49	26	53,06	34	64	48	36	45	109	101	43	27	27	87	31	62	33	188	111	73
5	103	96	106	116	138	60,87	84	20	24	29	36	31	86,11	24	19	52	27	51,92	29	68	45	36	40	125	109	46	33	25	89	30	62	35	195	119	63
6	101	90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	99	46	29	20	84	31	58	31	188	120	63
Sexe incertain.																																			
1	102	94	100	109	124	62,90	78	19	21	20	40	34,5	86,25	22,5	15	50	19	38,00	28	69	48	37	45	107	91	45	28	30	80	34	63	35	183	111	78

Crânes trouvés en Savolaks,

Hommes. — paroisse de Leppävirta, gouvernement de Kuopio. — Région cranienne.

Numéros.	Capacité.	Diamètres: D. A. P. maximum. A	Diamètres: D. trans. maximum. B	Diamètres: D. vertical. C	Diamètres: Frontal minimum. D	Diamètres: Stéphanique. E	Indices craniens: Céphalique. 100 B/A	Indices craniens: 1er vertical. 100 C/A	Indices craniens: 2e vertical. 100 C/B	Indices craniens: Frontal. 100 D/B	Indices craniens: Stéphanique. 100 E/B	Diamètres: D. A. P. iniaque. F	Diamètres: D. biauriculaire. O	Diamètres: D. bitemporal. H	Diamètres: D. astérique. I	Diamètres: Naso-basilaire. J	Trou occipital: Longueur. K	Trou occipital: Largeur. L	Indice du trou occipitale. 100 L/K	Courbe médiane: Sous-cérébrale. M	Courbe médiane: Frontale totale. N	Courbe médiane: Pariétale. O	Courbe médiane: Occipitale. P	Courbe médiane: Sus-occipitale. Q	Courbe médiane: Cérébelleuse. F-Q	Courbe médiane: Inio-frontale.	Courbe médiane: Occipito-frontale.	Courbe médiane: Circonfér. méd. total.	Courbe transvers.: Totale. S	Courbe transvers.: Sus-auriculaire. T	Courbe horizontale: Totale. U	Courbe horizontale: Pré-auriculaire. V	Courbe horizontale: Post-auriculaire. U-V	Projection: Antérieure. W	Projection: Postérieure. X	Projection: Totale. W+X	Angle: Facial. V	Angle: de Daubenton. Z
1	1490	179	140	125	101	123	78,21	69,83	89,28	72,14	87,85	173	128	139	108	105	35	28	80,00	12	127	123	107	67	40	317	357	497	438	308	520	255	265	98	92	190	84	− 7
2	1510	185	143	131	95	118	77,29	70,81	91,61	66,43	82,51	173	119	134	109	99	34	31,5	92,65	21	135	130	121	76	45	341	386	519	438	318	524	235	289	87	108	195	—	+ 1,5
3	1485	173	—	136	97	124	—	78,61	—	—	—	165	124	—	104	99	35	31	88,57	19	128	125	110	65	45	318	363	497	443	320	510	246	264	98	90	188	77	+ 1
8	1375	183	138	135	94	116	75,41	73,77	97,82	68,11	84,05	178	118	129	102	98	35	27,5	78,57	21	130	142	113	65	48	337	385	518	433	317	512	253	259	94	100	194	82	+ 6
20	—	172	141	124	92	114	81,97	72,09	89,94	65,25	80,85	170	120	—	113	93	34	27	79,41	20	130	124	118	55	63	309	372	499	430	307	500	235	265	—	93	—	—	—
Femmes.																																						
4	1420	175	139	128	94	116	79,43	73,14	92,06	67,62	83,45	170	119	—	106	100	31,5	30	95,23	20	130	127	110	65	45	322	367	498	427	303	505	246	259	87	86	173	84	—
5	1250	172	137	125	91	—	79,65	72,67	91,24	66,42	—	171	120	—	109	97	35	30,5	87,14	21	127	117	112	61	51	305	346	478	423	296	494	240	254	97	94	191	78	+ 5
7	1220	181	135	129	85	103	74,58	71,26	95,53	62,96	76,29	177	118	124	109	98	33	28	84,85	24	130	123	118	67	51	320	371	502	420	297	504	238	266	99	99	198	82	− 5
11	1290	169	134	127	90	109	79,29	75,14	94,77	67,16	81,34	163	115	132	105	95	37	28	75,67	13	122	123	102	64	38	309	347	479	420	301	482	236	246	95	94	189	—	− 1
Sexe incertain.																																						
6	1370	180	140	—	93	—	77,77	—	—	66,43	—	171	126	—	107	—	—	30	—	20	129	128	113	70	43	327	370	—	435	310	513	250	263	—	—	—	81	—
9	1425	167	—	133	93	119	—	79,64	—	—	—	165	126	—	112	97	37,5	28,5	76,00	20	120	127	115	62	53	309	362	496	435	309	500	237	263	—	87	—	—	+ 3
10	1500	173	—	135	93	113	—	78,03	—	—	—	166	121	—	—	98	33	31,5	95,42	15	130	115	120	78	42	323	385	516	440	315	506	236	270	96	90	186	80	− 2
13	1385	180	139	126	92	117	77,22	70,00	90,64	66,18	84,17	—	120	—	109	98	36	30	83,33	20	122	—	—	—	—	—	360	494	423	297	510	240	270	90	98	188	79	+ 3
14	—	166	—	129	91	116	—	77,71	—	—	—	154	112	—	—	94	32	27,5	85,94	12	120	127	114	66	48	313	361	487	420	307	485	232	253	—	92	—	—	+ 4
16	—	—	—	—	82	105	—	—	—	—	—	—	—	—	103	—	35	29,5	84,29	12	110	102	98	62	36	274	310	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	1370	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	119	—	35,5	33	92,95	—	126	113	113	—	—	—	352	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	—	176	138	—	—	99	78,41	—	—	—	71,74	163	112	125	103	—	—	—	—	23	124	129	—	78	—	331	—	—	410	301	—	—	—	—	—	—	74	—
19	1465	178	141	126	96	121	79,21	78,78	89,36	68,08	85,81	168	120	137	109	94	34,5	27,5	79,71	17	127	—	—	—	45	—	373	501	437	316	516	238	278	—	92	—	—	—
21	—	177	134	135	87	114	75,70	76,26	—	—	—	164	—	—	103	96	37	29	78,33	14	133	130	115	75	40	338	378	511	—	—	—	—	—	—	96	—	—	—

Crânes trouvés en Savolaks,

Hommes. — paroisse de Leppävirta, gouvernement de Kuopio. — Région faciale.

Numeros.	Largeur: Biorbitaire: Externe. A	Largeur: Biorbitaire: Interne. B	Largeur: Simalaire. C	Largeur: Sijugale. D	Largeur: Bizygomatique. E	Indice facial. 100 F/E	Hauteur: Totale de la face. F	Hauteur: Alvéolaire. O	Hauteur: De la pomette. H	Orbites: Espace intra-orbitaire. I	Orbites: Largeur de l'orbite. J	Orbites: Hauteur de l'orbite. K	Indice orbitaire. 100 K/J	Région nasale: Nez: Longueur. L	Région nasale: Nez: Largeur. M	Région nasale: Lignes: NS N	Région nasale: Lignes: nn. O	Indice nasal. 100 O/N	Region auriculaire: Hauteur mastoïdienne. F	Region auriculaire: Distance auriculo-orbitaire. Q	Région palatine: Longueur. R	Région palatine: Largeur. B	Région palatine: Distance au basion. T	Mandibule: Largeur: Bicondylienne. U	Mandibule: Largeur: Bigoniaque. V	Mandibule: Largeur: Bimentonnière. X	Mandibule: Hauteur: Symphysienne. Y	Mandibule: Hauteur: Molaire. Z	Mandibule: Corde: Gonio-symphysienne. α	Mandibule: Corde: Condylo-coronoïd. β	Mandibule: Branche: Longueur. γ	Mandibule: Branche: Largeur. δ	Mandibule: Courbe bigoniaque. ε	Mandibule: Angle: Mandibulaire. ζ	Mandibule: Angle: Symphysien. η
1	106	97	107	114	133	60,90	81	16	22	23,5	40	35	87,50	25	16	51	25	49,01	29	70	45	40	46	124	102	45	28	26	83	38	60	32	180	122	72
2	104	91	104	110	125	—	—	—	22	21	38	28,5	75,00	18,5	16,5	48	—	—	32	61	—	37	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	105	97	106	116	—	—	83	18,5	18	20,5	—	31	—	23,5	17,5	47	23	48,93	—	64	53	36	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	102	93	101	110	124	66,12	82	19	25	22	—	30,5	—	21	16,5	44	26	59,00	29	71	48	37	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	99	92	—	—	—	—	—	—	19	20,5	38	31	81,58	—	—	43	24	55,81	29	64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Femmes.																																			
4	100	94	—	—	—	—	80	16	19	22,5	37,5	32	85,33	23	19	44	23	52,27	—	67	45	34	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	97	91	98	107	124	67,74	84	17	23	22	34,5	30,5	88,41	—	—	45	26	57,78	26	68	50	40	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	98	93	107	111	122	66,39	81	18	25	20	37,5	29	77,33	22	—	47	26	55,32	30	68	48	43	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	99	91	100	107	122	63,11	77	18	23	19,5	38	35	92,10	22,5	16,5	45	22	48,89	23	63	47	35	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sexe incertain.																																			
6	98	91	100	106	—	—	—	—	23	21,5	36,5	31,5	86,30	21,5	—	46	23	50,00	30	71	47	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	99	93	—	—	—	—	—	—	—	18,5	37,5	30,5	81,33	19,5	—	—	24,5	—	31	68	50	36	46	—	—	44	23	—	82	41	56	31	—	135	—
10	99	89	105	112	—	—	78	15	25	—	36,5	30,5	83,56	24,5	16	49	23	46,94	—	69	48	37	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	100	93	104	108	127	7,71	86	17	20	19,5	38,5	34,5	84,91	—	14	52	21	40,38	30	67	44	38	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	94	86	95	—	—	—	—	—	18	18	35	—	—	—	—	45	—	—	—	62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	82	77	79	87	100	—	—	—	14	14,5	33	30,5	92,42	18	12,5	37	19	51,35	—	55	30	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	63	—	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	—	—	—	—	—	—	79	14	23	20	36	28,5	79,16	—	—	45	24	53,33	27	60	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	103	94	—	—	—	—	—	—	24	—	40	32,5	81,25	—	—	—	—	—	30	65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	93	88	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Crânes trouvés en Carélie,

dans la paroisse de Lappvesi, gouvernement de Wiborg. — Région cranienne.

Numéros.	Capacité.	Diamètres: D. A. P. maximum. A	D. trans. maximum. B	D. vertical. C	Frontal minimum. D	Stéphanique. E	Indices craniens: Céphalique. 100 B/A	1:er vertical. 100 C/A	2:e vertical. 100 C/B	Frontal. 100 D/B	Stéphanique. 100 E/B	Diamètres: D. A. P. iniaque. F	D. biauriculaire. G	D. bitemporal. H	D. astérique. I	Nasobasilaire. J	Trou occipital: Longueur. K	Largeur. L	Indice du trou occipitale. 100 L/K	Courbe médiane: Sous-cérébrale. M	Frontale totale. N	Pariétale. O	Occipitale. P	Sus-occipitale. Q	Cérébelleuse. P-Q	Inio-frontale.	Occipito-frontale.	Circonfér. méd. total.	Courbe transvers.: Totale. S	Sus-auriculaire. T	Courbe horizontale: Totale. U	Pré-auriculaire. V	Post-auriculaire. U-V	Projection: Antérieure. W	Postérieure. X	Totale. W+X	Angle: Facial. Y	de Daubenton. Z
Hommes.																																						
1	1430	173	139	130	91	114	80,34	75,14	93,52	65,46	82,01	162	121	—	110	92	37	32	86,49	17	120	132	117	74	43	326	369	498	427	304	497	216	281	—	96	—	80	+ 3
2	1510	187	135	140	102	115	72,19	74,88	103,70	75,55	85,18	174	120	—	110	107	33,5	28,5	85,07	27	133	132	117	75	42	340	382	522	440	317	516	250	266	—	—	—	—	—
10	1710	185	142	143	98	—	76,75	77,29	99,30	69,01	—	120	127	—	114	101	38,5	30,5	79,22	23	143	136	121	74	47	353	400	539	468	333	528	253	275	99	104	203	84	+ 1
Femmes.																																						
3	—	—	—	—	97	116	—	—	—	—	—	—	—	—	106	—	32	29	90,62	20	130	124	114	71	43	325	368	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	1150	166	128	131	94	112	77,11	78,91	102,34	73,43	87,50	160	116	—	100	90	34,5	29	84,05	22	126	121	109	62	47	309	356	480	415	300	478	228	250	—	89	—	78	+2,5
5	1140	170	126	123	92	106	74,11	72,35	97,61	73,01	84,12	163	114	119	102	94	36	29	80,55	24	114	126	106	63	43	303	346	476	408	295	483	236	247	—	92	—	77	— 3
12	—	—	136	—	94	—	—	—	—	69,11	—	—	111	129	—	—	36	28	77,78	25	132	127	107	65	42	324	366	—	445	315	497	250	247	97	96	193	76	—
Sexe incertain.																																						
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	122	112	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	112	—	38	33	86,84	—	130	125	115	—	—	—	370	—	—	—	—	—	—	—	97	—	—	—
8	—	—	—	137	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33,5	31	92,53	—	127	122	116	—	—	—	365	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	—	—	—	—	88	110	—	—	—	—	—	—	—	—	104	—	32	28,5	89,06	8	113	123	107	66	—	302	343	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	—	—	—	—	93	—	—	—	—	—	—	—	—	—	108	—	—	—	—	23	128	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	121	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Crânes trouvés en Carélie,

dans la paroisse de Lappvesi, gouvernement de Wiborg. — Région faciale.

Numéros.	Largeur: Biorbitaire: Externe. A	Interne. B	Bimalaire. C	Bijugale. D	Bizygomatique. E	Indice facial. 100 F/E	Hauteur: Totale de la face. F	Alvéolaire. G	De la pomette. H	Orbites: Espace intra-orbitaire. I	Largeur de l'orbite. J	Hauteur de l'orbite. K	Indice orbitaire. 100 K/J	Région nasale: Nez: Longueur. L	Largeur. M	Lignes: NS. N	nn. O	Indice nasal. 100 O/N	Region auriculaire: Hauteur mastoïdienne. P	Distance auriculo-orbitaire. Q	Région palatine: Longueur. R	Largeur. S	Distance au basion. T	Mandibule: Largeur: Bicondylienne. U	Bigoniaque. V	Bimentonnière. X	Hauteur: Symphysienne. Y	Molaire. Z	Corde: Gonio-symphysienne. α	Condylo-coronoïd. β	Branche: Longueur. γ	Largeur. δ	Courbe bigoniaque. ε	Angle: Mandibulaire. ζ	Symphysien. η
Hommes.																																			
1	100	92	102	111	129	—	—	—	17	22,5	36	29	80,55	—	—	42,5	27	63,53	31	63	45	37	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	112	101	101	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	—	—	—	—	—	90	23	25	—	39	28,5	73,07	—	—	50	—	—	—	68	49	39	44	—	—	—	—	—	—	—	—	37	—	—	—
Femmes.																																			
3	101	92	—	—	—	—	80	14	—	20,5	38	35	92,10	—	—	47	21	44,68	—	—	—	—	—	—	—	42	23	—	—	—	—	31	—	—	73
4	102	92	—	—	—	—	77	—	19	19	37	32	86,48	—	—	—	26	—	—	64	46	38	41	—	—	41	25	22	—	35	—	32	—	128	60
5	102	95	—	—	—	—	86	18	—	18,5	—	—	—	—	—	48	24	50,00	—	65	—	37	—	—	—	44	29	28	78	35	59	31	—	123	64
12	103	94	—	—	—	—	—	—	—	21	37	32	86,48	—	—	54	27	50,00	—	71	—	—	—	—	—	—	24	—	93	35	58	32	—	130	—
Sexe incertain.																																			
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	40	—	—	—	46	27	25	80	31	56	31	—	117	70
7	—	—	—	—	—	—	—	—	25	—	37,5	30	80,00	—	—	—	—	—	—	63	47	37	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	39	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	91	85	87	—	—	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	23	21	62	—	45	28	—	—	—
11	—	—	—	—	—	—	87	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	26	—	32	—	28	—	131	69
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Crânes trouvés en Carélie,

Hommes. — dans la paroisse de Lappvesi, gouvernement de Wiborg. — Région cranienne.

Numéros.	Capacité.	Diamètres: D. A. P. maximum.	Diamètres: D. trans. maximum.	Diamètres: D. vertical.	Diamètres: Frontal minimum.	Diamètres: Stéphanique.	Indices craniens: Céphalique.	Indices craniens: 1er vertical.	Indices craniens: 2e vertical.	Indices craniens: Frontal.	Indices craniens: Stéphanique.	Diamètres: D. A. P. iniaque.	Diamètres: D. biauriculaire.	Diamètres: D. bitemporal.	Diamètres: D. astérique.	Diamètres: Naso-basilaire.	Trou occipital: Longueur.	Trou occipital: Largeur.	Indice du trou occipitale.	Courbe médiane: Sous-cérébrale.	Courbe médiane: Frontale totale.	Courbe médiane: Pariétale.	Courbe médiane: Occipitale.	Courbe médiane: Sus-occipitale.	Courbe médiane: Cérébelleuse.	Courbe médiane: Inio-frontale.	Courbe médiane: Occipito-frontale.	Courbe médiane: Circonfér. méd. total.	Courbe transvers.: Totale.	Courbe transvers.: Sus-auriculaire.	Courbe horizontale: Totale.	Courbe horizontale: Pré-auriculaire.	Courbe horizontale: Post-auriculaire.	Projection: Antérieure.	Projection: Postérieure.	Projection: Totale.	Angle: Facial.	Angle: de Daubenton.
		A	B	C	D	E	100 B/A	100 C/A	100 C/B	100 D/B	100 E/B	F	G	H	I	J	K	L	100 L/K	M	N	O	P	Q	P-Q				S	T	U	V	U-V	W	X	W+X	Y	Z
1	1525	191	148	129	103	—	77,43	67,53	87,16	69,59	—	178	121	144	—	97	36,5	29	79,45	26	142	—	—	—	45	—	390	523	450	325	540	260	280	104	99	293	77	− 6
2	1370	178	139	120	94	118	78,09	67,41	86,33	67,62	84,89	174	120	134	114	99	37	32	86,48	20	124	134	110	64	46	322	368	504	420	310	511	244	267	97	90	187	76	− 12
3	1470	178	—	134	95	116	—	75,28	—	—	—	169	114	—	110	93	37	31	83,78	20	129	118	130	84	46	331	377	511	427	325	510	230	280	—	100	—	80	+ 2
4	1530	178	—	139	96	120	—	78,09	—	—	—	173	121	—	108	99	41	34	82,92	23	130	134	104	60	44	324	368	508	445	320	507	248	259	95	98	193	77	+ 4
9	—	—	—	—	101	121	—	—	—	—	—	—	—	—	106	103	31,5	29,5	93,65	25	130	—	—	—	44	—	370	504	—	—	—	—	—	105	90	195	77	0
11	—	181	140	132	—	—	77,34	72,92	94,28	—	—	176	122	—	113	98	37,5	30,5	81,33	—	130	—	—	—	53	—	377	512	436	310	—	—	—	92	101	193	—	− 3
13	1410	176	149	132	86	111	84,65	74,99	88,59	57,72	74,49	170	117	—	106	97	34,5	28,5	82,61	18	118	127	112	63	49	308	357	488	423	303	498	237	261	92	98	190	78	− 1
15	—	—	—	—	96	117	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33,5	27	80,59	20	123	133	117	81	36	337	373	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+ 3
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	35	87,50	—	—	122	122	86	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	—	—	—	—	95	116	—	—	—	—	—	—	121	—	111	—	36,5	—	—	18	128	128	118	70	48	326	372	—	436	309	515	242	273	—	—	—	78	—
23	1460	182	139	129	97	113	76,37	70,87	92,80	69,78	81,29	174	125	—	111	97	34	32	94,12	20	124	128	117	65	52	317	369	500	421	300	510	248	262	97	103	200	79	+ 3
24	1670	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	117	103	36	28,5	79,16	—	—	137	108	65	43	—	—	—	470	339	—	—	—	—	—	—	—	—
Femmes.																																						
5	1365	174	141	130	98	118	81,03	74,71	92,19	69,50	83,68	169	117	138	110	99	33	26,5	80,30	16	134	—	—	47	—	—	358	490	430	320	500	242	258	96	91	187	80	− 5
7	1290	177	—	123	93	—	—	69,49	—	—	—	162	122	—	107	95	35	30,5	87,13	27	120	121	120	78	42	319	361	491	418	295	505	240	265	—	96	—	—	− 5
8	1220	164	136	123	87	—	82,93	75,00	90,44	63,97	—	156	116	132	101	93	33	26,5	80,30	15	121	119	98	55	43	295	338	464	416	303	480	232	248	94	91	185	—	+ 1
10	—	177	140	125	98	117	79,09	70,62	89,28	70,00	83,57	164	123	—	114	90	34,5	31,5	91,30	24	123	—	—	—	48	—	367	491	424	300	508	237	271	89	104	193	75	0
14	—	—	—	—	94	114	—	—	—	—	—	—	—	—	111	—	33	26	78,79	21	129	130	108	61	47	320	367	—	423	307	504	243	261	—	—	—	78	—
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	106	—	35	30	85,71	—	111	115	110	73	37	299	336	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	—	—	—	—	93	—	—	—	—	—	—	—	—	—	101	84	34,5	—	—	16	119	115	100	59	41	293	334	452	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	—	—	—	—	—	107	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	117	115	103	50	53	282	335	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sexe incertain.																																						
6	1340	174	138	128	98	—	79,31	73,56	92,75	71,01	—	165	122	—	104	94	34	29,5	86,76	17	120	131	112	68	44	319	363	491	418	305	500	232	268	89	95	184	85	− 5
12	1470	177	147	134	99	—	83,05	75,70	91,15	67,34	—	170	124	—	118	100	34	29	85,29	19	124	130	114	69	45	323	368	502	450	320	520	250	270	—	90	—	—	− 3
17	—	—	145	134	94	—	—	—	92,41	64,82	—	—	128	—	116	104	40	32	80,00	—	—	120	104	60	44	—	—	—	442	310	508	250	258	101	87	188	—	—
18	—	174	—	128	97	—	—	73,56	—	—	—	169	—	—	—	99	33	30	90,91	22	122	—	—	—	—	—	358	490	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Crânes trouvés en Carélie,

Hommes. — dans la paroisse de Lappvesi, gouvernement de Wiborg. — Région faciale.

Numéros.	Largeur: Biorbitaire: Externe.	Largeur: Biorbitaire: Interne.	Largeur: Bimalaire.	Largeur: Sijugale.	Largeur: Bizygomatique.	Indice facial.	Hauteur: Totale de la face.	Hauteur: Alvéolare.	Hauteur: De la pomette.	Orbites: Espace intra-orbitaire.	Orbites: Largeur de l'orbite.	Orbites: Hauteur de l'orbite.	Indice orbitaire.	Région nasale: Nez: Longueur.	Région nasale: Nez: Largeur.	Région nasale: Lignes: NS	Région nasale: Lignes: nn.	Indice nasal.	Région auriculaire: Hauteur mastoïdienne.	Région auriculaire: Distance auriculo-orbitaire.	Région palatine: Longueur.	Région palatine: Largeur.	Région palatine: Distance au basion.	Mandibule: Largeur: Bicondylienne.	Mandibule: Largeur: Bigoniaque.	Mandibule: Largeur: Bimentonnière.	Mandibule: Hauteur: Symphysienne.	Mandibule: Hauteur: Molaire.	Mandibule: Corde: Gonio-symphysienne.	Mandibule: Corde: Condylo-coronoïd.	Mandibule: Branche: Longueur.	Mandibule: Branche: Largeur.	Mandibule: Courbe bigoniaque.	Mandibule: Angle: Mandibulaire.	Mandibule: Angle: Symphysion.
	A	B	C	D	E	100 F/E	F	G	H	I	J	K	100 K/J	L	M	N	O	100 O/N	P	Q	R	S	T	U	V	X	Y	Z	α	β	γ	δ	ε	ζ	η
1	112	102	113	122	137	63,50	87	14	20	—	40	36	90,00	—	—	54	26	48,15	34	72	49	39	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	102	97	105	113	126	65,87	83	17	22	23	38	33	86,84	22	—	50	26	52,00	34	66	47	39	44	—	92	48	27	26	80	32	60	29	178	130	—
3	—	88	98	—	—	—	80	14	23	23	34	30	88,23	—	—	46	—	—	28	61	45	37	41	—	104	49	29	26	82	34	62	31	183	118	67
4	99	91	101	109	125	69,60	87	19	24	19	36,5	30	82,19	—	—	48	24	50,00	29	64	50	39	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	108	100	104	115	126	66,66	84	14	24	23	38	—	—	—	—	47	25	53,19	—	73	48	42	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	—	97	—	—	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	52	—	—	—	66	50	38	39	—	—	46	32	25	85	34	56	28	—	134	—
13	—	88	—	—	—	—	83	18	23	—	—	—	—	—	—	49	24	48,98	—	66	49	40	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	92	103*	—	—	—	80	15	20	—	34	31,5	92,65	—	—	49	25	51,02	—	69	49	35	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	103	96	104	114	—	—	85	17	22	18	—	—	—	—	—	51	25	49,01	—	68	47	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	103	94	107	—	—	—	89	23	24	21	37	30	81,07	—	—	48	23	47,91	38	68	—	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Femmes.																																			
5	101	95	104	112	127	—	—	—	—	24,5	38	30,5	80,26	—	—	48	23	47,91	27	64	42	37	39	118	99	42	—	30	80	31	59	31	177	119	—
7	—	99	—	—	—	—	—	—	23	23	38	35	92,10	—	—	51	—	—	—	67	47	34	44	—	—	48	31	27	88	35	56	36	—	120	—
8	—	87	100	—	—	—	78	19	22	19	—	—	—	—	—	45	24	53,33	—	66	51	34	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	100	103	113	126	66,66	84	13	19	20,5	39	36,5	93,58	—	—	49	24	48,98	31	59	47	38	40	—	96	39	28	27	77	—	62	31	182	122	—
14	—	89	—	—	—	—	87	16	21	19	36	34,5	95,82	19	16	52	21	40,38	—	66	42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39,5	33	88,46	—	—	—	—	—	32	62	—	37	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	—	92	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	100	93	101	107	—	—	85	16	23	18	39	34,5	84,40	—	—	48	23	47,91	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sexe incertain.																																			
6	—	95	—	—	—	—	77	16	22	23,5	37	32	86,48	—	—	47	25	53,19	30	62	45	36	39	—	—	42	31	26	76	29	55	30	—	124	74
12	107	98	—	—	—	—	—	—	—	23	39,5	29,5	74,67	—	—	—	—	—	—	66	—	—	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	—	—	100	—	—	—	—	19	22	—	—	—	—	—	—	48	25	52,08	—	71	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

ETT KALEVALA-ORD.

AF

A. BERNER.



Då Wäinämöinen begaf sig på giljarefärd till Pohjola heter det om honom i Kalevalas 6:te runo vv. 5 och 6:

Otti olkisen orihin.
Hernevartisen hevosen.

på hvars rygg han sedan färdades icke allenast längs Kalevalas moar. utan äfven öfver det öppna hafvet och de vida fjärdarna. Och lika beskaffad beskrifves den häst ha varit, som samme heros enligt Kalevalas första upplaga (1:sta runon vv. 117 och 118) dagen efter sin födsel smidde sig.

Då *olkinen* och *hernevartinen* i detta sammanhang icke kunna ha några af deras allmännare betydelser, har denna beskrifning på Wäinämöinens springare förorsakat öfversättare och tolkare af Kalevala-sångerna ett icke så litet bryderi. En del af dem har, synbarligen vid tanken på färden öfver böljorna, ansett, att dessa bestämningar antyda hästens lätthet. Så återgifver *Le Duc* ifrågavarande beskrifning i sin på prosa gjorda öfversättning af Kalevalas första upplaga (öfversättningen af andra upplagan har jag icke varit i tillfälle att se) med: „un coursier léger comme la paille, un coursier svelte comme la tige du pois de senteur“ (!), och *Schiefner* öfversätter:

Nahm sein Ross, das strohhalmleichte.
Dies sein erbsenstengelgleiches.

Så väl Le Duc som Schiefner stöda sig härvid tydligen på *Castrén,* som i företalet till sin Kalevala-öfversättning (pag.

VI) gifver uttryck åt en sådan uppfattning, ehuru hans egen öfversättning:

Smidde sig en halmlik fåle.
Häst som liknar ärtens stängel,

antyder den åsigt, att beskrifningen hänför sig till hästens yttre skepnad. — Andra åter, bland dem *Collan*, som återgifver dessa verser med:

Tar en fåle, gul som halmen,
Tar sin ridhingst, ärtskaftfärgad,

och efter honom *Paul*, öfversättande:

Nahm sein erbsenfarbenes Füllen,
Seinen Renner, so gelb wie Stroh,

ha antagit att ifrågavarande attribut utmärka färgen på springaren *), dervid man då vid *hernevartinen* sannolikt hade att tänka sig ett redan öfvermoget ärtris, och sålunda båda dessa bestämningar såsom fullkomliga synonymer. — I ungaren *Barnas* öfversättning:

Vevé szalmás paripáját,
Babos-lábú derék lovát

återgifvas ifrågavarande ord med *szalmás* (= „mit Stroh bestreut") och *babos-lábú*, hvilket senare här närmast torde motsvara: den med apelkastade ben försedda. — Och slutligen ha dessa ord någon gång förklarats, i öfverensstämmelse med Castréns nyss anförda öfversättning, utgöra en bild för hästens gestalt, dess smärta former.

---

*) Det har uppgifvits, att *Lönnrot* varit af denna åsigt, och att han dertill föranledts af en tolkning, som någon runosångare gifvit dessa verser. Också har Lönnrot i sitt Finskt-svenska lexikon under ordet *hernevartinen* upptagit betydelsen „ärtrisfärgad" och omedelbart derpå anfört: *h. hevonen*. Bland betydelser för *olkinen* har detta lexikon äfven den af „halmfärgad", men uppgifver intet talesätt, der ordet kunde ha denna bemärkelse. Om man afser från ifrågavarande vers i Kalevala, torde det väl äfven vara omöjligt att i språket finna ett uttryck, som kunde gifva någon anledning till en sådan uppfattning.

Ingen af dessa sig emellan så olika tolkningar kan dock anses tillfredsställande. Le Ducs och Schiefners öfversättningar behandla Kalevalas text alltför fritt, deras tolkning är sökt. Om runosångarene genom *olkinen* och *hernevartinen* velat åskådliggöra hästens lätthet, så hade i dikten äfven måstat ingå något ord, som antydt detta. Såsom orden nu stå, kunna de icke utan vidare få denna betydelse. Dertill saknar enligt den i Kalevala-sångerna rådande uppfattning den genom en sådan tolkning springaren tilldelade egenskapen allt värde såsom förklaring för Wäinämöinens ridt öfver hafvet. Ty runosångarene, uppammade under inflytande af magins verldsåskådning, voro ingalunda nödgade att frånsäga hästen ponderabilitet, för att inse att denne kunde ila öfver böljorna utan att dess hofvar dervid fuktades. — Hvad sedan beträffar den åsigten att dessa attribut innebära en färgbestämning, så må deremot anmärkas, att icke fornsångerna, lika litet som några andra vittnesbörd, veta förmäla att isabellfärgen i fråga om hästar eller andra föremål hos fornfinnarne stått i anseende. Visst är åtminstone, att hos allmogen i sydöstra Finland de ljusa färgerna för hästar ännu i denna dag icke äro några favoritfärger, utan tvärtom föremål för ringaktning *). Deremot äro hos denna allmoge likasom i Kalevala-sångerna bruna och svarta hästar väl ansedda. Och synes en ljusare teckning hos en sådan mörk höja dess anseende, i hvilket afseende här må erinras om de i fornsångerna förekommande: *laukki*, *liinaharja*, *sukkajalka* o. d. Men dertill lider denna tolkning af samma stora fel som föregående: att hos runosångarene förutsätta en l i c e n t i a p o ë t i c a, så afvikande från det vanliga språkbruket, att Kalevala-sångerna icke

---

*) Så t. ex. i ordspråket: mies rukka, valkea hevonen.

torde lemna något exempel derpå. De af Lönnrot kallade adjektiva relativa på *-inen* kunna nemligen icke få betydelsen af färgbestämning i den mening, att ett sådant adjektiv utan vidare komme att angifva den färg, som det föremål eger, hvars benämning utgör stamordet till det härledda adjektivet. Lika litet derföre som *heinänen* kan betyda: gräsfärgad och *hiirinen:* mössfärgad, betyder *olkinen:* halmfärgad, gul. — Då Barnas uppfattning här utan vidare kan förbigås, återstår slutligen att nämna om den förklaringen, att runosångarene genom ifrågavarande bestämningar sökt gifva en bild af hästens skapnad. Denna tolkning — som i förbigående sagt kunde lemna ett ypperligt bevis för den finska folkdiktens på vissa håll till ett axiom blifna „formlöshet" — visar sig icke heller hållbar. Det förefaller redan högeligen betänkligt att antaga, att dessa sångare icke hittat på någon bättre bild för gestalten på en stolt springare än små föremål ur växtriket. Men det är alldeles omöjligt att tänka sig, att desse framstält den kraftfulla Wäinämöinen ridande på en häst, som såg ut som ett halmstrå eller en ärtstängel, såvida de icke önskat ställa sin nationalhjelte i ohjelpligt löjlig dager, till hvilket antagande dikten naturligtvis ej lemnar någon anledning.

Om sålunda ingen af dessa olika tolkningar kan anses ha löst frågan, lemna deremot talesätt i folkspråket och ett af våra finska ordspråk nyckeln till en fullkomligt osökt förklaring af hvad *olkinen* och *hernerartinen* på anfördt ställe betyda. Härvid må först anmärkas, att den senare bestämningen synes vara den, hvarpå vigten hufvudsakligen här ligger, äfvensom att *olkinen* närmast torde ha allitteration och parallelism att tacka för sin förekomst här. Till stöd för en sådan förmodan kan anföras: i samma 6:te runo omtalas huru Wäinämöinen, sedan Joukahainen skjutit hans springare:

Käsin kääntyi lainehesen.
Kourin kuohu'un kohahti.
Selästä *sinisen hirven,*
Hernevartisen hevosen.

Versen „selästä sinisen hirven" — ehuru förekommande såväl i första upplagan af Kalevala som i flere varianter — har uppenbart ingen gemenskap med skildringen af Wäinämöinens häst. utan har den inkommit från någon. för denna skildring ursprungligen fremmande sång. Om man på denna grund frånser från densamma. qvarstår sålunda den senare versen med *hernevartinen* såsom den ursprungliga. Häremot kunde väl invändas, att Lönnrot för den förkortade upplagan af Kalevala begagnat en icke ensamstående variant. som har:

Otti olkisen orihin.
Hiirenkarvaisen hevosen.

Men denna sammanställning. som i sin orimlighet trotsar hvarje försök till en förnuftig förklaring. visar att *hiirenkarvainen* för sin dervaro har att tacka missuppfattning och förvrängning af någon sämre sångare. Det ord. som förvrängts. är tydligen *hernevartinen.* Att en sådan förvrängning jemförelsevis lätt kunnat gå för sig, förklaras deraf. att *hiirenkarvainen* förekommer i annat sammanhang i varianter. som äro mycket nära beslägtade med dem, hvilka legat till grund för 1:sta runan i första upplagan af Kalevala. Så heter det i en sång, som af mig upptecknats i den rysk-karelska byn Jyväälahti. belägen nordost om Wuokkiniemi:

Tako rautasen orosen.
Hiirenkarvasen heposen.

Denna sammanställning. deri *hiirenkarvainen* har en naturlig förklaring i det föregående *rautanen*, har antagligen förskaffat ordet ett, om ock sentida, inträde i runospråket,

Ty också sist nämnda verser i denna och dermed beslägtade varianter bära tydliga spår af sin uppkomst under en senare tid, då en nyktrare verldsuppfattning än den, hvarunder de ursprungliga Kalevala-sångerna sågo dagen, fordrade att vid hästens smidande äfven det material borde användas, som vanligen utgör föremålet för smedens verksamhet.

För antagandet af *hernevartinen* som hufvudbestämning talar i någon mån äfven den omständigheten att varianter, om också mycket sparsamt, förekomma, som ha utbytt *olkinen* såsom attribut till *ori* mot *oinuo* *).

Hvad betyder då *hernevartinen* i detta sammanhang? Det antyddes redan, att härmed analoga talesätt finnas i språket. Så är man i södra Karelen i tillfälle att höra *kauranen hevonen,* hvilket användes i betydelsen af: en med hafre utfodrad häst, särskildt då hästens uthållighet skall framhållas, såsom i försäkran: „se on kauranen hevonen, se ei väsy". Och i ordspråket: „*Heinänen* hevonen, *olkinen* härkä" beteckna *heinänen* och *olkinen* födoämnet för hästen och oxen **). I analogi härmed betyder *hernevartinen hevonen* sålunda: en med ärtskaft utfodrad häst, och då ärtskaft enligt folktron är ett synnerligen kraftigt kreatursfoder: en stark, uthållig häst, en sådan det egnar och anstår forndiktens väldiga heros att färdas med.

---

*) Ambu oinuon orihin,
Hernevartisen hebosen.

För meddelandet af denna variant står jag i tacksamhet till mag. A. A. Borenius.

**) Se *Ahlqvist,* Valittuja Suomen kansan Sananlaskuja, pag. 112 och *Lönnrot,* Finskt-svenskt lexikon under ordet *olkinen.*



Anteckningar

gjorda under en

Antiqvarisk forskningsresa

sommaren 1876

i

Östra Nyland

af

Reinhold Hausen.



FÖRORD.

Efterföljande anteckningar, frukten af en för mer än tio år sedan på nyländska studentafdelningens bekostnad företagen resa i Östra Nyland, äro att betraktas som en fortsättning till ett af förf. tidigare utgifvet häfte behandlande de kyrkliga fornminnena i vestra delen af detta landskap. På några få undantag när hafva samtliga Nylands kyrkor blifvit i dessa samlingar uppmärksammade. Af de inom detta område belägna hvilken förf. ej varit i tillfälle att besöka. har åtminstone Tenala kyrka — den enda af dessa som i anseende till sin byggnad och rikedom på fornminnen eger ett större intresse — blifvit af annan person (artisten G. Berndtsson) i bild och ord beskrifven, (manuskr. i nyl. stud. afd:s arkiv).

Vid utgifvandet af föreliggande arbete har förf. haft oturen att genom en brand som helt och hållet förstörde den anstalt åt hvilken reproduktionen af hithörande plancher var anförtrodd, förlora samtliga originalafbildningar. Lyckligtvis blefvo stenarne, å hvilka den lithografiska teckningen i det närmaste, men ej fullständigt, var slutförd, räddade och med ledning af bevarade duplett fotografier och konceptritningar har det varit möjligt att å annan anstalt slutföra arbetet. Ett par plancher hafva dock på intet sätt kunnat ersättas (med mindre än genom ett nytt besök på resp. orter) och detta förklarar ofullständigheten af den å pl. X fig. 38 meddelade teckningen.

För benäget meddelade upplysningar är förf. särskildt förbunden frih. V. M. von Born äfvensom pastor A. Lindgren i Mörskom.

Helsingfors den 10 Januari 1887.

R. H.

Askola kapellkyrka.

Denna kyrka är uppförd af trä mellan åren 1797—99. Dess grundplan bildar ett likarmadt kors med en längd af 135 och bredd af 33 fot å hvartdera skeppet. Templet har tre ingångar, i gafvelväggarna af norra, södra och vestra korsarmarne, samt upplyses af aderton stora fönster förutom af några mindre ofvanför läktarne.

På altaret står en större altarprydnad arbetad i 1600 talets vanliga stil. Den utgöres af tvänne mellan kolonner infattade, öfver hvarann stälda taflor, af hvilka den nedra och större framställer Kristus i örtagården, den öfra himmelsfärden. Det hela slutar öfverst med ett krucifix. — Undertill läses följande:

Med Herr Majoren och Riddaren Wälborne
Wentzel Fredric Rotkirchs[1] *påkostnad är denna*
Tafla om målad År 1803.
AF, IOH: PET: KIHLMARCKs.

På korväggen hänga två mindre taflor, den ena föreställande nattvarden, den andra Kristi nedtagning från korset. — Samtliga taflorna sakna konstvärde.

---

[1] Född på Stensböle i Borgå socken 1727 $\frac{6}{2}$, död dersammastädes 1814 $\frac{27}{2}$. Deltog i 1741—43 årens finska krig äfvensom i Pommerska fälttåget. Gift 1770 med *Christina Lagerhjelm* (f. 1741, d. 1810). Anrep, Adl. ätten Rotkirch, n:o 175, tab. 34.

Predikstolen är likaledes af den vanliga antika formen från 1600 talet och prydd med i trä skurna bilder af Kristus och fem apostlar. Den uppbars i gamla kyrkan (som äfven var af trä och stod der n. v. materialbodan har sin plats på kyrkogården) af en träbild, som nu ligger i klockstapeln. Detta af furu ytterst groft tillhuggna beläte framställer en vid knäna afskuren man med mustascher, stora utstående ögon och knottrigt hår samt iklädd en lång, kring halsen urringad drägt, hvilken om lifvet sammanhålles af ett bälte, hvarvid framtill och något på venstra sidan en liten väska är fästad. Axlarna äro uppdragna, högra handen lagd frampå bältet och den venstra deröfver på bröstet [1]. Bildens höjd 3,8 fot.

I sakristian anträffades en gammal katholsk, antagligen af moderkyrkan skänkt eller från annan församling inköpt messhake af blått, blommigt sammet [2]. På ryggen är ett stickadt kors med derå broderade helgonfigurer: å stammen af korset står öfverst, på en halfmåne, jungfru Maria [3] med barnet på vensta armen och en spira i högra handen, derunder ett qvinligt helgon med etts värd (Catharina af Alex.?) samt nederst ett likaledes qvinligt helgon med en kalk i handen (Barbara?) — de två sistnämda qvinnofigurerna under baldakiner och på rutiga mattor eller mosaik-golf; på korsets tvärarmar två halffigurer, den ena föreställande en engel med språkband, den andra ett helgon läsande i en bok.

---

[1] Det hela gör intryck af en man ansatt af svåra magplågor.

[2] Finnes numera bland universitetets historisk-etnografiska samlingar.

[3] Auf der Mondsichel stehend als Virgo purissima, „Gottes Magd". Otte, Handbuch der kirchlichen Kunst-archäologie des deutschen Mittelalters. Leipzig 1868, p. 940.

Messhaken, som äfven på framstycket har ett kors, af gult, blommigt sidentyg, är mycket medfaren och urblekt.

I sakristian fans jämväl ett på pergament affattadt sköldebref[1] utfärdadt af dr. Kristina i Stockholm den 8 Augusti 1653 för „wår troo tiänare och capiten för ett tyskt compagnie footfolck så ock ingenieur widh staten, guarnisoner och fästningarne uthi hertigdömet Brehmen, Oss elskeligh, ehrlig och manhaftigh *Johan Gorries*“[2]. Med denna nådebevisning vardt han hugnad för det han „ifrån sin ungdomb dygdh och ähra eftertrachtat, och, till at låte den så mycket mehre komma i dagzliuset, först slaget sin hugh och sinne till studier, lagt derj gode fundamenta, och giordt sköne progresser, och sedan för een rumbligh tijdh begifuet sigh vnder Wår och chronones militie och krigzwäsende i Tysklandh, giordt derwidh gode, nyttige och oförtrutne tienster, och uthj alle anpræsenterade occasioner förhollet sigh troligen och wäl, som een rättskaffens soldat ägnar och bör. inkombne recommendationer och witnesbörder om sådant hans gode förhållande betyga, och hans till oss och chronan dragande vnderdånige devotion och skyldigheet hafuer warit eenliget; eftersom han och föruthan thette hafuer förwärfuat sigh godh förfarenheet uthj jngenieurkonsten, och icke mindre widh Wår armee dersammastädes förrättat huad honom deruthinnan hafuer warit committerat, medh dexteritet, flijt och ofötrutet arbete, ähn sedan widh

---

[1] Numera föräradt till statsarkivet.

[2] Gorries von Gorgas var generalqvartermästare under Carl X:s danska krig. Hans fader skall hafva varit kapten i dansk tjenst, men sedermera af Carl XI blifvit antagen att å kort affatta de norska passen. Johan Gorries sonson var furir vid Nylands dragoner. Schlegel & Klingspor, Den med sköldebref förlänade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättartaflor; adl. ätten Gorries von Gorgas.

Wår Brehmiske stat, fästningar och guarnisoner, och, till ett märckeliget prob deraf, giordt och bracht till perfection een nätt och wäl elaboreradt landtcharta öfuer bägge hertighdömen Brehmen och Vehrden.“

Sköldemärket, hvilket burits redan af hans förfäder, finnes i brefvet med färger utfördt (Pl. IV bild 14) och sålunda beskrifvet: „*Een fördeelt sköldh, huilckens högre deel är guhl; deruthj finnes een half suart fleckt örn; och den wänstre huijt, uthj huilcken står een grön lindh, medh een gÿldene chrono nidh widh sin root. Ofvan opå skölden een öpen tornerehielm; täcket och crantzen medh guhlt, huitt, grönt och suart fördeelte; öfuan opå hielmen een gÿldene chrona. uthur huilcken opstår een grön lindh, emellan tuenne örnewingar.*“

Vid brefvet är fäst en rund masurdosa, inneslutande ett rödt vaxaftryck af rikssigillet; plakatet är undertecknadt af Kristina.

I klockstapeln hänga tvänne klockor, af hvilka den större bär denna påskrift, å ena sidan:

TULKAT HERRAN CANSA IA
CUULKAT HERRAN SANOIA

samt å andra sidan:

ASKOLAN KIRKON KELLO VALETTU
VUONNA 1753 DUOMIO PROVASTIN
GABRIELL FORTELIUXEN IA SEURACUN
NAN CUSTANUXELLA.

Å den mindre klockan läses

öfverst:

GUDS NAMP[N] TILL ÄHRA OCH ASCULA CAPEL TILL PRIDNAT ÄHR DENNE KLOCK̄A GUTE[N].

samt nedtill:

GLORIA IN EXCELSIS DEO ME FECIT HOLMIÆ GERHARDT MEYER ANNO 1704.

Vidkommande kyrkoarkivet, så begynner såväl kyrkoboken som boken öfver födda och döda med år 1740.

Mäntsälä kyrka.

Nybygd, af tegel, med torn i vester; invigd 1 advent 1866. Altartaflan, målad af artisten Reinhold, framställer Kristus i krubban. I kyrkans kassahvalf förvaras följande fyra vapensköldar:

1) ätten *Thewitz'*, med påskrift[1]:

KONGL : MAYST : TROO : TIENARE : OCH WÆL
BESTELTER : ÖFWERST : LEVTNANT : TIL : HÆST : OFVER :
DE[N] : SVENSKA : OCH : FINSKA : ADELSFANAN : OCH : VNDER
HER : BARON : OCH : ÖFVERSTENS : MORTEN : LINDHIELMZ :
REGEMENTE : DEN · HÖGWÆLBORNE : HER : IOHAN :
THEVIS[2] : HERRE : TIL · NÆS · OCH SOLLIHGE : AFSO
MNADE : IHERRANOM : DEN : 8 SEPT . A° 1691 : OCH .
BLEF : BEGRAFVEN . I . MÆNSÆLE : KYRCKIA
D 7 APRILIS : A° 1695

2) *Vietinghoffs,* hvarunder läses:

KONL : MAYST : TRO : TIENARE : OCH ·
LEVTNANT : VNDER : CAWALLERY : VNDER :

---

[1] Det inom [ ] ställda är tillsatt efter „Presterskapets redogörelser om forntida minnesmärken i Finlands kyrkor, samlade af A. A. von Stjerman samt (i Finska vetenskaps societetens „Bidrag“ 38 h.) utgifna af R. Hausen“, sid. 204—205.

[2] Härstammade från Livland; adlad 1674 $\frac{1}{3}$⁶; gift med *Ebba Catharina Falkengren,* som var född på 1630 talet, men hvars dödsår är obekant. Anrep, adl. ätten Thewitz n:o 856.

WELBORNE : HER : ÖFWERSTENS : BYTBERŸS
REGEMENTE : DEN : EDLE : OCH WELBORNE
HER : EWOLT : GUSTAF : WON : WITTING
HOF[1] : BLEF : BEGRAFWEN : i MENSELA :KYR
KIA : ANNO : [16]74 : DEN : 10 IANVARŸ

3) *Nassokins*, med underskrift:

Hans Kongl : Maÿ:tz wår allernådigaste Konnunges och Herres trotienare och wälbestelte Rÿttmestare öffuer eet Compagnij Cauallerij den Edle och Wälb : H: PETTER NASAKEN till Mensela och N[ickby][2] *afsomnade i Herranom Anno 1679 och bleff begra[fven d. 1] Janua rij Anno 1680 gudh honom medh alla Christrogna een frögdeful upståndelse förläne.*[3]

4) *Möllersvärds,* med påskrift:

Hans Kongl Maij:tz wår allernådigaste konnunges och Herres trotienare och [v]älbestelte Fendrik öffuer eett Compagnij

---

[1] Förnamnet Evolt antyder att han tillhörde stamhuset *Pernigel* af den i Livland bosatta ätten, inom hvilken gren detta namn var förherrskande. Måhända var han en son till den Evold Vietinghoff som 1648 förvärfvade Fossenberg. — Ofvan anförda vapen visar den olikhet mot den introducerade ättens, att balken är belagd med 3 kulor i st. f. musslor. Denna afvikelse iakttages äfven på de äldre sigillen. (Benäget meddeladt af numera aflidne arkivarien C. Russwurm i Reval).

[2] „och Nickby“ saknas i presterskapets förenämda redogörelser.

[3] Skref sig äfven till Gammelgård i Borgå socken; erhöll 1668 introduktion å riddarh.; blef s. å. af Åbo hofrätt dömd till 700 dalers böter (af konungen lindrade till 100) för det han år 1666 skällsordat, slagit och fängslat sin oäkte broder, korporalen Göran Persson, att denne deraf inom året dog. Gift med *Anna Henriksdotter Henningshusen.* Anrep, adl. ätten Nassokin n:o 740, tab. 13.

Infanterij den edle och welb. [herr Anders Möllersvärd[1]*]*
till [Korfwen]taka och
Lindenho[f hwilcken] afsomnade i Herranom anno 1675
och bleff
begraffuen den 14 Januarij Anno 16[80. Gud] honom medh
alla Christrogna een frogdefull uppstandelse förlane(!).

I sakristian står ett **krucifix**, 3,4 fot högt: Kristus död, med armarne nästan rakt utsträckta, de böjda knäna riktade framåt och fötterne korslagda; det något nedlutade hufvudet törnekrönt, pannan blodig och på kroppens högra sida ett gapande sår, från hvilket blod neddroppar. Skynket om midjan utan knut och med, på högra sidan, slätt nedhängande ändar. Korset svart med spår af afhuggna grenar; på korsarmarnes ändor fyrbladiga taflor, ämnade att innehålla sinnebilder af evangelisterne.

På samma ställe finnes äfven en annan kristusbild, 3 fot hög, stående under en baldakin. Kristus framställes här lefvande, med törnekrona på hufvudet och sår på händer och fötter; armarne äro upphöjda och tryckta till kroppens sidor, händerna uppräckta. Skynket om midjan utan knut, förgyldt och med kort ända nedhängande på högra sidan. Hela kroppen jämte ansigtet blodbestänkt, hvarvid dropparne städse förekomma tre och tre tillsamman. Bakom hufvudet på bakstycket en gloria.

I tornet hänga trenne **klockor**, af hvilka den största är helt ny och gjuten i Stockholm 1873. — På den till storleken mellersta klockan finnas initialerne

---

[1] Gift med *Anna Margareta Nassokin* (dotter af Peter Nassokin, † 1679, och Anna Henningshusen); lefde enka ännu 1697. Deras son, ryttmästaren Carl Henrik Möllersvärd var gift med Maria Thewitz, dotter af den ofvannämde Johan Thewitz, † 1691, och Eba Falkengren. Anrep, adl. ätten Möller eller Möllersvärd n:o 645, tab. 2 o. 3.

B M S K ·
Z H S ·
samt årtalet ANNO 1643.

På den minsta klockan läses öfverst:

GLORIA · IN · EXELSIS · DEO ·

samt nederst:

IVRGEN . PVTENSON · ME FECIT · ANNO · 1648 ·

Bland kyrkans silfver finnas tvänne kalkar (af enkel form), som genom sina inskrifter ådraga sig intresse. På foten af den större kalken äro följande namn inristade:

H. Carll Hinrich Wrede[1] *F. Märtha Fleming Anno 1655*
Friherre till
Elimä

Paténen bär samma inskrift.

På den mindre kalken läses:

Johannes: G. Nappenius[2]*: Maria Jacobs Dotter Jnsulana Narua A° 1691*

På paténen ses ett s. k. signaculum, ett malteserkors inom en ring.

De äldsta handlingarne i kyrkoarkivet äro:

---

[1] Deltog i 30 åriga kriget; assessor i Svea hofrätt; 1653 utnämd till landshöfding i Åbo län, men tillträdde aldrig ämbetet. † 1655 3/11. Gift 1635 med Märtha Fleming, dotter af viceamiralen och landshöfdingen Henrik Fleming († 1650 och begrafven i Wirmo kyrka, der ett dyrbart monument är uppsatt) samt Ebba Bååt. Märtha Fleming dog 1666. Anrep, Friherrl. ätten Wrede af Elimä n:o 44, tab. 5.

[2] Finsk pastor i Narva 1685—1697, men tillika predikant vid öfverste Funcks regemente; † 1697. Gift med Maria Insulana, dotter af pastorn i Mäntsälä Jacobus Magni (?) Insulanus, som dog 1689. Nappe-

Biskopsvisitationsakter för åren 1698, 1702, 1708 och 1750 äfvensom prostevisitationsakter fr. 1700 och 1745;

Kommunionbok fr. 1734;

„Historiebok“ (bok öfver vigda) fr. 1671;

Bok öfver döde fr. 1690, samt

Historiska anmärkningar rörande Mäntsälä socken år 1811, af prosten Asp, (se bilagorna).

Pukkila kapellkyrka.

Korskyrka af trä, med torn på vestra korsarmen; uppförd 1814. Den lilla altartaflan, ett dåligt arbete, föreställer korsfästelsen. På korväggen hänger, öfver altartaflan, ett stort krucifix. Frälsaren törnekrönt, armarne nästan rakt utsträckta och fötterna korslagda, knäna böjda och riktade framåt; det slutna såret på högra sidan; skynket utan knut och med ändorna slätt nedhängande; korsets färg mörkbrun; Kristus i naturlig storlek. Predikstolen, gammalt groft arbete, är blå målad med frälsaren och 5 apostlar [1], alla förgylde, i grunda rundbågiga fördjupningar.

I tornet finnes en oljemålad tafla framställande en prestfamilj samlad omkring Kristi kors. Man ser här far och mor med sina barn — en son samt fem döttrar jämte en hvars kön icke så noga kan bestämmas. Ett afskyvärdt „kluddverk“!

---

nii son, Peter, blef lektor vid Borgå gymnasium. Akiander, Bidrag till kännedom om evangelisk-lutherska församlingarne i Ingermanlands stift, sid. 71, samt hans herdaminne för forna Wiborgs och n. v. Borgå stift, II, sid. 51—52.

[1] S. Lucas med en bok, S. Johannes med en kalk, Salvator mundi med ett korsprydt klot, S. Marcus med en staf och en bok, S. Matheus med korsprydd staf och en bok samt S. Petrus med nyckel och en bok.

I sakristian förvaras en simpel kalk af silfver; å foten finnas inristade initialerne

C. H. W. M F[1]

samt ANNO 1664

I tornet, hvarifrån man har utsigt öfver den täcka lilla ådalen, hänga tvänne nästan lika stora klockor. Den ena bär följande påskrift:

å ena sidan:

SEN CULUISAN IA CORKIAN CUNINGAN
GUSTAVUXEN III VIDENNALLA HALLITUXEN
VUODELLA TULIN MINÄ VASTUDEST VALETUXI
IA LISÄTYXI 6ST 17NEN LEIVISKEN PAINAVAXI

BORGÅN PITEIESSÄ PUCKILAN CAPPELIN KIRKON KÄLLO
WALETTU STOCKHOLMISA G:S:MEIERILDA 1775.

å andra sidan:

COHTA COSKAS KELLON CAUNIN
CULET CORKIAST CORVISSAAS
TULE TEMPLIN TAITAVASTI
TAIVAN TIETÄ TUTKIMAN,
SIELÄ SIELU SYNNIN SISUST
SIVIÄSTI SIRTÄTÄN,
RAVITAN RATK RACKAHASTI
RUMIST RAUHAN RUHTINAN

Å den andra klockan läses, på ena sidan:

COSCA CUULO CUMAIAPI HELISE HELYÄ
KÄLLO, VORELLA VOIMAN IOMALAN,
TAIVAN HERRAN HONEHESSA, RIENNÄ,

---

[1] Beteckna utan tvifvel *Carl Henrik Wrede* och *Märtha Fleming* (se sid. 172). Kalken skulle alltså vara skänkt efter Wredes död af enkan, som dog 1666.

TOSI THEMPELIHIN, IACOBIN IALON IU-
NALAN HÄNSUL TIENSÄ ILMOITAPI
VALOL TAIVAN VALISTAPI ES:CAP:2.V:3.5.

samt på motsatta sidan:

UDESTA WALETTU, IA KIRKON RAHALLA,
LISÄTTY 9STÄ LP: 13NEN LEIVISKÄN VONNA 1772
GUTEN AF GERH:MEYER I STOCKHOLM.

Kyrkoarkivet:
Mortalitetstabeller från år 1749.
Förteckning öfver födda, döda och vigda fr. 1699.

Orimattila kyrka

uppförd af gråsten, är helt ny (färdigvorden år 1867)[1]. Den nya altartaflan (Kristus, efter Thorvaldsen) är målad af Löfgren. Den gamla taflan,[2] af underhaltigt värde och framställande Kristus i örtagården, hänger i sakristian. Uti förstugan, som leder från nedra tornrummet till kyrkans inre,

---

[1] Vid biskopsvisitationen 1664 säges att „kyrkan är aff nijo vpbygdt", men redan 1696 klagas att den är något förfallen i det att „väggiarne börja på någodt att gee sig uth och fördy i tijdh fodra tienlig boot. På sijderwäggiarne och på gaflen är 5 loffter hvardera medh 6 fönster uti, som alle äre hele: vidh stora dörren, åfvan för lectern är 2 st. godhe och hele fönster. I sacristian är allenast 1 helt fönster." Vid 1737 års b. visit. beslöts att kyrkan, för att bereda bättre utrymme, skulle „utlänges på den östra ändan", hvilket dock ej torde blifvit utaf, ty 1739 „omtalades fuller att kyrkan är för liten och skulle betarfwa att till henne skulle läggas något i längden. Men som tiderna äro våra" uppsköts dermed.

[2] Möjligen densamma som 1665 förärades af öfverslöjtnanten Diedric von Essen († 1678).

hänger en äldre messings ljuskrona som upptill slutar med en morsk kämpegestalt. På orgelläktaren står en stor och prydlig, men mycket medfaren vapensköld, i tiden uppsatt öfver en friherre Wrede af Elimä. På sidorna derom stå tvänne stamträd[1] med små vapensköldar, utvisande hans fäderne och möderne anor[2] (Pl. I, bild 1 & 2). Att sluta af de två öfversta an-vapnen, d. ä. fadrens (Wrede) och modrens (Taube) vapen, är hufvudbaneret antagligen uppsatt öfver friherre *Gustaf Johan Wrede af Elimä*[3].

---

[1] Före branden 1702 sågos i Upsala domkyrka tvänne dylika stamträd öfver fältmarskalken Christer Horn († 1692). Se afbildn. i Peringskiölds Monumenta Ullerakerensia, sid. 103.

[2] Af öfriga anvapen tillhöra, af fäderne: **d** ätten Nöding (?), **e** Ungern-Sternberg, **f** Hastfehr, **h** Vietinghoff; af möderne: **a** Taube, **b** Maidel, **d** och **h** Nöding (?), **e** Yxkull, **f** Anrep (?). — Fäd. **a** och möd. **g** hafva bortfallit. De öfriga för förf. tillsvidare obekanta.

[3] Överste; född 1643; son af kaptenlöjtnanten baron Casper Wrede († 1667) och friherrinnan Sophia Taube af Carlöö. Han var gift med frih. *Brita Creutz* (dotter af den olycklige amiralen Lorentz Creutz, som omkom 1676) i hennes 2:a gifte (Anrep, friherl. ätten Wrede af Elimä n:o 44, tab. 2 & 3). Stadd på resa från sitt boställe vid Nyslott till Wiborg dog han i näsblod på Ruokolaks prestgård den 4 decemb. 1695. (Wieselgren, De la Gardie'ska arkivet XIV, sid. 48). Innehade Ruha gård i Orimattila socken, (Nylands och Tavastehus läns jordebok för 1695 i Statsark.). Sannolikheten att ofvannämda vapen är uppsatt öfver honom styrkes genom ett i kyrkans äldre inventarielängder intaget bref från hans dotter *Elsa* (gift med öfversten Adam Johan Giertta till Billstad, † 1739) till kyrkoherden Gustaf Tönnerus, dat. $\frac{27}{4}$ 1740, deruti hon beder den sistnämde att, vid ett stundande besök hos henne, medtaga kyrkoboken, på det hon må öfvertyga sig att han verkligen i nämda bok infört hennes förordnande, att *grafven, hvaruti hennes faders och mans lik hvilade,* aldrig skulle få försäljas eller afstås jämte Ruha gård, i händelse denna egendom genom köp öfverginge till främmande person.

Trenne klockor hänga i tornet, och är den största gjuten 1853. Å den till storleken mellersta klockan läses följande, öfverst:

GLORIA IN EXELSIS DEO

derunder å ena sidan:

KONL: MAY: TRO MANN
BARONEN OCH ÖFWERSTEN
HOGWELB: HERR GUSTAF WREDE
SAMPT
CAPITAINEN
WELBORNE HERR DIDRICH IOH: V. ESSEN

samt å andra sidan:

DENNE ÅREMATTELA
SOCHNE KLÅCKA ÄR MED
FÖRSAMBLINGENS OMKOSTNAD
OCH NÅGRAS AF FÖRSAMBL.
TILHIÄLP UPKIÖPT OCH BETINGAD
AF HANDELSMANNEN HARWED KULLBERG.

och slutligen vid nedre kanten:

GUTEN I STOCKHOLM AF IACOB BIRMAN A: 1695.

Den minsta klockan bär denna påskrift:
öfverst:

SOLI DEO GLORIA ANNO 1685.

derunder, å ena sidan:

GUDZ H: NAMPN TILL ÄHRA OCH ORIMATTILA
FORSAMBLING TILL PRYDNAT ÄHR DENNE KLO
CKAN MEDH FORSAMBLINGENS EGEN BEKOSTNAT
OMGUTEN[1] OCH 8 L. 11 M. MALM TILLAGDT WEGER 15 L.

---

[1] Omkostnaden härför steg till 300 dal. k. m., hvilken summa skänktes till kyrkan af frih. Gustaf Joh. Wrede. — 1658 nämnes en

samt nedtill:

ME.FUNDERAT HOLMIÆ MICHEL BADER

Kyrkosilfret är nytt [1].

I kyrkoarkivet begynna

biskopsvisitationsprotokoller med år 1653,
kommunionbok 1746,
bok öfver födda, döda och vigda . . 1697 samt
inventarielängder . . . . 1658.

Artsjö kapellkyrka

är bygd af trä och invigdes år 1840 [2]. Altartaflan (föräрad af afl. minister-statssekreteraren grefve Armfelt) är målad af Lindh och föreställer Kristus i örtagården. Den gamla taflan (ett uselt arbete), framställande nattvarden, finnes i ett kontor, och har densamma ofvantill följande inskrift:

Denna Tafla ähr föräratt aff Gabriel Söörman och Erich Was Guts hus till prijdnat den 12 Ap: Anno 1677

---

klocka såsom „köpt af wälb. Arfwed Fårbus (Riksråd, † 1665) för 50 tr spanmål". (Visit. prot.)

[1] År 1690 anmärkes att kalken af silfver var mycket gammal och sliten, och lofvade kaptenlöjtnanten Diedric Jon von Essen att ombeställa densamma. 1693 säges kyrkans inventarium vara „förbättradt med en vacker förgyld kalk, i hvilken den förre lille kalken är tillsatt". (Visit. prot.)

[2] Uti en i kyrkoarkivet befintlig och af kapellanen (1658—1672) i Lappträsk Carolus Bartholdi Ithimæus författad relation (dat. Artjärvi Storby $\frac{1}{5}$ 1664) om Artsjö kyrka säges en äldre kyrka blifvit uppförd af trä år 1636. Sedan denna första kyrka blifvit nedrifven 1663, torsdagen näst efter påsk, uppbygdes en ny träkyrka, som af Ithimæus invigdes innan den ännu erhållit tak.

I öfra tornrummet står en äldre (1600 talets) altarprydnad af trä. Den består af tre delar, hvarvid nedersta och största stycket (5,7 fot bredt och 5,2 f. högt) innefattar trenne taflor, af hvilka den mellersta eller hufvudtaflan framställer Kristi korsfästelse, den högra Maria och Josef vid det i krubban liggande barnet samt den venstra de vise männens besök. Under den mellersta taflan ses det *Preutz'ska* vapnet och höger derom läses namnet CATARINA VON PREV[TZ]EN[1] inom en af en friherrlig krona krönt lagerkrans. Mellan denna och vapnet (båda tecknade med gult och svart) har funnits en målning, hvilken dock nu är så utplånad, att man med möda han urskilja att den förestält en samling menniskor. — Det andra eller mellersta stycket (4,5 b. och 3,3 h.) omfattar en tafla framställande uppståndelsen, och det öfversta och minsta stycket (2,1 b. och 2.3 h.) likaledes en målning, himmelsfärden. Till denna altarprydnad höra äfven några nu afsides liggande, mycket tarfliga träbilder (Kristus, Moses och englar). De ofvannämda taflorna (på trä) äro jämförelsevis bättre utförda.

En gammal predikstol, utan något konstvärde, står i det förutnämda kontoret.

Tvänne klockor hänga i tornet, och är den större gjuten 1829. Den mindre klockan (upp- och nedvänd) bär följande långa påskrift:

DEN ÄDLE OCH WELBORNE ARFVEDH FORBUS TILL ARTSIÖ OCH IAKARBY BESTELT ÖFWERSTE.

---

[1] Catharina von Preutz, född *Sviring*, dotter af råd- och handelsmannen i Nyköping Henrik Sviring och Brita Danckwardt samt gift på 1670 talet med kommerserådet *Niclas Preutz, nobil. von Preutz*, som skref sig till Artsjö och dog 1696 $\frac{20}{3}$ i Stockholm, der han ligger begrafven i Maria kyrka. Ätten utdog med deras son. Anrep, adl. ätten von Preutz n:o 935, tab. 2.

OFWER ET REGEMENTE HOHTYSKE SOLDATER OCH ET
REGEMENTE NORLENINGAR TIL FOT SOM
OCH ÖFWERCOMENDANT FÖR PUMERN OCH STROLSUND
HAFWER FORÄRT DENNE KLOKAN.
TIL DENNE FÖRSAMLING OCH KAPEL GUDI TIL ÄRO GUD
MED OS ALLE ÄR GUTIN I STROLSUD.
AF IOCHIM EBERLINCK DEN 30 AUGUSTI ANNO 1644.

Härförutom läses å ena sidan: DEO SOLI GLORIA. Å motsatta sidan ses Forbe'ska och Boije'ska vapnen med öfverskrifterna ARFWEDH FORB[ES][1] och MARGRETA BOYE.

Kyrkoarkivet:
Bok öfver födda från år 1695;
„ „ döda „ „ 1740;
„ „ vigda „ „ 1730;
Sockenstämmoprotokoll från år 1739;
Mortalitetstabeller „ „ 1749;
Biskopsvisitationsprotokoll från år 1723.

Ej långt från kyrkan är possessionaten E. Dunckers naturskönt belägna egendom *Kinttula*, å hvars mark finnes

[1] *Arvid Forbes, baron Forbus;* född 1598 $\frac{15}{1}$ på Ånäs i Borgå socken; tjente sig upp från soldat till general; friherre 1652; riksråd 1653; † 1665 $\frac{29}{1}$; gift med *Margaretha Boije af Gennäs* (dotter af öfverste Hans Boije, † 1617, och Anna Hordéel, samt enka efter öfverste Henrik Horn af Kanckas, † 1629) född 1604, död 1668. De ligga begrafna i präktiga kopparkistor (prydda med deras och 16 anors vapen) i den, antagligen af honom inköpta, s. k. Forbusska eller De la Gardieska grafven under altaret i Riddarholmskyrkan. Anrep, Friherl. ätten Forbus n:o 35; Svenskt Biografiskt Lexikon, ny följd, IV, sid. 64 ff. Rothlieb, Beskrifning öfver Kongl. Riddarholmskyrkan sid. 82—83. I sistnämde arbete äfvensom i Uglas Svea rikes rådslängd (V. 33) uppgifves att Forbus dött den 29 *maj*.

en åldrig fornlämning, *Linnamäki* kallad [1]. Går man nämligen från gården åt nordost, kommer man inom kort till en skogbevuxen udde, der en afplattad, vidsträckt kulle uppbär nämda fornlämning. Denna utgöres af en inhägnad, bildad af vid kullens branter i form af en mur hopade rullstenar, af hvilka en betydlig del dock så nedrasat att murens egentliga bredd nu är omöjlig att bestämma [2]. Samma osäkerhet gäller äfven de i murens vestra och norra delar befintliga öppningar (*om* dessa ens varit sådana). På östra sidan synes kullens något brantare sluttning gjort en hägnad öfverflödig. Den omringade platsen utgör en jämn gräsplan, bevuxen med höga vackra björkar, hvilka göra stället oändligt täckt. Att denna fornlemning skulle varit en befästning är mindre troligt. Redan markens naturliga beskaffenhet tillbakavisar en sådan förmodan, ty kullens ringa och sluttande höjd har för en fiende icke kunnat erbjuda något väsendtligt hinder. Ej heller har murens klena beskaffenhet [3] varit egnad att tillbakahålla ett fiendtligt angrepp. Sannolikare är att man här har för sig någon forntida tingsplats [4].

Mörskom kyrka

är år 1803 uppförd af trä i korsform, med de inre hörnen afskurna. Midt öfver är ett litet rundt torn omslutande ett kupolhvalf. Hvartdera skeppet 112 fot långt och 30 fot

---

[1] En afbildning häraf gick vid den i förordet nämda tryckeribranden förlorad.

[2] Detta är isynnerhet fallet med den sydvestra delen.

[3] frånsedt dess nu förfallna tillstånd. Dess största höjd uppgår ej mer än till 2 à 3 fot.

[4] Måhända har en å midten af planet befintlig sten utgjort domarens säte.

bredt. 18 fönster upplysa kyrkan [1]. — Intet af inredningen eger antiqvariskt intresse.

I vestra förstugan finner man en större samling vapensköldar, nämligen:

1) ett stort *Boije*-vapen med påskrift:

Kongl: Maij^{tz} wår allernådigeste Konnungs och Herres Trooman och wälbestälte Maior öffwer Dragoner, den Wälborne Herre, Herr Hans Boije, till Labby, Gamblegård och Lahentacka, födder den 2 Maij Åhr 1650, i Herranom saligh affleden den 16 Decembris, Anno 1688 .

2) Ett stort vapen tillhörigt adl. ätten *Forbes N:o 249.*

[1] Bland dess handlingar finnes en äldre bok (i 4:o format), innehållande bland annat följande anteckning rörande socknens uppkomst och dess första kyrkors byggnad: „Anno 1604 om winteren ährMörskom körckia först funderat och vpbygdt af Mörskom by allena ex consensu episcopi Aboensis, reverendissimi et clariss. m. Erici Erici, sampt och med desse edle och wälborne herrars förlåff och eenhälliga samtyckie, n. edle wälb: Arved Tönsons till Tinsterbÿ, edle wälb: Hans Båijes till Isnääs, edle wälb. Samuel Arfwedsons till Gamellbÿ. — Och ifrån den tijden när kiörckian bleff färdigh om sommaren, predikade Perno prästerna ther vthi huar tridie söndagh in till åhr 1633. Tå affsöndrade episcopus Aboensis admodum rev. dns magister Jsaacus Rothovius Mörskom ifrån Perno, och förårdnade så Michaëlem Mathiæ Buscherum till Mörskom, att han skulle ther vara pastor, och sedan bleff detta confirmeratt a Regia Majestate Christina, Regina Sveciæ, et regni Sveciæ proceribus A° 1636 den 26 Julij. Adsit ad inceptum tota Sancta Trinitas etc.

Anno 1639 ähr kiörckian på nÿtt vpbÿgt och större giordt igenom öfversten then edle och wälb. Mathiæ Forbus idkelige tillskyndan och begäran. Och hafva desse efftersknifne bÿar vpbygdt henne. n. Mörskom, Skommarböhle, Backböhle, Kanckböhle, Öfwittzböhle, Labbom och Greennäss."

På hvardera sidan en upprättstående björn som sköldhållare. Under vapnet följande inskrift:

Hans Kongl. Maij:t Wåhr aller nådigeste
[Konungs][1] *och Herres Troo Man och Öffwerste öffwer*
[Ett regemen]te Infanterie Den Wälborne Herr
[Ernst Forbes[2] *till] Mörsknäs Ydelax Porlom*
Och [Forhoff?] Huilken i Herranom affleden åhr A° 1677
Den 19 Octobris, Och bleff begraffwen den 23 Feb.
Anno 1679.

De öfrige vapensköldarne äro an-vapen, som genom sköldarnas, löfverkets och kronornas olika beskaffenhet skilja sig i två grupper, af hvilka den ena utgöres af dessa vapen:

a) En röd kräfta på tvären i blått fält (Pl. II. fig. 6)[3]; hjelmtäcket rödt och blått.

b) Fyrdelt sköld; i 1:sta fältet tre (2. 1) med svarta

---

[1] Det inom [ ] stälda är å vapnet utplånadt.

[2] Född på Jackarby i Pärnå 1624 $\frac{7}{10}$, död på Mörsknäs (Mörskom gård) i Mörskom socken. Liket begrofs först i Åbo domkyrka i högkoret, men flyttades sedan till Pärnå kyrka, der dess af koppar gjorda kista än i dag finnes (se derom längre fram). Han gifte sig 1652 $\frac{25}{9}$ med *Christina Boije* af Gennäs, i hennes andra gifte. Anrep. adl. ätten Forbes n:o 249 tab. 3. Hon begrofs jämte en sin lilla dotterson (von der Pahlen) den 2:dra advent 1695 i Borgå kyrka, hvarifrån begges lik sedan flyttades till kyrkan i Mörskom. Deras dotter Brita gifte sig 1680 $\frac{18}{10}$(?) med ofvannämde major Hans Boije (Anrep. a. st.) och begrofs 1695 $\frac{22}{9}$ i Mörskom kyrka (kyrkoarkivet). I samma kyrka fick äfven öfverste Mathias Forbes (fader till förenämde Ernst) sin hvilostad. (Hipping, beskrifn. öfver Perno, sid. 54).

[3] Samma vapen med initialerna K. M. D. fans fordom uppsatt äfven i Borgå kyrka. — Se „Afbildningar af vapensköldar fordom uppsatta i Finlands kyrkor“ n:o 276.

grimmor försedda björnhufvud af silfver i blått; i 2:dra fältet tre (2. 1) röda d:o i guld; i 3:dje fältet tre (2. 1) liggande, röda, obildade halfmånar i guld, samt i 4:de fältet tre (2. 1) fembladiga rosor af silfver i blått (Pl. II, fig. 8)[1]; hjelmtäcket med guld, silfver, rödt och blått.

c) En harneskklädd högér-arm från venster, hållande i en på öfre änden med en slags (hullingar liknande) betäckning försedd guldstaf i blått fält (Pl. II, fig. 10); hjelmtäcket med guld, silfver och blått.

d) Tre med stjelkarne från en liggande afhuggen stam rätt uppväxande ollon i en af silfver och blått delad sköld (Pl. II, fig. 12).

e) En med tre aflånga silfver-lod belagd blå balk öfverlagd tre stolpvis stälda silfverkaflar i rödt fält (Pl. II, fig. 11); hjelmtäcket med silfver, rödt och blått.

f) *Björnramska* vapnet (svartbruna björnramar, klubborna förgylda; hjelmtäcket af guld, rödt och blått).

De till andre gruppen hörande an-vapnen (otvifvelaktigt den ofvannämde Ernst Forbes') äro följande:

a) adl. ätten *Forbes'* n:o 249; under vapnet läses:

Her Jacob Forbes, herre
Till [Corsindae].
F . N . 1 .

b) en af tre aflånga hål i rad genomborrad blå bjelke åtföljd af tre röda utböjda kors, 2. 1 i silfverfält (Pl. II. fig. 5); hjelmtäcket med guld, rödt och blått. Vapnet har denna underskrift:

---

[1] De i vapnet förekommande björnhufvuden och halfmånarne påminna om adl. ätten Forbes n:o 249. Måhända fördes detta vapen af någon gren i Skotland, hvarifrån de svenska ätterna Forbes härstammade.

Fru Helena Lundi Frijher-
redåtter aff [Cusiknai].
F . N . 2 .

c) en vensterväud gripfot öfver en liggande obildad halfmåne i blått fält; hjelmtäcket med guld och ? [1]. Af underskriften kan läsas endast

Fru Anna Dubbe
. . . .
F . N [4 (?)]

d) *Creutz'ska* hjert-vapnet med påskrift:

Matz Knutson Creutz
Till S[arflax] . . .
M . N . 5 (ɔ: 1?)

e) Ett hängande silfver (?) ankar mellan två sexuddiga guldstjernor i blått fält (Pl. II, fig. 9); hjelmtäcket med guld och blått. Den utplånade inskriften torde varit:

Fru Bengta
Lydekesdotter
M . N . 2 .

f) Ett med spetsen åt höger vändt guld horn med tvänne öfvergående sexuddiga guldstjernor i rödt fält (Pl. II, fig. 7); hjelmtäcket med guld och rödt. Den likaledes utplånade underskriften torde varit:

Fru Elisabeth Boos
Till . . . . . .
M . N . 4 [2]

---

[1] Ett dylikt vapen fördes äfven af adl. ätten Ram n:o 155.

[2] Att Elisabeth Boos fört detta vapen uppgifver Anrep. (adl. ätt Jägerhorn af Spurila n:r 114, tab. 8). Ättens vapensköld å riddarhuset visar åter en liggande halfmåne under tvänne stjernor. Vi

g) En sexbladig röd ros i guld; hjelmtäcket med guld och rödt (?)

h) *Wildemanska* vapnet [1], hvarpå läses:

Her Olof Wilman til
Tiuster och Gammelby
M . N . 5 .

i) *Flemingska* vapnet, hvars numera utplånade underskrift bör hafva varit:

Fru Anna Fleming
Till Gammelby (?)
M . N . 6 .

k) En upptill stympad trädstam med ett skaftadt ovalt blad från midten af hvardera sidan i en af blått och rödt delad sköld; på hjelmen två korslagde armar (som hållit numera bortfallna fjäderknippor); hjelmtäcket blått och rödt. Är det gamla *Frille*-vapnet [2]. Den med undantag af nedersta raden utplånad inskriften har antagligen varit

Herr Matts Frille
Till Hapanemi
M . N . 7 .

I södra förstugan finnes en slät brädtafla, hvarpå äro

---

skulle här alltså igenfinna samma metamorphos som vi tidigare iakttagit beträffande det Carpelanska vapnet (se mina anteckn. från Egentl. Finland. o. Åland sid. 30). Besynnerligt nog skall i Bjerno kyrka funnits ett Elin Johansdotter Boos tillhörigt vapen visande en (att sluta af hjelmtäckets färger) röd fembladig ros i guld fält (se Afbildn. af vapensk. n:r 372), således nästan detsamma som det här närmast följande anvapnet.

[1] Hänger i södra förstugan.

[2] Det *gamla* Frillevapnet, som är väsendligt olikt den å riddar-

målade Forbes'ka och Boije'ska vapnen under en gemensam krona. Nedtill läses följande:

Gudz nampn till ähra, och denne kyrckia till prÿdnadt hafuer Öfwersten Wälborne ERNEST FORBES till Mörskom[etc]
medh sin k. Husfru Wälb:[ne] *CRISTINA BOŸE låtit måhla denne kyrckian och altartavlan: Anno 1682* [1].

I kyrkan förvaras en vacker förgyld silfverkalk (Pl. X, fig. 38 [2]) jämte patén, skänkta af öfversten Mathias Forbes och hans fru Brita Creutz, såsom synes af de på paténen ingraverade Forbes'ska och Creutz'ska vapnen med initialerna M. F. och B. C. Kalkens sexflikiga fot, med ett litet krucifix, öfvergår i ett sexkantigt skaft med en sirligt utarbetad knapp, hvarå finnas sex kantiga utsprång med följande bokstäfver:

IHS V D W ·I· Æ

Skålen är slät utan alla sirater. — Paténen, äfvenledes af förgyldt silfver, har i midten inom en cirkel ett utböjdt kors med urrundade ändar (signaculum).

---

huset under n:o 133 introducerade ättens vapen, men deremot har större likhet med de danske Frillarnes, är ofta omöjligt att, annorlunda än genom underskriften, skilja från ätten N:o 143 Lindelöfs vapen, som med detsamma till teckning, stundom ock till färger, visar den största öfverensstämmelse. Jfr vapnet i Pärnå kyrka samt „Afbildningar af vapensköldar i Finlands kyrkor" n:ris 91, 312 och 337, äfvensom de tvänne i Sagu kyrka (se mina anteckningar från Egentl. Finland och Åland sid. 15 och 20) befintliga vapen liknande det ofvanbeskrifna anvapnet (k).

[1] Ernst Forbes hade dock allaredan 1677 aflidit.

[2] Afbildningen hann tyvärr ej fullbordas förrän den förenämda branden förstörde originalteckningen.

Af de tvänne i klockstapeln hängande klockorna bär den större följande påskrift:

öfverst: ÄRA WARE GUD I HÖIDEN

och derunder å ena sidan:

DENA KLOCKAN
TILHÖRER MÖRSKOM
FÖRSAMLINGS KIYRKA

samt å motsatta sidan:

GUTEN I STOCKHOLM
HOS IOHAN IAC. MÅRTENSONS ENCKA
ÅR 1794

Å den mindre klockan läses, öfverst:

SOLI DEO GLORIA · GUTEN AF GERH. MEŸER I STOCKHOLM

derunder å ena sidan:

1669
ERNEST FORBUS
CHRISTINA BOYE

samt å motsatta sidan:

1769
FÖRBÄTTRADT
CHRIST: GOELMEUS.

De älsta handlingarna i kyrkoarkivet äro:

Bok öfver födda från 1757.
„ „ vigda „ 1737.
„ „ döda „ 1736.
Kyrkoräkenskaper från 1765.
Mortalitetstabeller från 1774.
Prostevisitationsprotokoller från 1729.
En historisk afhandling om Mörskom kyrka.

Denna sistnämda handskrift (i 4:o format) är inbunden i hvitt pergamentband och har på inre sidan af främre

permen denna anteckning: „Denne boock ähr kiöpt anno 1680 den 16 Julij i Ståckhållm, för kiörchiones penningar. och derför gifwit 3 dr koppar mynt. Gudz huus i Mörskom till nytta och Gudj till ähra. — Här vthi skola alla kiörchiones saker, handlingar och intrader ahntächnas och vpskrifvas. Herren Gudh han styrkie" etc.

Boken begynner med en redogörelse för socknens uppkomst (se ofvan noten å sid. 174), hvarefter följer en kopia af drottning Kristinas bref af den 26 Juli 1636, hvarigenom Mörskom gjordes till eget pastorat. Vidare finner man här en förteckning på alla de gåfvor, hvarmed enskilda personer, isynnerhet medlemmar af ätten Forbes, ihågkommit kyrkan.

Öfversten *Mathias Forbes* uppgifves hafva förärat bland annat nedanstående saker:

År 1638, en liten ryssklocka „med ryske bokstäfver uppå".

S. å. en förgyld kalk jämte patén med hans och hans frus vapen.[1]

År 1639, 11 st. stora fönster „med dess vapen uppå".

Öfverstinnan *Brita Creutz* (Mathias Forbes' fru) har gifvit följande gåfvor:

År 1641, en predikestol med rödt kamlott omkring och silfver spetsar,

äfvensom „liffärgadt taft framför altaret med sal. öfverstens och fruns namn på, M . F . B . C . och årtalet 1642".

År 1643, en silfver oblat-ask om $18^1/_4$ lod.

År 1653, ett altarkläde af rödt och brunt sammet „med deras namn och årtalet 1653".

År 1660 skänkte hon gemensamt med sin son öfversten *Ernst Forbes* „den mellersta klockan om 12 L℔ vigt."

---

[1] Desamma, som ännu begagnas.

Ernst Forbes säges ock hafva förärat:

År 1642, en messhake af grönt halfsiden med silfverkors och årtalet 1642, äfvensom en „messesärk“ prydd med grön dammast.

År 1653, ytterligare en messhake af „blommeradt atlask“ med silfver spetsar och galloner samt bokstäfverna I . N . R . I . och E . F . C . D .[1], äfvenså af silfver galloner.

År 1665 lät han på egen bekostnad hvälfva kyrkan (bräderna dock undantagna).

År 1668 lät han renovera „den lilla kalken, som herr riksrådet och presidenten högvälb. herr *Ernest Creutz* gaf till kyrkan“ förutom en kalkduk med silfver och rödt silke sampt vapnen och E . I (ɔ: L ?) . C . (= Ernst Larsson? Creutz) påsydt. (Paténen var en gåfva af riksr. Lorens Creutz). — S. å. lät Ernst Forbes förfärdiga en predikstol.

År 1669 bekostade han kyrkans målning samt förärade ett krucifix.

En klocka, som *Hans Boije* (till Isnäs) och Mörskom by samfäldt hade till kyrkan inköpt, blef af Forbes utbytt mot en större, hvilken remnade vid ringning och 1676 fördes till Stockholm att på hans bekostnad omgjutas, hvarvid någon malm blef tillagd. Som denna nya klocka dock icke egde den tillbörliga klangen, förde han henne åter till Stockholm att för andra gången omgjutas sedan ytterligare något malm tillagts, och blef denna klocka sålunda då kyrkans största.

År 1680, om julaftonen, skänkte öfverstinnan *Christina Boije* till kyrkan en ljuskrona, som upphängdes i koret.

År 1682 förärade hon en „skön altartafla“, samt

---

[1] Sista bokstafven är tydligen en misskrifning för B. — Dessa fyra initialer beteckna nämligen Ernst Forbes och Christina Boije.

år 1685, efter sin hemkomst från Stockholm, en messings ljuskrona (à 60 dal. k. m.) att upphängas midt i kyrkan.

År 1692 skänkte majorskan *Brita Forbes* (gift med den förut nämde Hans Boije, ett par ljusstakar af engelskt tenn „för sin sal. herres lik“.

Utom dessa nu uppräknade gåfvor, nämnas en mängd andra af mindre betydenhet.

Lappträsk kyrka.

Utvändigt rappad korskyrka af trä, uppförd år 1743—44[1]. På altaret står ett krucifix (i st. f. altartafla, som saknas); Kristus törnekrönt och död, med korslagda fötter och knäna böjda samt något skjutna åt sidan; om midjan ett stort skynke med knuten på högra sidan; såret på motsatt sida. På korsarmarnes ändar en fyrbladig tafla, den nedersta med bilden af en dödsskalle.

En i vestra förstugan befintlig stor kista innehöll följande saker af intresse:

1) en äldre messhake af rödt siden med silfverbroderier och initialerne:

I N R I
E F C B[2]
1 6 6 7

2) en äldre messhake af rödblommigt siden med ett krucifix af rödt sammet med guldstickade sirater; vid korsets fot broderadt ett vapen (Pl. III fig. 17) visande en fyrdelad sköld, hvars första fält är af rödt och hvitt (silfver) deladt genom en sågskura; andra och tredje fältet hafva en med tre bysantiner belagd hvit balk i blått; fjerde fältet

[1] *Siréns* matrikel sid 29.

[2] Betyda otvifvelaktigt Ernst Forbes och Christina Boije.

visar en af rödt och hvitt fyrdelad fana, balkvis ställd i blått; öfver vapnet, som saknar hjelm, löper ett hvitt band, hvarpå läses årtalet 1605 [1]. Enligt benägen uppgift af riksheraldikern Klingspor i Stockholm tillhör detta vapen furstbiskopen af Würtzenburg (1573—1613) Julius Echter von Mespelbrunn, och torde messhaken således utan allt tvifvel vara ett under 30 åriga kriget taget byte [2].

3) en katholsk messhake af rödt, blommigt sidensammet. Såväl på fram- som bakstycket är broderadt ett gaffelkors med helgonfigurer under rundbågiga baldakiner. Figurerna på framsidan äro öfverst frälsaren och till venster om honom, på korsarmen, en man med ett numera utplånadt attribut; till höger, på andra korsarmen, en man med en staf som upptill slutar i ett kors (Johannes?). Under Kristus står Andreas med sitt kors, och nederst en man med en uppslagen bok. — På bakstyckets kors står öfverst Petrus med nyckeln och till venster om honom, på korsarmen Thomas med en lans; på högra korsarmen Paulus (?) med ett svärd. Under Petrus står Maria med barnet och under

---

[1] Sista siffran tvifvelaktig.

[2] Denna förmodan vinner stöd deraf att i Upsala bibl. finnes en i hvitt pergamentsband inbunden volym innehållande Ludovisi Lemosii in libros Galeni de morbis medendis commentarii (Salmanticæ MDLXXI) samt Francisci Salinæ de musica libri septem (Salmanticæ MDLXXVII) och som på frampermen har samma vapen i färger inpressadt. Boken togs i Okt. 1631 af svenskarne som krigsbyte från furstbiskopens af Würtzburg bibliotek.

Uti Afbildn. af vapensköldar i Finlands kyrkor finnes (under Borgå kyrka och n:o 280), med små olikheter, samma vapen med initialerna I.E.H (ɔ: M ?) .F.O.D. (= Julius Echter Mespelbrunn Franciæ Orientalis Dux). Det är troligt att härmed afses ofvannämnda broderi, att, med andra ord, berörda messhake förut tillhört Borgå kyrka.

henne Anna med Maria som barn på armen, samt nederst en man med en bok och ett svärd. — Figurerna äro broderade med gult, blått, grönt, brunt, hvitt och två sorters rödt silke.

4) ett altarkläde af blommeradt rödt siden med silfversnörsbroderier kring kanten samt initialerne:

F I G
G N D
A N N O
1 6 8 3

Ofvanför dörren som leder till sakristian satt vid väggen fastspikad en tafla [1], föreställande den botfärdiga Maria Magdalena. Taflan (3,8 × 5,4 fot) är sannolikt italienskt original från 1600 talet. Huru densamma hitkommit är obekant.

Under sakristigolfvet hittades vid senaste kyrkoreparation en liten, ätten Björnram tillhörig, vapensköld af förtennadt järnbleck fastnitad vid ett bräde; nedanför vapenskölden lästes:

Här Nedan före Hwilar
Fändrichen af Nylands Infantery
wälborne
Härr Lars Fredrich Björnram
Född d. 6 Martii 1730
Död d. 19 December 1763.

Af de två i klockstapeln hängande klockorna har blott den mindre påskrift och lyder denna sålunda:

LAPPTRÄSK FÖRSAMLINGS KLÅCKA
OMGUTEN OCH TILÖKT 1759 DA MAG.

---

[1] Numera såsom gåfva af församlingen öfverflyttad till finska konstföreningen.

PETTER AND. KRAFTMAN VAR KYRKOHERDE
GERH. MEYER FECIT HOLMIÆ

å motsatta sidan af klockan läses bibelspråket Esa. 2 v. 3.

Bland kyrkans silfver förvaras en förgyld kalk med 7-bladig fot och ett litet krucifix deruppå; den runda knappen med 7 små kantiga utsprång. På nedersta kanten af foten läses:

ARFE TÖNISON × ANNA HANSDOTTER[1]

Den tillhörande paténen har i midten, inom tvänne concentriska cirklar, ett lam med en korsfana. Mellan cirklarne inskriften: AGNUS DEI ANNO 1615. På kanten det vanliga signaculum, ett utböjdt kors inom en cirkel. Å paténens undra sida läses:

WÅR NÅDA STOL, ÄR SELVER IESVS CHRISTUS

En silfver oblatask visar på låcket (drifvet arbete) tvänne piltar lekande i en park; den ene sitter på en fascin(?) och söker lyfta en tung antik hjelm på sitt hufvud, den andre ligger på marken och räcker ut ett äple. Å andra sidan af asken finnes denna inskrift:

Gudh till ära
har Cattarina Gierdes
Förärdt denne ask till Lapträsk kyrka
A° 1703.

Kyrkoarkivet:
Socknestämmoprotokoller från år 1738,
Historiebok (öfver födda, döda och vigda) fr. 1692.

---

[1] *Arvid Tönnesson Wildeman* till Tjusterby i Pärnå; lagman i Karelen samt ståthållare på Nyslott, Kexholm och Nöteborg; † 1617. Gift med *Anna Hansdotter Björnram*, dotter af amiralen Hans Larsson till Isnäs och hans 1:sta fru Anna Pehrsdotter Ollon. Aurep, adl. ätten Wildeman N:o 89, tab. 3.

Kommunionbok fr. 1762.
Mortalitetstabeller fr. 1749
Prostevisitationsprotokoller fr. 1780.

Den finska kyrkan, fyrkantig byggnad af trä, står några steg åt vester från den svenska. Saknar allt intresse.

Liljendals kapellkyrka.

Denna numera utdömda, år 1740 såsom bönehus uppförda kyrka[1], är en aflång, fyrkantig, i hög grad ruskig träbyggnad med vapenhus i söder och sakristia på norra sidan. Öfver altaret hänger en, af en landtmätare målad, stor tafla (Kristus på korset), hvars konstvärde motsvarar kyrkans otrefliga inre. I ett kontor anträffades deremot en äldre, vida förtjenstfullare altartafla äfvenledes föreställande Kristus på korset, hvilket arbete enligt en konstkännares antagande torde vara af inhemskt ursprung, synbarligen af den Ehrenstrahlska skolan. Taflan har af församlingen förärats till finska konstföreningen, der den nu finnes.

De två klockorna[2] i stapeln bära samma påskrift, nämligen: GUTEN . AF . GERH . MEYER .
I . STOCKHOLM . ANNO . 1754 .

Det enda anmärkningsvärda bland kyrksilfret är en äldre, innantill förgyld kalk jämte patén. Kalkens fot är rund, liksom äfven skaftet och knappen. Kring skålens kant löper denna inskrift: SANGUIS + DOMINI + NOSTRI + IESU

[1] Siréns matrikel sid. 25.

[2] Skänkta af general-löjtnanten *Henrik Johan Aminoff* († 1758 $\frac{3}{4}$ på Liljendals öfversteboställe), som derför erhöll till gårdsklocka den lilla klockan, som begagnades vid kyrkan och „som fordom varit i bruk vid moderkyrkan, der den existerat allt ifrån påfvetiden“. Hipping, beskrifning öfver Perno Socken, sid. 102.

+ CHRISTI + EMUNDAT + NOS + AB + OMNI + PECCATO + I + IOHANES + I [1]. 1621.

På patênen finnes det vanliga signaculum.

Handlingarne i kyrkoarkivet äro ganska nya:
Bok öfver födda, döda och vigda från år 1794,
Mortalitetstabeller från s. å.
Kommunionbok fr. 1748,
Biskopsvisitationsprotokoller fr. 1796.

Elimä kyrka

uppförd i korsform af trä år 1678 enligt en i taket befintlig inskrift: *Denna kyrkas byggmästare är Petter Loman 1678.*

Kyrkan har i söder och vester en förstuga samt i nordöstra korsvinkeln sakristian. 12 fönster upplysa helgedomen.

Altartaflan, framställande Kristus i örtagården, är målad af Ekman. På norra väggen i koret hänger en äldre altarprydnad i 1600 talets stil, 14 fot hög och nedtill 6,3 fot bred. Den utgöres af tvänne inom en vidlyftig omfattning öfver hvarann stälda, på trä målade taflor, af hvilka den nedra och större framställer Kristus på korset och den öfra hans uppståndelse. Öfverst ses en träbild föreställande den triumferande Kristus med korsprydd staf, och på sidorna derom, öfver hörnen, ätterna Wredes och Taubes vapensköldar. Mellan taflorna läses på tyska senare hälften af 7 vers i I Joh. kap. 1, samt ANNO 1632. Under den nedra taflan finnes följande inskrift:

DEN 10 SEPTEMBER HABEN IHRE EDLER GESTRENGER MANHAFTER UND

[1] Bör vara 7:de versen.

GEACHTETER **CASPER WREDE**[1] UND DIE WOHLEDLE VIEL TUGENHAF TE FRAU **SOPHIE TAUBE,** ERBGESESSEN ZU PEIPOLA, DIESEN AL TAR ZUR GOTTES VEREHRT UND AUFSETZEN LASSEN.

Af en annan något yngre altarprydnad finnes i sakristian numera blott ett fragment (4 f. bredt, 3,7 f. högt), utgörande en mellan ett par kolonner infattad trätafla, framställande å ena sidan Marie bebådelse och å motsatta (bak-) sidan Josef och Maria vid barnet i krubban. Öfver taflan läses ANNO 1666.

Predikstolen är äfvenledes utförd i 1600 talets stil. Fälten i de rundbågiga fördjupningarna äro besatta med bladsirater i stället för de vanligen förekommande apostlabilderna. — Lemningar af en gammal predikstol finnas på södra läktaren.

Norr i koret ligger en grafsten (7,3 × 5 fot), hvarå läses följande inskrift under en dödsskalle:

CRISTUS ÄR MITT **LIF** OCH **DÖDEN**
ÄR MIN **WINNING**. PHIL. Cap. I. V. 21
TY
DEN SOM DÖR FÖRR ÄN HAN DÖR
HAN DÖR INTET NÄR HAN DÖR
DENNA GRAF
HAFWER IAG *IACOB FORSELL*[2]

---

[1] Baron Wrede af Elimä; född i slutet af 1590 talet; kaptenlöjtnant; son till den bekante Henrik Wrede och far till den vid Orimattila kyrka omnämda Gustaf Johan Wrede; † 1667. Gift med friherrinnan *Sophia Taube af Carlöö.* Anrep, friherrl. ätten Wrede af Elimä N:o 44, tab. 2. Riddarhusstamtaflans uppgift om året (1640) för hans äktenskaps ingående står i strid med senast anförda inskrifter, af hvilka det uttryckligen framgår att han redan 1632 i septemb. var gift med nyssnämda friherrinna Taube.

[2] *Jakob Forsell, nobil. af Forselles;* kommerseråd; adlad 1767; gaf 1745 första förslaget till anläggandet af staden Lovisa; † 1768 $\frac{2}{8}$.

FÖDD D. 17 AUG. 1696
ASSESSOR OCH BORGMÄSTARE
I STAPELSTADEN LOVISA
LÅTIT FÖRFÄRDIGA
ÅT MIG OCH MIN KÄRA HUSTRU
JOHANNA ULRIKA SCHULTS
FÖDD D. 3 DECEMB. 1732
SAMT WÅRA KÄRA ARFWINGAR
OM GUD SÅ BEHAGAR.

I klockstapeln hänga två klockor, och bär den större följande påskrift;

öfverst: SOLI · DEO · GLORIA · ANNO · 1685.

derunder å ena sidan:

LORENZ · CREUTZ[1] · FRIHERRE
TIL · CASARITZ · HERRE · TIL
SARWELAX · TIVSTERBY · OTTINGE
OCH · TYKE · LANDZHOFDINGE · OWER
ABO · OCH BIORNEBORGZ · LÆHN · MEDH
ALAND · SAMPT · VICE · PRÆSIDENT · I · DET
KONGLIGE · BERGZ · COLLEGIO:

---

och begrafven i denna kyrka. Gift med *Johanna Ulrika Schultz*, † 1790 $\frac{1}{12}$ i Stockholm; dotter af direktören Joh. Christian Schultz i Stockholm och Johanna Margaretha Alandt fr. Hamburg. Anrep, adl. ätten af Forselles N:o 2018, tab. 1. Anreps uppgift om födelseåret för hvardera af makarne är oriktig.

[1] Född på Sarflax 1646 $\frac{31}{3}$, † i Stockholm 1698 $\frac{7}{2}$ och begrafven i en med svart sammet öfverdragen kopparkista uti Tottska grafkoret i Åbo domkyrka der hans vapen uppsattes. Gift 1:o 1671 med Ebba Maria Fleming, † 1678, och 2:o 1684 i Stockholm, i konungens och drottningens närvaro, med Hedvig Eleonora Stenbock, f. 1666, † 1729; dotter af riksrådet Gustaf Otto Stenbock och grefvinnan Christina Catharina De la Gardie. Anrep, friherre ätten Creutz, N:o 48, tab. 2. Lindmans Anteckningar om Åbo domkyrka och dess fornminnen, sid. 50.

och å motsatta sidan:

HEDEVIC . ELEONORA . STENBOCK .
GREFWE . DOTTER . TIL . BOGESUND
FRIHERRE . DOTTER . TIL . CRONEBÆCK
OCH ÖRESTEEN . ETC . FRIHERRINNA .
TIL . CASARITZ . FRW . TIL . SARVVELAX .
TIVSTERBY . OTTINGE . OCH . TYKE

samt slutligen nederst vid kanten: GLORIA . IN . EXCELSIS . DEO . ME . FVSIT . ABOÆ . M . MARTIN . MYCK . . . . . .[1] 1685.

Å den mindre klockan läses

å ena sidan: HERRAN SANAN SULOISUTTA
MINÄ KUTZUN CUULEMAHAN
ELIMÄSSÄ ELÄMÄHÄN
ARMORSA (!) IA AUTUDESSA

å motsatta sidan:

COSCA TÄMÄ KELLO VUONNA 1764
VAHINGOSTA HALKEIS ON SE IÄL-
LENS UUDEST VALETTU IA IOTAKIN
LISÄTTY PITÄJN MAXOLLA HR ASSES-
SORIN HR IACOB PORSETTIN RACKA-
HALLISEN TOIMITUXEN CAUTTA.
COSCA KIRCKOHERRA OLI HR PROVASTI
DAVID STARCK IA CAPPALAINEN HR
VICE . PASTOR SALOMON GESTRIN .
G . MEYER FECIT HOLMIÆ .

Vid nedra kanten dessutom ett bibelspråk.

Kyrksilfret är jämförelsevis nytt; en stor, invändigt förgyld kalk, af enkelt arbete, har denna påskrift:

Förärad af Commerce Rådinnan
Wälborna Fru Johanna Ulrica af
Forcelles till Elime Kyrka, Anno 1790.

---

[1] Det prickade är med tjära öfverstruket och derför oläsligt.

Kyrkoarkivets äldre handlingar äro:
Kommunionböcker från år 1761,
Historieböcker fr. 1786,
Biskops visitationsprotokoller fr. 1723 (utan intresse) samt
Mortalitetstabeller fr. 1749.

Anjala kyrka,

liten korsbyggnad af trä, uppförd år 1750, under kriget 1789—90 sköflad och invändigt förstörd, men sedan återiståndsatt genom en år 1791 öfver hela riket uppburen kollekt.[1] Altartaflan (Kristus i örtagården) är utförd af Fredr. Westin och har nedtill denna påskrift:

1 Chrön. XXIX. IX Konung GUSTAF IIIdjes Nåd
och
Svea Folkets Gifmildhet till Åminnelse
med
Collecte Medel Upköpt och Hitsatt
År MDCCXCVI.

Den större af de två i klockstapeln hängande klockorna bär denna påskrift;
å ena sidan:

ÅR 1792
ANIALA KYRCKA TILHÖRIG
NÄR DENNA KLOCKA UPKIÖPTES LEFDE
HÖGWÄLBORNE HERR BARON OCH COMENDEUREN

---

[1] Sirén. Borgå stifts matrikel, sid. 18. — Enl. nämda arbete skall här förut funnits ett emot slutet af 17:de seklet uppfördt bönehus. Hornborg uppgifver i sin matrikel 1748 som byggnadsår för den n. v. kyrkan. Måhända påbörjades arbetet då.

AF KONGL. WASA ORDEN RABE GOTTL: WREDE[1]
OCH DES FRU FÖD GREFVINNA EVA CHRISTINA CREUTZ
ÄGARE TILL ANIALA GÅRD OCH VÄRDIGE SINE SAMTIDAS
OCH EFTERKOMANDES MINNE.

och å andra sidan:

DÅ
G : A : HOUGBERG VAR PROST OCH KYRKOHERDE
I LOVISA
OMGIÖTS
DENNE KLOCKA I STOCKHOLM
AF
GERHARD HORNER
1816.

Å den mindre klockan läses:
å ena sidan:

ANIALA KYRCKA TILLHÖRIG
UPKIÖPT ÅR 1792 MED DE MEDEL SOM AF
KONUNG GUSTAF III^DIE I NÅDER
BLIFVIT BEVILIADE OCH ÖVER HELA RIKET
SAMLADE GUDS HELIGA NAMN TILL ÄRA
OCH HANS FÖRSAMLING TILL NYTTA

samt å motsatta sidan:

ÅR 1792
BLEF DENNA KLOCKA GUTEN
I STOCKHOLM HOS IOH IAC MÅRTENSON[S]
ENKA

Den enda äldre silfverpjes kyrkan eger är en enkelt arbetad och innantill förgyld kalk med påskrift:

---

[1] Född $1742\frac{25}{4}$; löjtnant; † på Anjala $1828\frac{10}{4}$. Gift 1:o 1771 med frih. *Beata Sophia Stjerncrona* och 2:o $1776\frac{1}{10}$ med gref. *Eva Christina Creutz*, född $1757\frac{28}{11}$, † på Malmgård i Pärnå $1796\frac{17}{9}$; dotter af grefve Johan Carl Creutz och frih. Eva Sofia von der Pahlen. Anrep. Frih. ätt. Wrede af Elimä N:o 44, tab. 18.

Gud Till ära och Anjala Kyrka Tilhörig åhr 1793.

På fönsterrutor i Anjala gamla kyrka skall ock förutom ståndspersoners namn funnits namnet *Hochti,* tillhörigt en i Anjala bosatt s. k. knap-adels slägt, som utgången ur bondeståndet numera återgått till sin ursprungliga samhällsställning.[1]

Kyrkoarkivets äldre handlingar inskränka sig till biskopsvisitationsprotokoller från år 1780 samt kommunionböcker fr. 1798.

Sippola kyrka,

liten korskyrka af trä, är uppförd år 1737.[2] Altartaflan (Kristus på korset) saknar konstvärde. På sidan om denna tafla hänger ett krucifix af trä; Kristus framstäld som död och något hängande på armarne; fötterne korslagde, knäna böjda och något skjutna åt höger; såret på venstra sidan; skynkets knut på samma sida, men något bakåt; hufvudet lutande åt höger. Hela kroppen försilfrad, men törnekronan och skynket förgylda. Under fötterne en dödsskalle och derunder ett timglas. Frälsarens längd omkr. 4 fot.

Predikstolen gammal, men utan intresse.

En från taket nedhängande ljuskrona af trä har denna påskrift: *Förärt af Herr Landt-Commissarien C. M. Avenarius Åhr 1774.*

Af de i stapeln hängande två klockorna har den större denna påskrift å ena sidan:

WUONNA 1776
WALETTIN

---

[1] Lagus, Finska adelns gods och ätter, sid. 414.

[2] Sirén, Borgå stifts matrikel, sid. 184.

TÄMÄ SIPPOLAN KIRKON KELLO
WALAIALDA
IOHAN MARTIN POIALDA
TUKKIHOLMISSA

Å andra sidan läses förra hälften af 17 versen ur Predikarebokens 4 kap.

Den mindre klockan åter har följande påskrift;
å ena sidan: SIPPULLAN CAPPELLIN
TOIMITETTU MARTIN WICK-
MANNILDA WUONA 1753
samt å motsatta sidan: G. MEYER FECIT HOLMIÆ.

De enda äldre handlingar i kyrkoarkivet äro kyrkoräkenskaperna, begynnande med år 1763 samt kommunionbok fr. 1779.

Wekkelaks kyrka

helgad åt Maria[1], eger efter den stora branden som 1821 öfvergick kyrkan och staden, föga af intresse[2]. Uppförd

[1] Wikman, Fredrikshamns historia, sid. 12.

[2] Det uppgifves att under kyrkoherden Jacobi Laurentii tid (1587—1613) för Wekkelaks församling en *ny* kyrka 1588 blifvit uppförd, hvartill hans maj:t, enligt kongl. bref af 22 sept. 1587, skänkte den klocka socknen hade köpt af en Olof Eriksson. (Akianders herdaminne I, sid. 127—128). En sådan nybyggnad förefaller dock något besynnerlig, ty den 1821 afbrunna kyrkan skall hafva varit en af våra gamla medeltids stenkyrkor. Måhända var det blott en grundlig reparation som 1588 utfördes. — Wekkelaks nämnas redan tidigt i urkunderna. Uti ett bref, dat. klostret Vrovenberch 1336 $\frac{3}{9}$ meddelar fogden på Wiborg Peter Jonesson (Bååt) borgarene i Reval frihet att handla på de tre finska köpingarne (in tribus civitatibus) Wyborch, *Weckelax* och Wyrlax (Wederlaks). Bugne, Liv-, Est-

på det afbrunna templets lämningar är den en långkyrka med torn i vester och två rader pelare som uppbära främre sidorna af de längs hela norra och södra murarne löpande läktarne. Kyrkans inre betäckning utgöres af ett tunnhvalfslikt basiliketak. Midt öfver altaret utskjuter från väggen predikstolen, och på hvardera sidan om denna hänger på samma vägg en tafla, den ena föreställande Kristi korsfästelse, den andra hans uppståndelse.

Uti D. Tilas' genealogiska samling i svenska riksarkivet finnes bland hans anteckningar rörande de s. k. Wekkelaks knaparne ett utdrag af häradsrättens protokoll af 4 Decemb. 1769 (se bilag. III) innehållande ett vittnesmål att i Wekkelaks kyrka i början af 1700 talet en Olof [Eriksson] Husgafvels[1] vapenbild funnits målad på ett fönster, hvilket sedermera jämte förenämda målning krossats då krutkällaren vid stadens öfvergång (d. 28 Juni 1742) af den

und Curländisches Urkundenbuch II, sid. 299. Något senare omnämnes Wekkelaks i ett af Karl Ulfsson (Sparre) till Tofta utfärdadt fastebref, dat. Croneborg 21 mars 1396, på några gods som höfdingen på Wiborg Eringisle Nilsson sålt åt Erik Larsson, *nämdeman i Wekkelaks*. (Tilas' genealogiska saml. i sv. riksark. samt Lagus, F. a. gods och ätter, sid. 557). — En sägen förmäler att kyrkan varit ämnad att byggas å det 9 verst vester om staden vid allmänna strandvägen belägna Suurenhuoneemäki, samt att den blifvit uppförd af munkar. Wikman, sid. 32.

[1] En son till befallningsmannen i Kymmenegårds län, sedermera slottsfogden på Koporie, Erik Jönsson. Var „fänrik under hästefolket" och egde en lägenhet i Bredskall och en d:o i Sandby, hvilka han förlorade vid stora reduktionen, men sedan genom kongl. resolution af 1681 återfick mot rustning. Kallas i kongl. kommissionens protokoll 1682 „utfattig". Var flere gånger, och senast 1693 som ombud för de s. k. Wekkelaks knaparne öfverrest till Sverige för att der försvara sina och deras intressen (Tilas' saml.).

aftågande svenska armén sprängdes. En samlingen bilagd teckning (Pl. III fig. 15) utan någon uppgift hvarifrån densamma är tagen, visar en guldhårig och guldvingad ängel i en liffärgad klädning med utbredda armar omfattande en framför stående sköld med Husgafvelska vapenmärket och med ett underlöpande språkband hvarå läses: „Oluff Erick Son [16]94“. Måhända är denna teckning en bevarad afbildning af förenämda förlorade målning. En annan af samme Tilas bevarad, af Åbo akademie ritmästaren And. Dahlsteen d. 5 Decemb. 1769 verkstäld teckning (Pl. III fig. 13) visar oss det Husgafvelska vapnet sådant det fans på en denna familj tillhörig grafsten uti ifrågavarande kyrka. En tredje af samme tecknare gjord afbildning i färger af knapslägten Poitz vapen (Pl. III fig. 16) har på baksidan denna anteckning: Det å andra sidan stående vapnet wara rätteligen af et i Weckelax sockn kyrka hängande baner aftagit intygar på edelig forplichtelse

And. Dahlsteen

Fredrichshamn d. 5 Decemb. 1769.	Kong. Åbo academie rittmästare.

Detta wara af ritmästaren Dahlsten egenhändigt förfärdigat intygar under magistratens jnsegel. Fredrichshamn d. 5 Decemb. 1769.

(Fredrikshamns stads sigill.)	J. L. I. Elfving Sect[s] civil. Fredr.

I samma af Tilas gjorda samling finnes dertill ännu en „Afskrift utaf inscriptionen på en tafla uti Weckelax sokn kyrckia i Fredrichshamn“, så lydande: [1]

[1] Början af densamma finnes felaktigt aftryckt i Åbo Tidningar 1793, N:o 15, med hänvisning till Palmsköldska saml. Topogr. 61, Karelen. samt Brenners Antiqv. Finnon, p. 43.

Anno 1571 uti Martij monat kom ryssen til Wäderlax och brände Kymmenegårdh och Borgå kyrckian och ward til Helsingfors.

A° 1577 ward ryssen vnder Raval (!).

A° 1581 brände ryssen Weckelax kyrckian. In Julij på samma året fick herr Puntus De la Gardie Kexholm in.

A° 1582. Fick herr Puntus De la Gardie Narfven, Iwangrodh, Iama och Caporio in.

A° 1587 blef Weckelax kyrckian igen täckt.

A° 1610 uti Martij monat blef denne kyrckian hvitlijmat med Sigfredh Jonssons Hvilckens[1] omkostnadt af Tavastby

A° 1700 blef krigh mellan ryssen och svensken.

A° 1710 blef denne kyrckiones klockor conserverat af kyrckiå wärden Matz Huusgafwel, hvilcken är son efter ofvan nambde Sigfred Jonsson i tridie led.

A° 1721 d. 30 Augusti blef frid sluten emellan ryssen och svensken i Nystadh.

A° 17 . . blef her Arved Condelin (ɔ: Candelin)[2] propst i Weckelax kyr[k]ian. I samma åhrena blef desse twenne lächtare på nor och söder sijdan bygdt i denne kyrckian.

---

[1] Egde enligt Jesper Mattsson Kruns' förteckning (hos Lagus sid. 83) $\frac{1}{6}$ skatt frälse uti Bredskall (i Wekkelaks) och 1 skatt skattjord i Tavastby (i Kymmene socken) och hade derför hållit en häst under adelsfanan. Slägten Wilken hade, enligt Henrik Flemings på lagmanstinget den 14 maj 1618 gifna bevis, till sköldemärke „en eldgaffel och en röd eldhana“ (a. st.) — Att en Hans Wilken dock fört ett annat vapen ses af det följande i texten. En Heyden (eller Heyn) Wilcken, som 1614 var befallningsman öfver Borgå län, hade i sitt sigill endast ett bomärke (Tjusterby arkiv).

[2] Blef pastor här 1716 och dog 21 April 1739. Akianders herdaminnen, sid. 128.

A° 1723 blef Weckelax staden nämpt til Fridrichshamn efter Friedrich den förstes namn.

A° 1730 hafwer kyrckio wärden Nils Huusgafwel, hvilcken är son efter Sigfred Jönsson i fierde led, låtit denne taflan upsättia med des omkostnad af Bredskall och Sandby, Gudi til ähra, Guds hus til prydna samt honom til heder och åminnelse.

En vapensköld hvilken Lagus[1] uppgifver ännu vid medlet af detta århundrade funnits i denna kyrka, kunde ej påträffas. Den skall hafva förestält tvänne halfbjörnar och haft denna påskrift: *Den ädle och Wälborne Herr Bengt Danielson, Major öfver Finske Dragoner, i Herranom afsomnad den 22 Oktober (December?) 1683 och begrafwen den 17 Martii 1685.* — Tvänne äfvenledes numera förstörda sköldar, som fordom varit uppsatta i denna kyrka, ses uti Afbildn. af vapensk. i Finlands kyrk. n:o 225 och 226. Den ena som var uppstäld öfver en *Hans Wilken*, visar främre hälften af en betslad häst i blått fält och på hjelmen en sexuddig stjerna mellan två strutsfjädrar. Den andra med initialerna K. H[ans] D[otter] tillhör ätten *Jägerhorn af Storby*[2]. Slutligen finnas uti Gottlunds Otawa I pl. XVIII, fig. 2 och 4 meddelade ett par af E. Brenner tagna afteckningar af 1:o tvänne på en denna kyrka tillhörig kalk graverade vapensköldar, som omslutna af en gemensam cirkel, inom hvilken öfver vapnen ses årtalet 1506 samt nedtill mellan desamma ett p, visa, det högra (herald.)

[1] F. a. gods och ätter, sid. 565.

[2] Detta vapen skiljer sig såtillvida från det på riddarhuset att hornet är *rödt* och vändt med spetsen åt venster. Ett dylikt vapen med *svart* horn (a. a. n:o 410) var uppsatt i Pargas kyrka öfver Philip Mårtensson Jägerhorn, som äfvenledes tillhörde Storby grenen af denna ätt.

ett fyrstyckadt fält och det venstra en bjelke; 2:o af ett par vapensköldar som funnits på ett altarkläde i samma kyrka och af hvilka det högra framter en stor sparre med trenne derunder öfver hvarann stälda fritt sväfvande små sparrar och det venstra ett tre gånger deladt fält.

Kymmene kyrka

är bygd af sten i korsform med ett torn öfver vestra korsarmen. Färdigvorden 1850[1] kallades den S:t Johannes. Altartaflan, målad af Godenhjelm, föreställer Kristus i örtagården. På sidan derom hänger en äldre tafla[2] framställande de vise männens besök.

I tornet hänga tvänne klockor[3]. Å den större ses å ena sidan Creutz'ka vapnet med öfverskrift: CARL IOH : CREUTZ DEN ÄLDRE[4]. Under vapnet läses: ANNO 1736 samt denna varning:

O MENNISKIA NÄR TU HÖRER MITT
LIUD SÅ KOM WÄL IHOG TEN YTTERSTA
BASUNENS SKAL TÅ TU MÅSTE RÄKENSKAP
GIÖRA FÖR ALLA TINA TANKAR ORD OCH GERNINGAR

---

[1] Redan före pastoratets 1660 skedda bildning fans en kyrka vid Kymmenegård hvarest fästningen nu står. 1727 uppbygdes en ny trä kyrka som 1837 förstördes genom mordbrand. Sedan ytterligare en 1843 färdigvorden af samma orsak gått upp i lågor, uppfördes d. n. af sten. Sirén, Borgå stifts matrikel, sid. 195.

[2] Förut uppsatt i gamla kyrkan.

[3] Tillhörde förut Forsby bruks kyrka i Pärnå, men inköptes af Kymmene församling till den nya kyrkan.

[4] Född 1688; vice landshöfding i Nylands och Tavastehus län; död 1757. Gift 1:o med *Beata Charlotta Wrede af Elimä* och 2:o 1744 med *Hedvig Juliana Stackelberg* † 1763. Anrep, frih. ätten Creutz N:o 48, tab. 8.

Å motsatta sidan är Forsby kyrka med dess torn afbildad, och läses under densamma: FORSBY BRUKS KYRKA, samt LABOREM PRÆSTITIT (AB)
ER NÄSMAN HOLM[IÆ].[1]

På hvardera sidan om denna inskrift ses rättvisans sinnebild, en qvinna som i ena handen håller en vågskål och i den andra ett svärd.

Å den mindre klockan ses samma afbildningar och inskrifter med undantag af att de varnande orden på förra klockan här äro utbytta mot nedanstående rader:

IAG ROPAR ÖFVER SKOG MARCK SIÖ BERG
OCH DAHLAR O MENNISKA KOM OCH HÖÖR
HWAD HERREN GUD TAHLAR.

Denna vers har fått sin plats under kyrkoafbildningen, hvaremot tillkännagifvandet om fabrikanten läses under årtalet nedanför vapnet.

Kyrkosilfret erbjuder ej något särdeles märkvärdigt. Å en enkelt arbetad kalk läses senare hälften 1 Joh. 1: 7 samt: *den 24 Julii 1770.* Å bottnet af en oblatask finnes denna inskrift: *Zum andenken Kuëmensche Kirhe von Jngenieur oberst Leutenad Carl von Kuhlman, Rolshensalm (!) d. 3ten Januari 1806.*

De enda äldre handlingar i kyrkoarkivet äro biskopsvisitationsprotokoller från år 1725, samt kommunionböcker fr. 1781.

---

[1] Inskriptionerna ej rätt återgifna af Hipping (Beskr. öfver Perno, sid. 106).

Pyttis kyrka

(se titelplanchen)

helgad åt S:t Henrik[1], är en af gråsten uppförd aflång-fyrkantig byggnad, 84 fot lång och 45 fot bred. Åtta fyrsidige pelare afskilja ett mellan- och två sidoskepp; det förras betäckning utgöres af stjernhvalf (af hvilka korets är mångstråligt), de senares af korshvalf. De tre vestligaste pelarne på manfolks- och de två d:o på qvinfolkssidan hafva tvåsprångiga hörn med afrundade kanter. Hos de nästföljande pelarne är detta fallet endast med de östra hörnen, hvaremot de öfriga äro blott afrundade. Sista qvinfolkspelaren åt vester är enkelt fyrkantig med alla hörnen afrundade. Föreningsbågarne, af pelarnes bredd. äro spetsige, tvåsprångige och skarpkantade; skilje- och korsbågarne äro spetsige, stafformige och skråkantige, samt uppbäras på pelarne äfvensom på norra och södra omgifningsmurarne af kragstenar, bildade af fyra hvarandra åt alla tre sidor öfverskjutande fyrkantiga plattor. På gafvelväggarne saknas deremot kragstenar, hvarför bågarne här omedelbart uppstiga ur väggarne.

Fönstren, sju till antalet, utmärka sig för sin skönhet; af dem inrymmer norra muren två, södra tre samt hvardera gafvelmuren ett. De äro spetsbågiga med ut- och invändigt sneda smygar, hvars omfattning på yttre sidan är tresprångig. Korfönstret har tvänne midtposter af sten, som upptill förgrena sig i hvarandra, bildande bågar och

---

[1] Wikman, Fredrikshamns historia, sid 12. Pyttis socken nämnes första gången uti ett vid Åby kyrka (i Östergötland) den 26 februari 1380 utfärdadt bref, hvarigenom drotseten Bo Jonsson skänker till Wadstena kloster sitt gods Kymmene i Pyttis socken. Svenska riksarkivets pergamentsbref, I, sid. 463.

rosverk; tvärslårna äro af järn och rutorna små i bly infattade fyrkanter öfver hörn (Pl. II fig. 4). De öfriga fönstren, med undantag af det vestra i norra muren, äro utförda i samma stil, blott att de hafva endast en midtpost (Pl. X fig. 36). Det nyssnämda undantaget skiljer sig så till vida från de öfriga fönstren att det upptill har rak afslutning och i det deröfver befintliga fältet, som upptill begränsas af smygens spetsbåge, ett cirkelrundt, med glas besatt hål. — Af kyrkans tvänne ingångar är den ena belägen i vester, den andra i söder. Den förra har spetsig betäckning och dess yttre omfattning utgöres af en hålkäl, som omgifves utåt af två och inåt af tre hörnsprång, af hvilka det innersta är afrundadt; en rundstaf upptager andra vinkeln på hvardera sidan om hålkälen (Pl. IV fig. 25 b). Dörröppningens inre omfattning är tvåsprångig. Å sjelfva dörren finnes en järnring med ett prydligt beslag (Pl. IV fig. 19). Den södra dörröppningen som inleder från vapenhuset, är lågspetsig och dess omfattning har utvändigt två hörnsprång samt en hålkäl; språngens yttre vinklar besättas af en rundstaf (Pl. IV fig. 25 a). Vapenhuset, som förut varit grafkor för den Creutz'ska familjen [1], är en fyrkantig stenbyggnad utvändigt täckt af

[1] Vid en sockenstämma år 1756 frågade pastorn församlingen om den ville bekosta en reparation af „grafven som till taket alldeles förfallen är", hvartill församlingen svarade nej. I sockenstämmoprotokollet för 2 juni 1773 finnes antecknadt: „åstundade vederbörande blifva underrättade huru med den häruti kyrkoförstugan befintliga Creutziska grafvens vårdande framdeles förblifva skall, den de med vederhörigt tak och fönster intill närvarande tid försett", hvarpå pastor svarade att samma graf är för afl. Ståthåll. Baron Natt och Dags skuld till kyrkan härstädes, bestående af 12 Rubel 71 kopeker, pantsatt, enligt konkursrättens i Fredrikshamn utslag af 30 oktober 1750". — Vid stämman den 22 decemb. s. å.

en kantig, kalottlik kupa. I södra muren är en modärn, rundbetäckt dörröppning och i hvardera af östra och vestra murarne ett likaledes rundbetäckt fönster med små i bly infattade rutor öfver hörn. Till höger om ingången som leder till kyrkan är en fyrkantig murfördjupning. — Inre betäckningen utgöres af ett stjernhvalf, likt mellanskeppets.

I östra hälften af norra kyrkomuren är en dörröppning med spetsbågig betäckning och, åt det inre af kyrkan, tresprångig omfattning. Denna dörröppning leder till sakristian, som är en fyrsidig stenbyggnad, utvändigt täckt af ett kroppåstak på vederlag i öster och vester. Inre betäckningen är ett stjernhvalf. I östra och norra murarne är ett fyrkantigt fönster med sned, rundbetäckt smyg. I vestra väggen finnes en fyrkantig, skåplik fördjupning liksom äfven i den södra finnas tvänne sådana, en på hvardera sidan om dörren. Kyrkan, som utvändigt täckes af ett brant stupande och spånbelagdt kroppåstak, är liksom vapenhuset och sakristian, såväl ut- som invändigt helt och hållet hvitmenad. Nischfördjupningar pryda gafvelrösten, af hvilka det östra i midten har en fyrbladig sådan, ofvanom hvilken ses tre spetsbågiga nischer i bredd; den mellersta, som är obetydligt högre än de andra, har öfver sig en liten cirkelrund fördjupning. Ytterom nyssnämda tre nischer och den fyrbladiga fördjupningen ses på hvardera sidan en dubbelnisch, hvars inre spetsbåge något öfverskjuter den yttre. Nederst är en nisch betäckt af trenne spetsbågar, af hvilka den mellersta är dub-

---

erbjöd sig possessionaten Nikolaus Claijhils att erlägga ofvannämda summa mot att få ega nämda graf, hvilket anbud församlingen skulle taga i öfvervägande. — 1790 väcktes fråga att öppna „dörren till södra förstugan den grefve Creutz låtit tillsluta“. Detta utfördes år 1793.

belt högre än de på sidorna. Hos samtliga dubbelnischer utgöras de inre båghälfternas gemensamma vederlag af en fyrkantig tärning. Vestra gafvelröstet visar en murfördjupning i form af ett latinskt kors med korsade armar och öfverstycke (ett s. k. korsadt kors). I hvardera öfre vinkeln af hufvudkorset är en fyrbladig fördjupning och ofvan öfverstycket finnes tre mindre, spetsbågiga nischer, den mellerstas bas i jämnhöjd med sidonischernas spetsar. Under hufvudkorsets armar och på begge sidor om stammen ses tvänne höga, spetsbågiga nischer, till hvilka ytterst, vid röstets hvardera kant, ansluter sig en dubbelnisch med den inre bågen öfverskjutande den yttre. Under korsändan och hvar och en af de nedra nischerna finnes en cirkelrund fördjupning, hvartill kommer ännu en sådan på hvardera ändan af denna rad (till antalet således 9), under hvilken omedelbart löper ett tandsnitt upptagande hela bredden på midten af röstet. Under och paralelt med detta tandsnitt löper en slät bandlik fördjupning af nyssnämda snitts bredd och längd. Häremellan och stora gafvelfönstret finnes en mindre, rundbetäckt ljusöppning, som till vinden insläpper en sparsam dager. Mellan sydvestra murhörnet och närmaste fönster i södra muren ses upptill en fyrbladig fördjupning liksom äfven mellan de två andra fönsteröppningarne i samma vägg.

Sköfladt af fiender och i saknad af nödigt underhåll var templet nära sin undergång då riksrådet frih. Lorentz Creutz († 1676) på egen bekostnad 1671 återstälde kyrkan ur dess förfall. Minnet härom bevaras i följande med guldskrift utförda rader, hvilka läsas å en ofvan korfönstret befintlig och mellan några hvalfvets här korsande bågar infattad svart tafla:

SOLI
DEO HONORI
ILLUSTRISSIMU
REGNI SENATOR DO
MINUS LAURENTIUS
CREUTZ ECCLESIÆ
HUIUS PATRONUS
TECTA HÆC ET
PARIETES AB
ULTIMA RUI
NA SUMPTI
BUS SUIS
RESTI
TUIT
1671.

På det af trä uppförda altaret står en större altarprydnad, förfärdigad i 1600 talets stil och förmodligen en gåfva af nyssnämde frih. Creutz. Den utgöres af tvänne afdelningar, en öfra och en nedra, båda på hvardera sidan omgifna af ett par kolonner samt bildande omfattningar till tvänne taflor, som nu mera förkommit. På sidorna om den den nedra afdelningen stå bilder af Moses och Johannes i naturlig storlek och särdeles väl utarbetade. Tvänne mindre bilder af Petrus och Paulus (?) omgifva den öfra afdelningen. En nyare altartafla', målad af Desarnaut och föreställande Kristus spisande med lärjungarne i Emaus, intager nu den nedra taflans plats, men fyller det härför afsedda rummet endast till hälften. I öfra afdelningen åter är uppsatt ett smaklöst krucifix. Kristus törnekrönt framställes som död med utmerglad kropp och såret på venstra sidan samt korslagda fötter.

I koret förvaras några helgonbilder, af hvilka tvänne genom sin mindre vanliga formfulländning häntyda på ut-

ländsk tillverkning. Den ene af dessa bilder (3,9 fot hög) föreställer kyrkans skyddshelgon, biskop Henrik, i full skrud och med Lalli liggande vid sina fötter. Helgonets högra hand och venstra arm äro på midten afbrutna; den förra synes varit uppräckt till välsignelse, den senares hand har troligen omfattat kräklan[1]. Lalli ligger framåtvänd stödd på venstra armen och uppräcker med den högra sin mössa, visande huru vid densammas aftagande hufvudsvålen medföljt (Pl. VI fig. 28).

Den andre bilden (3,5 fot hög till hjessan; (Pl. VI fig. 29) föreställer ärkeängeln Michael iklädd humerale och alba, öfver hvilken löper en stola, som, korsande sig på bröstet och trädd under det lifvet omgifvande cingulum, nedfaller på hvardera sidan. Ytterst bär han en kappa som öfver bröstet sammanhålles af en fyrbladig agraff. I högra handen som är lyftad öfver hufvudet har han troligen hållit ett svärd: den venstra underarmen är afbruten; möjligen har han med densamma uppburit vågskålar[2]. Vid ängelns fötter ligger ett odjur (något liknande en hund), en sinnebild af den onda makten.

Utom dessa två bilder skurna i ek finnes en grupp (3,6 f. bred och 3 f. hög) utarbetad af samma träslag. Den framställer jungfru Maria liggande på knä med händerna framför bröstet hoplagda till bön; på hvar sin sida om henne sitta Gud fader och sonen, den förre med krona på hufvudet och verldsklotet i famnen, den senare med törnekrona och sår efter spikarne. Begge utsträcka sin ena hand välsignande öfver Maria.

---

[1] I denna välsignande ställning framställas ofta de andlige. Se Otte, kirch. arkhäol. s. 854 och 858.

[2] Wesseley, Iconographie Gottes und der Heiligen, sid. 160.

Ett mindre altarskåp af furu (5,6 f. högt) visar Anna hållande i famnen Maria, på hvars knä Kristusbarnet (naket) sitter, gripande efter ett klot som Maria håller i handen. Den från bakstycket utgående baldakinens underkant utgöres på hvarje sida af en åsneryggig spetsbåge, som uppbär ett med dess spets jämnhögt gallerverk, hvarpå hvilar ett framsprång, som krönes med en rad af uppspirande korsblommor (? söndriga). Vid bakstycket äro fästade tvänne brutna dörrar, hvilka kunnat[1] sammanslås kring den fyrkantiga baldakinen sålunda inneslutande äfven bildgruppen. Tvänne hvitmålade madonnabilder (3,8 och 2,2 f. höga) vittna ej om synnerligt konstnärsskap.

Ännu en bild finnes bevarad, men på ett något ovanligare ställe. Granskar man nämligen predikstolens af bänkar skymda underlag finner man detsamma utgöras af en på bakre sidan urhålkad träbild föreställande en sittande man i fotsid drägt med vida ärmar och 7 (3 större och 4 mindre) runda bucklor på bröstet samt en staf (afbruten kräkla ?) i venstra handen. Fötterne, som döljas under golfplankorna, hvila uppå en på venstra sidan liggande man, som med högra handen fattar i mössan. Bilden (4 f. hög), tvifvelsutan föreställande helige Henrik, är mycket illafaren. och allt vittnar om att man vid predikstolens uppställande begagnat sig af en gammal helgonbild.

P r e d i k s t o l e n, utförd i 1600 talets vanliga stil, är mångkantig och besatt med kolonner, mellan hvilka apostlabilder stå i rundbetäckta, grunda nischer. Till fär-

---

[1] En senare tids vandalism har (af obegripliga skäl) spikat ribbor tvärs öfver baksidan af dörrarna, hvarigenom dessa ej mer kunna hopvikas Föröfrigt har en usel målare företagit sig att på insidan af dörrarna framtsälla mindre lyckade sinnebilder.

gen är den blå med hvita och förgylda ornament. På framsidan af takhimmeln äro anbragta Creutz'ska och Duwall'ska vapensköldarne, hvilka utvisa att denna predikstol är en skänk af oftanämnde frih. Creutz och hans fru, friherrinnan Elsa Duwall.

I sakristian förvaras en äldre messhake af rödt sidensammet; på ryggstycket är broderadt med guldtråd ett krucifix, och på sidorna deraf läses:

FORÆR	AT . AFF .
GREGORI	VS . ERICH
SONS .	ARFW
IN	GER

samt undertill

ANNO
1631.

På altaret står en stor sexarmad ljusstake af messing; en å densamma anbragt liten plåt har denna inskrift: *Hinrich Gottsman Margareta Erichsdotter Bodelia A° 1688;* på samma plåt ses äfven deras inom hvarandra flätade namnchiffer under en friherrlig krona (!).

En öfver korsgången hängande äldre messingsljuskrona har å klotet ingraverade friherrl. Creutz'ska och Sparre'ska vapnen, under hvilka läses:

Johan Creutz
Anna Margreta Sparre
Anno 1688 [1].

[1] Johan Creutz var född 1651$\frac{7}{4}$: Riksråd och president i Åbo hofrätt; upphöjd till grefve 1719; död 1726$\frac{16}{9}$ i Åbo. Gift 1677$\frac{10}{6}$ med frih. *Anna Margareta* (enligt Anrep Anna *Johanna*) *Sparre;* född 1657; död 1712. Anrep, grefl. ätten Creutz N:o 68, tab. 1. — Att denna friherrinna Sparre hetat *Margareta* och icke Johanna är alldeles påtagligt, ty man kan väl ej gärna antaga att ett orätt namn tilldelats henne uti en *samtida* inskrift på en af henne förärad sak.

Ljuskronans armar bildas af ett krönt, skäggigt hufvud, hvars hals i en båge böjer sig bakifrån öfver hufvudet och derpå nedgår framför ansigtet för att åter med en böjning uppåt sluta med pipen.

I koret ligga infattade i golfvet trenne grafstenar. Af den äldsta är blott ungefär hälften (4,2 × 3,9 fot) i behåll (Pl. V fig. 27). De tvänne oskadde hörnen å densamme äro prydda med en sexbladig ros inom en dubbelcirkel. Längs kanterne af stenen löper en inskrift utförd i 1400 talets munkminuskler. Denna inskrift är dock så utplånad att man kan urskilja endast orden . . . . . *dni olaui broderson curato* (!) *in pitis* . . . . *ame[n]*. På stenens midt ses några otydliga konturer.

En något yngre grafsten (6,1 × 4 f.) har å midten inhuggen en kalk med en oblat deröfver (Pl. VIII fig. 30). Kanterne åtföljas af denna inskrift, äfvenledes i munkminuskler: *Anno m[d]*[1] XVII *die octaua epifanie* . . . . . *obiit dominus Olauues vicecuratus in prochia pvitis cuius aīa reqiescat in pace A M E N.*

Såsom af inskrifterna synes äro dessa båda grafstenar lagda öfver tvänne Pyttis församlings föreståndare.

Den tredje stenen slutligen (7,3 × 4,3 f.) har på midten ett kors, hvarunder läses bibelspr. Joh. 3 kap. 14 och 15 v., samt i hörnen evangelisternes sinnebilder. Äfven denna sten har längs kanterne en inskrift, som lyder: A° 1612 [?] DEN 8 IANVARI AFSOMNADE I GVDHI OLVF JA-

---

Oafsedt dessutom den mindre välljudande sammanställningen af Anna och Johanna så framträder under den äldre tiden hos denna friherrl. Sparre ätt (N:o 11) det senare namnet ej en enda gång, hvaremot Margareta är en ofta återkommande benämning.

[1] Detta *d* är å stenen utplånadt.

COPSON[S] TIL STENSNÄS KÄRE HWSTRO : TH EDLE OCH DYGDERIKE ANNA ANDERS D[1]GVD . . . .

Blott tvänne vapensköldar finnas i denna kyrka uppsatta, nämligen, på första qvinfolkspelaren från koret det Mellin'ska vapnet med påskrift:

Den Edle och Välborne Herre H: BERNHARDT IOHAN MELLIN till Tessiö Fanhra Wassewitz och Urpala föddes hittill werden Anno 1669 den 24 November afsomnade j Herranom den 5 Martij 1685 och bleff begraven den 19 September 1686[2].

---

[1] Anna Andersdotter, hustru till samme Olof Jakobsson, som genom Karl IX:s mandatbref af 25 juli 1606 erhöll, förutom sköldemärke, ett kronohemman i Pyttis att brukas under frälse, för det han med en häst ville låta bruka sig i kriget mot rikets fiender. Sköldemärket var det för mandatfrälsemännen gemensamma, „en blå och gul skiöld fördeelt, och deruttij en försilfredh wepnadh arm och på hjelmen två försilfredh wederhorn och tre Cronor". Genom frälsebrefvet af 28 juli s. å. tilldelades Olof Jakobsson två skatter jord i Stennåst (Stensnäs?) i Pyttis samt flere andra lägenheter mot det att han skulle tjena med två hästar. Sköldemärket ändrades äfven så till vida att hornen på hielmen utbyttes mot tvänne försilfrade och beväpnade armar. Lagus, sid. 555—556.

[2] Denne yngling är i ättartaflorna alldeles okänd; dock gifva namnen på de gods till hvilka han å vapnet uppkallas, en antydan om föräldrarne. *Tessjö* gård förlänades nämligen af kronan under Norrköpings besluts vilkor 1650 åt öfverstlöjtnanten, sedermera kommendanten på Dünaburg, *Hans Johansson Willigman.* Då denne 1656 vid försvaret af nämda fäste dog hjeltedöden efterlemnade han blott en dotter, *Elisabeth Dorothea,* hvilken genom kongl. bref af 26 maj 1682 derefter innehade Tessjö sätesgård. Hon blef gift med öfverstlöjtnanten *Herman Mellin* (friherre 1691; † 1701), hvarigenom egendomen öfvergick till denna slägt. Deras dotter Christina (gift med majoren Carl Binder) fick äfvenledes tillstånd att besitta Tessjö, hvilket efter hennes död 1760 återföll till kronan och derefter an-

Öfver södra utgången hänger friherrl. ätten **Sparres** vapen med följande anvapen på hjelmtäcket:

Fäderne:	*Möderne:*
Sparre	Fleming
Trolle	Hand
Brahe	Horn af Kankas
Stenbock	Stålarm
Banér	Bååt

---

slogs till boställe för kommendanten i Lovisa. Man ser således att ofvannämde Herman Mellin är den ende manlige ättling af Mellinska slägten som innehaft Tessjö gård. Utan tvifvel var *han* alltså far till den ifrågavarande döde. Hvad åter modren vidkommer, kan hon ej vara någon annan än den förutnämda Elisabeth Dorothea Willigman, ty de enligt Norrk. besl. vilk. donerade godsen fingo ej gå i sido- eller bakarf, hvarför ej heller ifrågavarande yngling kunnat skrifva sig som arfvinge till Tessjö, såvida han ej varit son till denna Elisabeth Willigman. — Huruvida Herman Mellin före sitt äktenskap med henne varit gift, är osäkert. Anrep (friherrl. ätten Mellin N:o 92, tab. 7) uppgifver att Mellins första fru hetat Dorothea von Kahlden, hvilken Lagus, sid. 87, åter säger varit gift med ofvannämde Hans Willigman. Hvilkendera har rätt är ännu ovisst. Men att Anreps uppgift om Mellins andra gifte med Christina Ramsay är falsk lider intet tvifvel, ty hon uppgifves 1692 hafva lefvat enka efter Claes Michelsson Fogelhufvud († 1681), med hvilken hon, förut ogift, 1661 ingick gifte. Nu kallas emellertid Mellin redan 1671 „salig öfverstlöjtnanten Hans Willigmans måg" (1671 års landtbok i statsarkivet), och då Elisabeth Willigman öfverlefde Mellin och dog först 1724, är det klart att ingen tid återstår för Mellins äktenskap med Christina Ramsay.

Vapnet skiljer sig så till vida från det på sv. riddarhuset, att det i *blått* fält visar en sparre sammansatt af på hvarandra i enkel rad lagda guldqvadrater afskilda genom svarta streck; på hjelmen *tre* strutsfjedrar. Att vapnet är *adligt* förklaras deraf att fadren först *efter* sonens död upphöjdes i friherrligt stånd.

Bjelke	Lilje af Ökna
Sture [1]	Cruus af Edeby
Lejonhufvud	Stake

Vapenskölden har, besynnerligt nog, denna underskrift:

SOLI DEO HONORI
ELLUSTRISSIMUS REGN[I]SENAT-
OR DOMINUS LAURENTIUS CREUTZ
ECCLESIÆ HUIUS
PATRONUS
1671.

Anvapnen visa alla de 16 anor, hvarifrån, i fjärde led, en son eller dotter till riksrådet och presidenten i Åbo hofrätt Erik Larsson Sparre († 1673) samt frih. Barbro Fleming härstammar. Måhända är det deras dotter, den förutnämda friherrinnan Anna Margareta Sparre, som låtit uppsätta sitt vapen med denna underskrift till ära för hennes svärfader, kyrkans frikostige gynnare, Lorentz Creutz.

Sju andra vapen som fordom funnits uppstälda i denna kyrka ses i „Afbildningar af vapensköldar i Finlands kyrkor“ n. 227—233. Af dessa hafva åtminstone Nils Stålarms (n. 227), hans hustrus, Elin Djäkensdotters (n. 229, upprätt och likarmadt hvitt kors i rödt fält) vapen, Sparre (?) vapnet (n. 230, hvit sparre i blått fält), vapnet med en gående fågel (n. 231) samt Tottska vapnet, enligt Elias Brenners i Gottlunds Otawa, del. I, pl. XVI n. 2—4 införda afteckningar, jämte Mårten Skyttes (?) vapen (a. a. pl. XVI n. 5, silfver spets i blått) förekommit som glasmålningar i fönstren. De tvänne öfriga tillhöra Hartikala slägten (? n.

[1] En af svart och blått delad sköld med, i nedra fältet, en från nedra venstra hörnet utgående hvit hörnspets.

228, en balkvis ställd gren med 2. 1 löf) samt en Knut Glad (n. 232, en båt).

I den söder om kyrkan 1808 uppförda stapeln (till nedra hälften af sten) hänga tvänne klockor, hvardera dock saknande påskrift. Att döma af formen och slitningen synes den ena vara gammal.

Bland kyrksilfret finnas flere anmärkningsvärda saker:

1) en innantill förgyld vinkanna, som framtill har Creutz'ska och Duwall'ska vapen inristade jämte initialerna L . C . F . T . C . (d. v. s. Lorentz Creutz friherre till Cassaritz) samt E . D . (Elsa Duwall).

2) en simpel innantill förgyld kalk (om 49 lod) med tvänne vapen (Pl. IV fig. 23 & 24) ingraverade å foten. Det högra (herald.) är otvifvelaktigt det Willigmanska med initialerna H. W., d. v. s. den i noten å sid. 210 nämda Hans Willigman. Det venstra, antagligen hans hustrus vapen, visar i skölden ett korthornadt och skäggigt ansigte med uträckt tunga. På hjelmen ett ansigte (liknande en löjlig teckning af en fullmåne) och dervid initialerna D . V . R Nedtill mellan vapnen ses, eget nog, årtalet 1804.

3) En invändigt förgyld mindre kalk, som har ett inristadt vapen, föreställande tvänne mot hvarann vända och med ändarna korslagda c-formige lager(?)-qvistar, inom hvilka ytterligare tvänne hvarandra korsande grenar bilda en 8. Öfver skölden en krona med fem blad af hvilka det mellersta och de yttersta äro större än de andra. På undra sidan af den hithörande patenen ses denna, i cirkel löpande, inskrift: *V . I . K . M . Cam̄er Iunck : C : V : Sievers verehret : d : 1. Ian : A° 1744 : zu Gottes Ehren .*

4) På locket af en stor innantill förgyld oblatask ses

Creutz'ska och Duwall'ska vapnen samt inskriften: *Her Lorentz Creutz. Fru Elssa Duval 1673.*

5) En invändigt förgyld dopskål har undertill denna inskrift: *Eva Jnsenstierna, Eva Elisabet Danckwardt.*

6) Å en liten vinkanna (egentl. stånka; af ett slags silfverkomposition) afbildas en mängd piltar spelande på allehanda musikaliska instrument. Kring kannan löper följande inskrift: *Fredericus Backman uxorque Elisabeth A. 1829 Templo Ecclesiæ Pyttiensis, Pia mente.*

Kyrkoarkivets handlingar sträcka sig ej särdeles långt tillbaka. De äldsta äro:

Förteckning öfver	födda	fr.	1703.
„ „	vigda	„	1702.
„ „	döda	„	1695.
Kyrkoräkenskaper		„	1796.
Socknestämmoprotokoller		„	1749.

År 1782 sågs vid kyrkogårdens södöstra sida en gammal träkyrka, som blifvit begagnad till finsk gudstjenst innan församlingen genom Åbo freden år 1743 blef delad genom riksgränsen utmed Abborforsgrenen.

Å Mogenpört holme, hvarest Malms hemman nu är beläget, fans fordom en träkyrka med begrafningsplats, och skall det närbelägna kyrksundet deraf hafva sitt namn. Denna kyrka begagnades af skärboerne. Det n. v. Malms frälsehemman skall hafva utgjort prestbol för predikanten vid denna kyrka[1].

---

[1] Prosten Cremers anteckningar i kyrkoarkivet.

Strömfors kyrka[1]

är en åttkantig träbyggnad[2] med ett torn midt öfver. Ofvanom altaret hänger en tafla framställande Kristus på korset. Å ena sidan om denna tafla finnes en handskrifven „minnesvård“ öfver Andreas Andersson Norström (född 1713, död 1758) egare af Strömfors jernbruk. Å andra sidan hänger en tryckt stamtafla öfver Forselles'ska slägten. De två i tornet hängande klockorna äro från slutet af förra seklet. De äldsta handlingarne i kyrkoarkivet äro:

Historiebok från år 1774.
Biskopsvisitationer fr. 1753.
Socknestämmoprotokoller fr. 1764.

Lovisa kyrka

är en ny af tegel år 1865 uppförd vacker korskyrka med ett högt torn öfver vestra korsarmen[3]. Altarprydnaden utgöres här af en stor bildstod af Kristus (efter Thorvaldsen). Det enda antiqvariskt märkvärdiga föremål är en stor ($2{,}2 \times 1{,}25$ fot) silfvertafla af drifvet arbete och föreställande nattvarden efter Leonardo da Vinci[4]. Taflan är skänkt af en Brunström, som skall hafva erhållit den i Ryssland.

---

[1] Till följd af särskilda omständigheter kunde endast en flyktig stund egnas åt undersökning af densamma.

[2] Färdigvorden enligt Siréns matrikel, sid. 19, år 1768, enligt Hornborgs d:o, sid. 201, år 1772.

[3] Den förra kyrkan af träd uppfördes 1782.

[4] Strålglorian kring Kristi hufvud är senare tillsatt.



Pernå kyrka.

Gösta Sundmans Litogr. Atelier, H:fors.

Kyrkoarkivets äldre handlingar äro:
Historiebok från år 1726, samt
Kyrkostämmoprotokoller fr. 1750.
Kommunionbok fr. 1750.

Pärnå kyrka.

(Se vidstående afbildning.)

Uppbygd[1] af gråsten och helgad åt S:t Michael[2]; mäter invändigt 98 fot i längd och 45 fot i bredd. Tio pelare i två rader dela kyrkan i trenne skepp; det mellersta täckes af stjernhvalf, af hvilka de två mest åt öster belägna framte en genom korsbågarnes mångtal rikare form; korshvalf bilda sidoskeppens betäckning. Pelarne, som vanligt, utan sockel och kapitel, äro af tvänne slag, i det de sex östra äro åttkantiga, de fyra vestra deremot fyrkantiga och på hvarje sida förstärkta med en grof halfrund staf, liknande skaftet af en halfkolonn. Denna staf fortlöper sedermera på de breda skarpkantade och spetsige föreningsbågarne. (På de åttkantige pelarne utgår den samfäldt med föreningsbågarne). Skiljo- och korsbågarne äro smala och flerkantige. Hvarje pelare motsvaras å omgifningsmurarne af en tvåsprångig pilaster: hörnpilastrarna äro deremot ensprångiga. De af pilastrarna å norra och södra murytorna uppburna kantbågarne äro lindrigt spetsige, hvaremot de å östra och vestra väggarne, äfvensom samtlige skiljobågar, hafva en skarpt spetsig form. Genom en egen anordning har den sydöstra hörnpilastern kommit att för-

[1] Byggnadsåret fans fordom på kyrkväggen utfördt i svarta *bokstäfver,* men dessa öfverströkos vid en reparation i medlet af 1700 talet. Hipping, beskrifning öfver Perno socken, s. 11.

[2] A. a. sid. 113.

svinna i det att rummet mellan denna och det bakre framspränget af närmaste pilaster å korväggen blifvit utfyldt till en jämn väggyta, dock så att nederst vid golfvet bildats en rundbetäckt väggnisch af 6 fots höjd, 10 fots bredd och 1 fots djup.

Kyrkan upplyses af sju fönster med höga bröstningar samt ut- och invändigt skråa smygar med förtryckt rundbågiga betäckningar. Korfönstret, som bibehållit sin ursprungliga form har trenne lufter, afskilda genom två stafvar, hvilka med hvarandra och posterna bilda tre rakspetsiga bågar, hvarje med ett litet blad upptill. På dessa bågar hvila tvänne cirkelfönster omgifna af sviklor (Pl. IV fig. 18). Stafverket och posterna af sten. Af de öfriga fönstren finnas 3 i södra muren, 1 i den vestra och 2 i norra. Af de två sistnämda är det vestra betydligt mindre och smalare än de öfriga, hvilka, med undantag af korfönstret, i senare tid blifvit utvidgade. Ofvan korfönstret är en liten cirkelrrund ljusöppning till vinden. Templet har tvänne ingångar, den ena i vester, den andre i söder, hvardera med lågspetsig betäckning. Genomskärningen af den förras yttre omfattning visar Pl. IV fig. 26 a, den senares åter fig. 26 b. Framför södra portalen är ett vapenhus af gråsten, med stengolf men mellantak af trä. Den yttre portalen här har samma utseende som den i kyrkans vestra rum. I vapenhusets östra mur finnes ett litet aflång-fyrkantigt, rakbetäckt fönster med tresprångiga inre sidoomfattningar och rakt botten. Invändigt har förstugan norr om detta fönster en större fyrkantig rakbetäckt nisch, 7 fot hög, 3 fot bred och 2 fot djup. Den å kyrkans norra sida belägna sakristian, till hvilken en tvåsprångig och rundbetäckt dörröppning från kyrkan inleder, är äfvenledes af gråsten samt täckes af ett korshvalf; dagern inkommer genom

tvänne fönster, det ena i norr och det andra i öster, hvarjämte en dörröppning i vester leder ut till grafgården. Golfvet i kyrkan är af trä. Utvändigt är templet hvitstruket samt har spånbelagdt kroppåstak. Yttre nordvestra hörnet förstärkes af en grof sträfpelare. Kyrkans och sakristians gafvelrösten prydas af murfördjupningar visande ett likarmadt kors omgifvet på kyrkans gafvel af enkla och dubbla nischer, tandsnitt och cirklar, på sakristians af cirklar, aflånga smärre rektanglar samt tandsnitt.

Altaret är muradt af sten. På detsamma står en af Desarnaut målad tafla föreställande nattvarden. Bak i kyrkan står en äldre altartafla af högst underhaltigt värde; den föreställer kyrkans skyddshelgon, ängeln Michael, i kamp med draken, och är utförd af en målare Lindström i Borgå [1].

På begge sidor om korfönstret [2] äro uppspikade delar af en triptych (altarskåp), hvaraf midtpartiet hänger på norra, och de två sammanfogade dörrarne på södra sidan. Det inre af venstra flygeldörren framställer ofvantill Kristus på väg till Golgatha dignande undes korset, samt nedtill Pilatus tvående sina händer; midtpartiet visar korsfästelsen [3], samt högra dörren slutligen, ofvan Kristus nedtagen från korset och undertill hans grafläggning, allt i rikt förgyldt bildhuggeri. Grupperna täckas af korshvalf, framtill besatta med galler af smakfulla bladornament. På dörrarnes yttersidor hafva funnits målningar, numera så utplånade

[1] Hipping, sid. 113. En numera förkommen altartafla hade 1728 blifvit målad af en studerande Ambrosius Bedingren, „som på högre befallning reste omkring landet". A. a., sid. 77.

[2] Koret afstängdes ännu i början af detta sekel från den öfriga delen af kyrkan genom ett skrank. A. a, s. 108.

[3] Ingalunda Kristi intåg i Jerusalem; se Hipping, s. 113.

att man kan urskilja endast en madonnabild äfvensom en man (?) som i handen håller en uppslagen bok. Skåpet har (med uppslagna dörrar varit 5,5 fot högt, 7 bredt och 0,6 djupt); blef 1653 renoveradt af öfverste Ernst Forbes, som derunder lät sätta följande inskription: *Hoc epitaphium utut jam divisum renovatum 1653* [1].

Någonting utmärkande för minnesmärket vid första påseendet är en sammangyttring af gestalter, som låter en först genom ett nogare betraktande uppfatta ämnet i de skilda grupperna. Den lefvande och konstfulla behandlingen vittnar om utländskt arbete, och traditionen vet äfven förtälja att skåpet hitkommit under 30-åriga kriget, en händelse som den gärna anknyter vid utmärktare fornsakers förekomst. Ehuru något skadadt förtjenar det en plats bland våra historiska samlingar.

Altarbordet höljes af ett antependium af sammet, besatt med Forbes'ska och Creutz'ska vapensköldarne graverade på silfverplåtar. Öfver det förra ses bokstäfverna M F (= Mathias Forbes) jämte ett språkband hvarå läses standfast, öfver det Creutz'ska vapnet [B] [2] K (= Brita Creutz); under vapnen gemensamt läses: AO 163[8], allt af silfver. Å ett annat altarkläde finnas bokstäfverna T P M (= Thomas Perman) samt årtalet 1684.

Några synnerligen gamla messkläder finnas ej numera, men i 1643 års inventarielängd är upptagen en gammal utsliten „kurkoppa“.

[1] A. st. — Hipping kallar Forbes general major; enligt vapnet i Mörskom (se föreg.) innehade han vid sin död 1677 endast öfverste titel.

[2] Det inom [ ] satta är bortfallet, men genom ljusets inverkan har det qvarlemnat aftryck på tyget.

Mellan sista pelarparet i öster har man i st. f. det gamla korskranket uppfört af trä ett slags triumfport af ganska simpelt utseende. På densamma hvilar ett stort krucifix, hvars öfre ända medels en ketting är fästad i hvalfvet. Kristus, i naturlig storlek, framställes såsom ännu lefvande, hufvudet omslutet af trenne långa nedhängande lockar krönes af en törnekrans; armarne äro rätt utsträckta, knäna något böjda och riktade framåt, fötterna korslagda: såret på venstra sidan; om midjan sitter ett bredt skynke utan knut, långt nedhängande på venstra sidan. I ändan af hvarje korsarm är en grund fördjupning ämnad att innesluta bilden af en evangelist. Under fötterna är en liten tafla med ett par bibelspråk i modärn skrift. På sidorna om korset stå, ytterst på portens hörn, tvänne mindre träbilder, troligen föreställande Maria och Johannes.

Predikstolen i 1600-talets stil, flerkantig samt prydd med kolonner och bildhuggerier af frälsaren och några apostlar i grunda rundbetäckta nischfördjupningar, är skänkt af amiralen Lorentz Creutz och hans fru Elsa Duwall[1], hvilket skönjes af de på takhimmeln anbragta vapnen.

Nära altaret står på ett muradt underlag vid norra pilastern på korväggen en simpel dopfunt af gråsten, 2.5 fot hög. Foten, nedtill aflångt fyrkantig med afrundade hörn, sammandrager sig uppåt till en af en rundstaf omgifven rund hals, på hvilken skålen hvilar. Skålens diameter (till ytterkanterna) 2.5 fot. Ännu i medlet af förra århun-

[1] Enligt en gammal inventarielängd i kyrkoarkivet skedde detta år 1652. På en äldre, numera förstörd predikstol, som begagnades i finska kyrkan, fans Wildemanska vapnet måladt Hipping, sid. 44.

dradet funnos „3 dertill hörande ovala stenar, trefallighets stenar fordom kallade“ [1].

I midten af kyrkan hänger en större messingsljuskrona, skänkt af assessorn Jakob Forsell [2] i Lovisa enligt hvad följande å klotet graverade inskrift utvisar:

DENNA LIUSCRONA
ÄR FÖRÄRT ÅT PERNO KYRKJA
SÅSOM EN ÄRE SKIÄNK
FÖR GRAF STÄLLET
AF
ASSESSORN OCH BORGMÄSTAREN I STAPEL STADEN LOUISA
JACOB FORSELL
D : 25 JULII ÅR 1762.

Fram i kyrkan hänga tvänne nyare kronor af glas. Kyrkan har likväl egt flere kronor; sålunda upptages i 1643 års inventarielängd en ljuskrona af messing med 20 pipor såsom skänkt af ståth. Arvid Tönnesson Wildeman. Vidare vet man att rådmannen i Stockholm Thomas Pehrman (som var född i denna socken) 1684 förärat „en stor messings ljuskrona af 3 omgånger med förgylda knoppar“ [3], äfvensom att en stor krona blifvit skänkt af öfverstlöjtnanten Peter Golawitz [4]. Förskräckt af ryssarnes framtåg 1712 nedgräfde man i jorden fyra stora ljuskronor, och finnes arbetslönen härför upptagen i kyrkans räkenskaper. Då gömstället var bekant antagligen endast för några få som under kriget dogo, förblefvo troligen kronorna i jorden, ty de omnämnas ej sedermera [5].

---

[1] „Presterskapets redogörelser“, sid. 207.

[2] Nobil. af Forselles. — Se grafstenen i Elimä kyrka!

[3] Hipping, sid. 64.

[4] A. a. sid. 56.

[5] A. a. sid. 67.

I sakristian förvaras ett par stora silfverljusstakar. på hvilka finnes ingraveradt Creutz'ska vapnet med initialerna B. C. ofvan samt undertill inskriften:

CHRISTINA BOYE[1]
A⁰ 1681.

I den gamla, förutnämda inventarieboken är upptaget „ett par större ljusstakar af messing om två Lū. gifne af sal. wälb. Ernst Creutz".

Kyrkan har flere grafstenar af stort intresse. Den älsta (3,7 × 7,1 fot) har sin plats i södra sidoskeppet och midt för utgången till vapenhuset, sålunda utsatt att trampas af de flesta kyrkogångare. Den är derför mycket sliten och den kring kanten löpande, i munk-minuskler[2] utförda inskriften endast till en del läslig. En af E. Brenner år 1691 gjord afbildning af stenen har lyckligtvis till våra dagar blifvit bevarad[3]. Den visar i hällens midt en vapensköld med en stående fågel samt längs kanterna denna inskrift, i hvarje hörn afbruten af ett roslikt ornament: *Anno domini m v^c x IX die concepcionis virginis [marie obiit*

[1] Hipping (sid. 55—56) omnämner att ett par stora silfverljusstakar blifvit skänkta af Ernst Forbes' fru, Christina Boije, hvilken härtill skulle tagit silfver från sin svärfaders, Mathias Forbes' likkista, men debiterat (såsom kyrkoräkenskaperna utvisa) socknen för arbetslön. Härmed måste förstås några andra stakar, ty om hon sjelf låtit förfärdiga dessa ljusstakar, är det obegripligt hvarför hon låtit ingravera sin mors (Brita Creutz') vapen och namninitialer och icke, såsom brukligt var, sitt eget vapen; snarare måste man anse att hon mottagit dem i arf efter sin mor och skänkt dem till kyrkan efter att under modrens vapen hafva tillagt sitt eget namn jämte årtal.

[2] Af samma karaktär som på Pyttis grafstenen af år 1517.

[3] Se Gottlunds Otawa, tom. I, pl. XV.

discretus armiger ericus petri de terfweioki cuiJus anima requiescat in pace amen [1].

Vapenhuset inrymmer trenne grafhällar, af hvilka den största (8,3 × 6,0 × 0,5 fot, Pl. VII fig. 32) i upphöjdt arbete framställer ståthållaren *Arvid Tönnesson Wildeman* [2] i krigarrustning och hans fru *Anna Hansdotter Björnram* iklädd den tidens qvinnodrägt, båda med öfver bröstet till bön hoplagda händer. Upptill på stenen läses bibelspråket 11 Joh. 25—26 mellan Wildemanska och Björnramska vapnen. Hvad det senare beträffar så visar det en betydlig afvikelse från det vanligen förekommande. Skölden är nämligen här tuledad med trenne upprätta björnramar i öfra fältet, hvarjämte hjelmprydnaden utgöres af tvänne sådana ramar. — Under bilderna finnes följande uthugget:

[DENNA(?)] STEEN HÖR[ER(?) DE]N EDLE OCH WÄLBOR :
DO . . M . . ARVID TÖNNESON [T]I[L] TIVSTERBY
TILL . . S . . . [F]OR SIGH (?) SIN KÄRE HWSFRW
ANNA HANS DOTTER OCH BEGGE[S] THERES
K[Ä]RE BARN ANNO DOMINI MDCX .

Den andra stenen i ordningen (7,7 fot × 5,9) är så sliten att hvarken den rundtomkring löpande eller den inuti på fyrkantiga taflor affattade inskriften kan läsas. Stenen måste hafva varit ganska vacker.

Den minsta grafstenen (6,8 × 4,6 × 0,4 fot) har i sin öfre del tvänne fyrkantiga taflor med denna delvis utplånade inskrift:

---

[1] Det inom [ ] är numera oläsligt. Terfweioki är n. v. Tervik i Pärnå. — Hipping, som antagit att stenen blifvit lagd „till minne af någon märkvärdig händelse“ och som föröfrigt ej kunnat rätt läsa inskriften, uppger att stenen i början af detta sekel haft sin plats på andra sidan tröskeln, uti förstugan (a. a. sid. 109).

[2] Se noten å sid. 194!

HÄR : LIGER : BEGRAF	IAGH : WEET : AT : MIN : FÖR
V	LOS . . . .
. . . .	A . . . .
. . . .	. . . .
. . . .	. . . .
E . . . . F	. . . .
VE : I : EVIGHET : OCH :	. . . .
GIVI : HÅNÅM : EN : HVNELIG :	GW . I NHÅNÅM KAL . . .
VPSTONDELSE : OCH : AFSOM	MIGH : SEE : OCH MYNOCHON SKÅ
NADE : HAN : DEN : 2 MAI ANO 1584	LA SKODA HONŌ OCH IGEN ANNAN

Nedra hälften utgöres af en enda stor fyrkant med en refflad kolonn på hvardera sidan och mellan dessa kolonner:

T. O. (Wildemanska vapnet). B. H. (Risbit'ska vapnet se pl. VI, fig. 21.)

(En dödskalle öfver ett horisontalt ben).
HVMUS ET PVLVIS
15 SWMWS 84.

Stenen tillhör, enligt hvad man af vapensköldarne och initialerna deröfver kan finna, ståthållaren på Wiborg *Tönne Olofsson Wildeman*, död, såsom i inskriften finnes angifvet. 2 maj 1584, samt hans hustru *Brita Henriksdotter Risbit*, som lefde enka 1586. [1]

Uti Sarflax' på kyrkogården belägna af sten uppmurade grafkor står en stor prydlig, 7 fot hög och 6,75 d:o bred grafhäll, som, egande påfallande likhet med och således antagligen utgången från samma verkstad som förenämda Wildemanska grafsten, framställer i upphöjdt arbete bilderna af ståthållaren *Ernst Larsson Creutz* [2] och hans

[1] Anrep, adl. ätten Wildeman, tab. 2.

[2] *Ernst Larsson Creutz* till Sarflax, Malma (Malmgård) samt Cassaritz; Landshöfding i Norrland samt Öster- och Westerbotten;

fru *Katarina Hess von Wichdorff.* Längs sidorna äro makarnes anvapen anbragta, nämligen på stenens högra sida (uppifrån nedåt): 1) Creutz (farfaderns). 2) Wildemans (morfaderns), 3) Jägerhorns (farmoderns), 4) Frilles (mormoderns); samt på venstra sidan: 1) Hess von Wichdorffs (farfaderns), 2) Anreps (morfaderns), samt 3) Plesses (farmoderns). Det sista (mormoderns, Oberlach af Lanamets) har till följd af en här å stenen skedd skada gått förloradt. Under namnen läses inom en fyrkantig omfattning:

HÄR LIGGER BEGRAFFWEN DHEN EDLE
WELBORIGE OCH MANHAFTIGHE ERNEST
CRYTZ TIL SARFFLAX OFFWERSTE HWI
LKEN AFSOMPNADE I GVDHI DHEN
ANNO
HWILKENS SIÄL GVDH GLEDIE .

samt under hustrun:

HÄR LIGGER BEGRAFFWEN DHEN EDLA
OCH WÄLBÖRDIGHE CATARINA HESS
VON WICHDORF AFFSOMPNAT I GUDHI
DHEN ANNO GUDH
FÖFLÄNE EEN GLADEFULLE UPSTÅN
DELSE .

För att återgå till sjelfva kyrkan, finnes ofvanför den numera igenmurade dörröppningen (öster om stora utgången i södra muren) till det forna Isnäska grafkoret, infattad i väggen en slipad stenskifva med denna inskrift i guld:

---

tillika ståthållare på Gefle och Uleåborg; ihjälslagen 1635 af Peter Dufva till Munkeby; gift med *Catharina Hess von Wichdorff*, dotter af hertig Magni på Ösel råd Johan Johansson Hess von Wichdorff med Margaretha Anrep. Anrep, adl. ätten Creutz N:o 92, tab. 4.

HÄR VILAR FÖRGÄNGELIGA DELEN
AF
FRIHERRE CARL GUSTAF ARMFELDT[1]
COMMENDERANDE GENERAL ÖFVER FINSKA OCH IÄMTLÄNDSKA
ARMEERNA CHEF FÖR NYLANDS INFANTERI, UTI
KONUNG CARL DEN XIItes TIENST.
FRIHERRE TILL ISNÄS och SARSALÖ,
FÖDD 1666, DÖD 1736, och DESS HUSFRU
LOVISA AMINOFFS stoft.

STENEN UPREST AF DERAS ÄLDSTA SONS SONASÖNER
GENERALEN och RIDDAREN GREFVE GUSTAF OCH ÖFVERSTE-
LIUTENANTEN och RIDDAREN FRIHERRE AUGUST. ARMFELDT.

Ett annat epitaphium finnes inmuradt i östra väggen af samma sidoskepp; äfven detta monument utgöres af en slipad stenskifva, upptill besatt med en förgyld urna omgifven af en feston; derunder läses i guldskrift följande:

OTTO. WILHELM . DE . GEER .
FRIHERRE,
KONG . MAŸSTS. och SWEA. RIKETS .
HÖGSTBETRODDE . MAN . OCH . RÅD .
COMMENDEVR . AF . SWÄRDS . ORDENS . STORA . KORSS .
F: 1710 . D : 25. DECEMB : D : 1769 . 24. MARTII .

---

[1] Den bekante karolinen; född 1666$\frac{9}{11}$ på sin faders gård i Ingermanland; general af infanteriet och chef för trupperna i Finland; † 1736$\frac{24}{10}$ på Isnäs. Han var gift med *Lovisa Aminoff* (född 1685, drunknade 1741), med hvilken han hade ej mindre än nitton barn, af hvilka tio fullvuxne söner buro fadren till grafven. Anrep, friherrl. ätten Armfelt N:o 213, tab. 1. Hipping, sid. 71. — Armfelt hade den 20 april 1728 tillhandlat sig detta krafkor af grefve Reinhold Carlsson Nieroth och Hedvig Ulrika Creutz (hvilka då egde Forsby egendom i Pärnå). Hipping, sid. 72.

HANS FRU
ANNA . DOROTHEA . MUHL .
FRIHERRINNA .
TIL . TERWIK . TIUSTERBŸ . MOLMBŸ .
WILMANSGÅRD . PERENIEMI . OCH . RATTULA . M. M.
F: 1728 . D: 8 . OCTB . D: 1778 . D: 2C . IANUAR:[1]
HAN . HAR .
INRIKES . UTRIKES . I . KRIG . I . FRID . TIENT . MED . HEDER .
59 . ÅR . WANDRAT . REDELIGEN .
HON . WAR .
ÄLSKAD . MAKA . HULD . MÖDER . PRŸDNAD . FÖR . SITT . KIÖN .
50 . ÅR . LEFWAT . TIL . EFTERDÖMME .
MED . BÄGGES . NAMN . ÄR . DERAS . ÅMINNELSE . BEWARAD .

STENEN . RESTES .
AF . DESS . EFTERLEMNADE . BARN .
RBT WHM ANA CHRL DRTA CHST OCH OTLNA ULR DE . GEER .

Härunder ses de förgylda De Geer'ska och Muhl'ska vapensköldarne under en gemensam friherrlig krona. En feston nedtill afslutar det hela.

Söder om kyrkan, på grafgården, står ett gammalt stenkors (Pl. IX fig. 35), 2,1 fot högt och bredt, 0,3 tjockt, om hvilket sägnen vet förtälja att det vore upprest öfver kyrkans byggmästare[2]. Korsets ena arm är afbruten.

Under kyrkans golf finnas murade grafvar. För deras undersökning lät numera aflidne prosten Hofdahl, som för forskningsarbetena visade det lifligaste intresse och på allt sätt sökte underlätta desamma, framför koret upptaga några

---

[1] Jfr riddarhusstamtaflans uppgift beträffande makarnes födelse- och dödsår (Anrep, friherrl. ätten De Geer af Tervik, N:o 271, tab. 1).

[2] Märkligt nog finnes på Åland, å Sunds kyrkogård ett alldeles dylikt stenkors, om hvilket samma berättelse går.

golftiljor. Det visade sig då att grafvarne väl voro fulla af likkistor, men alla i saknad af påskrifter. De flesta kistor voro dessutom antingen söndriga eller multnade.

I den nya klockstapeln förvarades deremot tvänne likkistor af koppar[1]. Å den ena (Pl. VIII fig. 31) läses å lockets hufvudända:

Kongl. May.. Troo Man
Och Öfwerste af ett Regemente
Infanteri Den Edle och Wälb: Her
ren Ernst Forbes Herre till Mor-
[sknäs] Fårhäf och ijdelax
är [född A]NNO 1624 den 7 october
Och i Herranom Salligen af-
som[nad den 19 oc]tober 1677[2].

Derunder ses å sjelfva kistan Forbes'ska vapnet. Å kistans långsidor finnas afbildade mellan krigiska sinnebilder Forbes'ska och Creutz'ska vapnen[3] under en gemensam adlig krona. Äfven lockets långsidor äro prydda med samma krigiska emblem, mellan hvilka läsas några bibelspråk. Öfverst är ett kors afbildadt. Samtliga ornament och vapen äro framstälda genom förgyllning på den naturliga koppar-

---

[1] Efter författarens besök i Pärnå kyrka, hafva vid en reparation för 3 à 4 år sedan ej blott dessa kistor utan ock samtliga i det följande nämda vapensköldar med vederbörandes begifvande af frih. V. M. von Born, n. v. egaren till Sarflax säteri, blifvit förflyttade till kyrkans vapenhus, der de blifvit i systematisk ordning uppstälda.

[2] Se not. 2 å sid. 183.

[3] Den dödes fäderne- och möderne vapen.

grunden. Kistan, hvarifrån liket är bortvräkt, var ej känd af Hipping och upptogs från den numer raserade, utanför kyrkans sydöstra hörn belägna s. k. Wrede'ska grafven.

Den andra kopparkistan har å lockets hufvudända denna påskrift:

„*Kongl. May*[tz] *till Swerige Tro Man och Öfwerste Lieutenant Edle och Wälb: e Petter Gålawitz Till Degerby, Kuggum och Jernböhle Ähr födder på sin fädernesGård Fansnääs i Pärnö Sockn åhr 1606 och afsompnadhe i Herranom på sin Gård Degerby den 30 Septembr Åhr 1673*[1].

Hans vapen finnes härunder, på kistans hufvudända, utfördt i färger. Hvardera af kistans långsidor är besatt med en rad af åtta till hvarandra slutna upprätta ovaler, af hvilka de 3:dje och 4:de i ordningen från hufvudändan upptagas af den dödes fäderne- och mödernevapen, det senare framställande en upprätt bock i blått fält. De öfriga ovalerna innehålla bibelspråk, för det mesta numera utplånade. På fotändan ses en dödskalle öfver korslagda ben. Locket är belagdt med ett s. k. klöfverbladskors.

Den 4 Sept. 1763 „beslöt församlingen på professor

[1] Han härstammade från en gammal rysk adlig slägt och var gift med *Brita Ruth* (dotter af Diedrik Pedersson Ruth i Finland, N:o 125 och Angoria Silfversparre) med hvilken han hade en son Johan, en liderlig och otuktig sälle, som orsakade sin fader mycken sorg och som slutligen för utkastade svåra men ogrundade beskyllningar mot riksrådet frih. Lorentz Creutz och en dennes ogifta dotter dömdes från lifvet, hvilket straff dock mildrades till evig landsflykt. Fadren, som han hotat mörda, förklarade kort före sin död honom ovärdig att kallas hans son. Anrep, adl. ätt. Golawitz N:o 383. Hipping, sid. 56.

Krooks[1] inrådan (!) att använda den Golawitz'ska kopparkistan, såsom varande till hinder (sic!), till något nyttigt behof uti kyrkan"; och skulle man härtill begära konsistorii bifall[2]. Mot förmodan uteblef detta bifall och hela saken förföll. — men herr „professorn" hade genom sitt förslag på ett föga ärofullt sätt för alltid bundit sitt namn vid detta minnesmärke. — Denna kista (hvarifrån liket längesedan är undanskaffadt) hittades 1745 uti den s. k. Golawitz'ska eller Degerby grafven. Bredvid lågo „tvänne dyrbara likkistor. af hvilka den ena innehållit ett balsameradt (!) lik. den andra ett fruntimmer med ett barn på armen. På locket var ett metall crucifix", antagligen detsamma som numera förvaras i ett skåp i kyrkan[3]. Lektorn i Borgå. magister Anders Kraftman[4] som tillhandlat sig Degerby gård, lät ur grafven. som förmodligen ingick uti köpet, upptaga liken. men ålades af ett socknestämmobeslut att återföra dem i sitt hvilorum[5].

Då kyrkogolfvet 1812 reparerades blef under altaret funnen en barnlikkista med inskription: *Michael Hieronymi obiit 1626*. Liket skall hafva varit väl bibehållet och svepningen oskadd[6].

[1] Då varande kyrkoherden i Pärnå; † 1770.

[2] Socknestämmoprotokollen.

[3] Der gömmes ock ett af silfvertråd broderadt, men af tiden mycket angripet kors, en gåfva efter frih. Lorentz Creutz d. ä. af dennes arfvingar.

[4] † 1791; bekant som en bland de största kaffevänner, i det han en tid dagligen förtärde minst 40, oftast 60 koppar af denna dryck. Alopæus, Borgå gymnasii historia, sid. 428.

[5] Hipping, sid. 91—92.

[6] A. a. sid. 40.

Följande vapensköldar funnos[1] i kyrkan uppsatta:

Under vestra fönstret i norra väggen: tvänne stora vapen tillhöriga *friherrl. ätten Creutz.* Påskrifterna äro nästan utplånade; dock kan man å det ena vapnet läsa:

Hans Kongl. May^tz wår aldra nådigaste Konnungs och Herres fordom högbetrodde man Rikets råd och President uthi den Kongl [Hofrätt] i Stor furstendömet Finland den högvälborne Herre H. Ernest Johan Creutz, friherre till Cassaritz, herre till Malmgård Siund by och Tammerfors, blef födh på Sarfwlax gård A^o 1619 d. 20 Maj (Mars?) Såmbnade i Herranom 1684 den 25 Maj (?) och blef begrafwen uthi denna kiirkia den 25 Januari År 1685.

Af skriften på det andra vapnet är följande läsligt:

KONGL. MAYST. TROOTIENARE OCH WELBESTELTER RYTMESTARE VNDER HER BARON OCH ÖFVERSTENS FRITZ WACHTMESSTARES REGEMENTE HÖGWÄLBORNE HERR BA[R]ON AXEL CREUTZ[2] FRIHERRE HERRE TILL MALMGÅRD, SÅM AFSÅMNADE DEN 22 . . . A° 1693 OCH WAR BEGRAFVEN . . . . ANNO . . . . 1695 . . . .

Å en pilaster på södra väggen: det *Golawitz'ska* vapnet[3], men utan någon språktafla.

---

[1] Se noten 1 å sid. 237.

[2] Son till föregående, var född 1677 och dog i arrest på Wiborgs slott samt begrofs i Pärnå kyrka. Han satte sig upp mot sin öfverste, frih. Wachtmeister, och blef derföre 1691 fängslad och dömd från lifvet, men fick nåd, dock så att han skulle sitta tre år på Wiborgs fästning. Anrep, a. st. der dock dödsåret uppgifves vara 1692.

[3] Antagligen Peter Golawitz'. Se det föreg.!

Af nedanstående anvapen funnos en del upphängda å kyrkans pelare, en annan del förvarade i klockstapeln:

a) adl. ätten Creutz' med underskrift: CREUTZ AF SARWALAX, F. N° 1.

b) en sköld med ett guld horn (spetsen åt venster) öfver två förgylda 6 uddiga stjernor i rödt fält; hjelmtäcket rödt och guld, på hjelmen tre strutsfjädrar; underskrift: GYLLENHORN, F. N° 2[1].

c) anvapnet F. N:o 3 saknas, men bör hafva varit Wildemanska vapnet med underskrift: Wildeman af Tivsterby F. N:o 3.

d) uti en af blått och rödt delad sköld ett träd med tregrenig rot och från midten tuklufven stam, hvardera grenen slutande med ett hjertformigt blad; hjelmtäcket rödt, blått och silfver, på hjelmen tvänne korslagda armar, hvardera hållande i tre strutsfjädrar; underskrift: FRILLE AF HAPANEM, F. N° 4.

e) ett silfverhalster i rödt falt; hjelmtäcket rödt och silfver; underskrift: HESSE AF WICHTORF, F. N° 5.

f) en med tre förgylda sneda rutor belagd röd balk i silfverfält; hjelmtäcket rödt, guld och silfver; på hjelmen

---

[1] Vapnet är i dubbelt hänseende oriktigt, ty först och främst visar denna ätts vapen blott ett guldhorn med gehäng i blått fält, samt på hjelmen ett dylikt horn mellan tvänne elefantsnablar, till hälften vexelvis belagda med blått och guld. För det andra borde detta anvapen vara icke det Gyllenhornska, utan det *Jägerhorn*ska vapnet. Märkvärdigt nog finnes bland „Afbild. af vapensk. i Finl. kyrkor" under N:o 285 (Helsinge kyrka) ett vapen fullkomligt likt det ofvanbeskrifna anvapnet med undantag af att hornet i det tecknade vapnet har gehäng. Äfven minnas vi från Mörskom kyrka samma anvapen, dock med hornet omsvängdt och under stjernorna.

en dylik rutbelagd balk mellan tvänne buffelhorn, vexelvis till hälften af rödt och guld; underskrift: HŸLSER AF EKELN, F. N:o 6.

g) Anrepska vapnet; påskriften som bör hafva varit ANREP AF SOOR F. N:o 7 är fullkomligt utplånad.

h) ett åt venster vändt upprätt, krönt, svart lejon i silfverfält; på hjelmen två bockhorn mellan tvänne björnramar (?); underskrift: OBERL[ACH] AF LANAMETZ, F. N:o 8.

i) Duwall'ska vapnet med påskrift: DUWALL T[IL] M[ACKERSTON]. M N:o 1.

k) tre (2. 1) blå svinhufvuden i silfverfält; hjelmtäcket blått och silfver; på hjelmen ett svinhufvud; underskrift: NISBE[TH] . . . . . M. N:o 2.

l) ett vapen liknande ätten Blanckenfiells N:o 319 med den skilnad att sköldemärket är rödt med förgylda pinnar, och att hjelmprydnaden utgöres af en ur kronan uppstigande bock; hjelmtäcket rödt och silfver: underskrift: BREDAW. M. N:o 3.

m) en åt höger springande svart tjur i guldfält; hjelmtäcket svart och guld; underskrift: PLESSE. M. N:o 4.

n) en klufven sköld, hvaruti från ett med tre stolpvis ginstyckade och styckade silfverbjelkar belagdt rödt fält utväxer en svart örn i silfverfält; hjelmtäcket rödt, svart och silfver; på hjelmen en på ofvannämndt säst styckad bjelke mellan två svarta örnevingar; underskrift: BERG AF SAGGAR. M: N:o 5.

o) ätten Lodes vapen[1]; underskrift: L[ODE] AF KELP . H . . . . . M: N:o 6.

[1] Anvapnet visar den olikhet med vapnet på sv. riddarhuset att ramarne här äro vända framåt.

p) adl. ätten von Rosens vapen[1]; på hjelmen numera endast tre strutsfjädrar; underskrift: [ROSEN] AF GROS [ROOP] MAIAN [M:] N° 7 samt slutligen

q) adl. ätten Dückers vapen[2]: underskrift: DŸKER AF KAÜÜ M: N° 8.

Såsom af fäderne- och mödernevapnen N:o 1 framgår, måste den dödes föräldrar hafva varit riksrådet och amiralen frih. Lorentz Creutz († 1676) och dess maka fru Elsa Duwall († 1675). Dessa an-vapen torde således höra till det i klockstapeln numera liggande hufvudbaneret som, att döma af en löst liggande språktafla, hvarå man endast kan urskilja 20 (l. 26) April 1667, tillhört frih. *Jakob Creutz*, hvilken enl. uppgift i riddarhusgeneal. blef begrafven i denna kyrka och hvars vapen (enl. „Presterskapets redogör.") fans härstädes uppsatt.

Förutom flere af de nu beskrifna an-vapnen funnos i klockstapeln ännu några andra vapensköldar, men dessa antingen saknade språktaflor eller hade inskriptionerna alldeles utplånade. Af dessa vapen tillhörde tre adl. ätten *Forbes N:o 249*[3]

---

[1] Endast venstra hälften är i behåll.

[2] Vapnet visar den olikhet mot de introducerade ätternas att skölden är blott 7 gånger delad af guld och blått, hvarförutom hjelmtäcket bär samma dessa färger.

[3] Alla tre utmärkta genom tvänne björnar som sköldhållare: ett dylikt vapen med öfvertecknadt „Mathias Forbus" finnes bland andra vapensköldar fr. Pärnå kyrka, under N:o 237 uti „Afbildningar af vapensköldar i Finlands kyrkor", hvilken omständighet gör det otvifvelaktigt att ett af de tre Forbes'ska vapnen i tiden blifvit uppsatt öfver öfverste *Mathias Forbes* († 1640); de två andra vapnen tillhöra måhända sonen öfverste Ernst Forbes och någon dennes i ungdomen aflidne broder.

och ett adl. ätten *Boije*[1]. Slutligen påträffades, dels uti klockstapeln dels i uppgången till kyrkvinden, sidofragment af ett stort, obekant vapen. Uti öfra fältet af den delade skölden funnos tvänne i hörnen tofsprydda dynor; nedre fältet syntes varit belagdt med ett liggande andreas-kors.

Fordom funnos i kyrkan ännu följande, numera förkomna vapensköldar, näml. ätterna Stålarms (se „Afbildningar af vapensk." N:o 246), adl. ätten Tavasts N:o 64 (a. a. N:o 244), Stubbes (N:o 248) och Jägerhorns (? N:o 240)[2] äfvensom några sköldar, hvilka uti förut ofta anförda „Presterskapets redogörelser", sid. 206, beskrifvas sålunda: „*Ståndfast* 3 stycken; det första hafwer underskriften af Job. 19. 25; til det andra är underskriften tagen af Phil. 1, 21; under det tredie läses T. 4, 9.[3] Tre stycken med 3 gyllene omwända skålar i blåt fält å högra sidan af skölden och å den wänstra et oxehufvud i silfwer- och 3 stiernor i blåt fäldt. Underskrifterne äro å alla 3 af tiden så förtärde

---

[1] Antagligen samma vapen som, med öfverttecknadt „Erich Boije", under N:o 239 finnes afbildadt i förenämda saml. såsom befintligt i Pärnå kyrka. Denne *Erik Boije*, som skref sig, bland annat, till Isnäs i Pärnå, var öfverstlöjtnant vid infanteriet och dog 1648. Han blef engång för en obetydlig kärleksförseelse utesluten från riddarhuset. Var gift 1:o med *Anna Fleming* († 1632), hvars vapen äfven fans i denna kyrka (a. a. N:o 249) och 2:o med *Beata Wachtmeister* i hennes 2:a gifte. Anrep, adl. ätten Boije af Gennäs, N:o 16, tab. 11.

[2] Vapnet visar ett med spetsen åt venster vändt horn med gehäng; öfver skölden två 6-uddiga stjernor.

[3] Afse antagligen de förenämda, i klockstapeln påträffade, trenne Forbes'ska vapnen. Denna ätt torde möjligen haft till valspråk „standfast." (Se altarantependiet!)

att icke en bokstaf synes. Ett, som är mycket högt upsatt, å hwilket ock inscription är tämeligen förtärd, utgifwer en underofficer wed Jönköpings regemente, wed namn Janston, för sin families wapn".

Elias Brenner har föröfrigt skänkt oss teckningar af några tydligen från medeltiden härrörande vapenafbildningar i denna kyrka [1]. Förutom Krummedikarnes vapen samt Stålarmska eller Tavastska vapnen visar en hans teckning oss en qvinna knäböjande framför tvänne öfver hvarann stälda rundlar, af hvilka den öfre innehåller Kristusbarnet liggande midt på en sol, samt den undre en sköld med en båt.

Uti den på en höjd österom kyrkan af tegel nyligen uppförda stapeln [2] hänga tvänne klockor. Den mindre har å ena sidan afbildad en kyrka [3], hvaröfver läses: PERNÅ MODER KYRCKIA. Under bilden ses tvänne menskliga figurer i fotsid drägt och med ett djur (oxe?) vid sina fötter; nedanför läses bibelspr. Luc. 8: 8. Klockans motsatta sida bär följande påskrift mellan tvänne rättvisans sinnebilder, en qvinna med ett svärd i ena och vågskålar uti andra handen:

MED PERNÅ FÖRSAMLINGZ I NYLAND OCH
DES EGEN BEKOSTNAD FÖRFERDIGA LÅTIT
I STOCKHOLM AF E^R NÄSMAN ÅHR EFTER
CHRISTI BÖRD ANNO 1735.

Häröfver läses på hebräiska „Jehovah".

Den större klockan har öfverst den vanliga inskriften: GLORIA · IN · EXCELSIS · DEO · ET · IN · TERRA . PAX På nedre kanten läses: LAVDATE . DOMINVM · IN · CYM-

[1] Se Gottlunds Otawa I, pl. XVII, N:o 2, 3 och 5.

[2] Den gamla stapeln var från år 1661. Hipping, sid. 64.

[3] Dock icke Pärnå stenkyrka, men måhända den gamla, numera nedrifna träkyrkan.

BALIS (IN · CYMBALIS) BENESONANTIBVS · HOLMIÆ · ME . FVNDEBAT · IOHAN · MEYER · ANNO 1675. Dessutom finnes å klockan afbildad en menniskofigur hållande i högra handen ett kors samt i den venstra en bok.

Icke liten skada erfor kyrkan då den under stora ofreden förlorade sina klockor. 1710 blefvo nämligen dessa, för att icke falla i fiendens händer, på landshöfdingens befallning förda till Helsingfors, derifrån de antingen bragtes till Stockholm eller borttogos af ryssarne. Mäst grämde man sig öfver förlusten af den stora klockan som 1661 hade blifvit skänkt af amiralen Lorentz Creutz, antagligen till hans moders begrafning som försiggick samma år, och länge visade allmogen för barn och barnabarn det ställe uti stapeln der klockan haft sin plats [1].

En liten klocka ända från medeltiden fans fordom här, men flyttades till Liljendal, der den först begagnades vid kyrkan men slutligen hamnade som matklocka på öfverste-bostället [2].

Uti sakristian förvaras en del af kyrkans silfver, hvaribland finnas följande anmärkningsvärda saker:

1) en större kalk med inskrift:

Thomas Perman
Margareta Permans
Anno 1684 [3].

---

[1] Hipping, sid. 44—45 samt 46—47. Klockan vägde ej mindre än $11^1/_2$ skeppund och hade kostat 4140 daler k. m. En af församlingen för 2015 dal. inköpt mindre klocka vägde $5^1/_2$ skeppund. Vid medlet af 1600 talet hade kyrkan fyra stora klockor i stapeln samt två mindre i kyrkan (gamla inventariilängden).

[2] Hipping, sid. 102.

[3] Samme Perman hade utom mycket annat till kyrkan förärat en vinkanna, en ask, en tallrik (allt af silfver) samt en stor ljuskrona. A. a. sid. 64.

2) en dopskål med två Teetska vapen, af hvilka det ena på hjelmen har ett hjorthufvud med en 6:uddig stjerna mellan hornen. Ofvanför vapnet initialerna I. T. (= Johan Teet) [1].

3) ett par silfverljusstakar, (se sid. 231).

På prestgården förvaras det öfriga silfret, utgörande:

4) en söndrig, förgyld patén. På bottnets öfra sida är ingraveradt ett lam med en korsprydd fana; öfver detsamma läses: AGNVS : DEI och undertill: ANNO : 1612. På undre sidan af patenens kant löper denna inskrift: [DETTA] GVL · OC · SÖLF · ÄR · FÖRSTA · BROBET · AF · BÄRGET · I · FÅRSBYN · VTI · PÄRNO · SOKN · VTH · TAGIT · KYRKIAN · TIL · GVDZ · ÄHRA · GIFVIT · SAMT · MED · KALKEN · SOM · HÄR · TIL · LYDER [2].

5) en äldre förgyld kalk med patén, hvilka begagnats i finska kyrkan.

Uti en äldre inventariilängd säges en altarsilfverkanna 1652 blifvit skänkt af „fru Margareta Boije till Jakareby, öfverste Johan Ridders enka“ [3]. Kannan, på hvilken skall

---

[1] *Johan Teet, nobil. Stjerncreutz* till Tetom; född på 1590 talet; stadsmajor i Dorpt; adlad 1648 och kallad Stjerncreutz efter det gamla Teetska vapnet. Anrep, adl. ätten Stjerncrentz N:o 436, tab. 2. — Man känner icke med hvem han varit gift, men såvida vapnen på skålen, såsom troligt är, beteckna tvänne makar, skulle äfven hans hustru varit af Teet'ska slägten. — Ifrågavarande dopskål, som Hipping (sid. 22) eget nog säger vara förkommen, finnes i en gammal inventariilängd upptagen såsom 1652 skänkt af „wälb. Johan Teet StjernCreutz.“

[2] Kalken, hvarpå voro inristade namnen *Arfe Tönneson* och *Anna Hansdotter* (en gåfva således af dessa personer!) har i senare tid blifvit bortstulen, Hipping, sid. 41.

[3] *Margareta Boije* var dotter af öfverstlöjtnanten Erik Boije till Isnäs († 1648) och hans 1:sta fru Anna Fleming. Hon var gift

hafva funnits Ritters vapen och namn, är ej mer till. Likaså saknas en i 1725 års förteckning intagen silfverkanna, som skulle haft „Creutzarnes vapen och nampn E. C." (= Ernst Creutz) samt vägt 85 lod. Såsom gammal och obruklig bortauktionerades den år 1735 och inropades af generallöjtnanten baron Carl Gust. Armfelt för 282 dal. 20 öre kmt. — Vid medlet af 1600 talet egde kyrkan ej mindre än fyra silfverkalkar med paténer[1].

År 1709 inpackades kyrkans penningar och silfver uti kyrkokistan och fördes till Malmgård i förvar, men alltsammans borttogs af fienden. En del af silfret hade dock kapellanen Justus Totilius (1696—1726) medtagit på flykten. Vid hans återkomst återfordrades det förgäfves. Han dog under processen 1726 och arfvingarne dömdes att betala skadan[2]. Några saker måste kyrkan dock återfått, ty det silfver som ofvan blifvit beskrifvet såsom ännu förefintligt, är allt från en tid, äldre än denna ofred. Af en handling i Sarflax arkiv framgår att en af kyrkans kalkar år 1716 blifvit i Stockholm pantsatt för 259 dlr. s. m. samt 1723 genom bemedling af grefve Johan Creutz utlöst.

I vapenhusets nisch står ett gammalt, svartmåladt, primitivt träskåp med spetsigt tak; hade förut sin plats i sakristian och användes till att förvara kyrkans silfver[3].

Till Pärnå kyrkas fornminnen hör ock ett bland universitetets samlingar numera befintligt, 6 fot högt, 4,2 fot

---

med öfversten för Tavasthus läns infanteri, Johan Clausson Ritter von Reitagshausen, som dog 1652. Anrep, adl. ätten Boije N:o 16 tab. 11.

[1] Gamla inventariilängden.

[2] Hipping, sid. 67 och 76.

[3] Hipping, sid. 108.

bredt järnkors[1], som 1872 vid en reparation nedtogs från kyrkans tak och dervid befans å hvardera sidan ega en, med stamp inhuggen både till språk och typer slavonsk inskrift så lydande:

Царь славы Iсусъ Христосъ ника

eller i öfversättning:

Ärans konung Jesus Kristus segrar.

Af kyrkoarkivets äldre handlingar torde de flesta under krigstid gått förlorade. De nuvarande älsta äro:

Bok öfver födda, döda och vigda från år 1736.

Tabellböcker från 1749.

Visitationsprotokoller fr. 1732.

Socknestämmoprotokoller fr. 1726, samt slutligen den ofta anförda gamla inventariiboken som begynner med år 1643.

Bland denna kyrkas handlingar finnes ock ett ofta citeradt, af flere författare aftryckt[2] „Transumt af et wed Malmgård befindteligit vidimerat skrifteligit Document.

Een adelsman ifrån Skottland, benembd Teett af Pernå, tiente Börje Jarl i krig, den tid han intog Tawasthus och Nyland under Sweriges crono a° 1250. Därigenom blef han en arthod man i Finland och lät byggioo Pernå kyrka i Nyland och nembde sochnen och kyrkan efter sitt fäderliga säte Pernå i Skottland. Han förde rödt sanct Anders korss uti hwidt fiäl och $^1/_3$ af fiället åfwan korsset rödt, däruti 3 försölfrade stiernor och ofwan på et hjorte hufwud med en stjerna emellan hornen. Hans son heet Jöns

---

[1] Afbildadt och beskrifvet af A. O. Freudenthal i Finska fornm. för. tidskr. I. sid. 71.

[2] T. ex. af Hipping, a. a. sid. 9 samt af Akiander i hans herdaminne, sid. 136.

Teett, som war Håkans fader til Teetton (!). Ex vidimato vidi Georg Lagus"[1].

Originalhandlingen, som torde varit från en jämförelsevis senare tid, stöder sig på en vidt utbredd familjesägen[2].

Äfven bland allmogen går en sägen om Pärnå kyrkas byggnad, nämligen „att den först skulle uppbyggas på en malm vid Malmgård[3], men blifvit för sitt obeqvämliga läge för skärboerne flyttad till Sarflax, samt slutligen, då jättarne om natten nedrifvit hvad man bygt om dagen, flyttad dit der den nu står"[4].

År 1689 uppfördes för finsk gudstjenst en liten träkyrka som nedtogs vid medlet af detta århundrade.

På samma höjd, der det nya tornet reser sig, finnas söder om detta låga lemningar af en aflångfyrkantig jordförskansning, kanhända ett minne från de dagar i juli 1742 då ryska och svenska armeerna här vid Pärno kyrka mot hvarandra intogo befästa ställningar.

På Tjusterby närbelägna herresäte finnas, ett stycke från karaktärsbyggnaden, ett par underjordiska, af gråsten uppförda massiva källare (Pl. X fig. 42), hvilka tillhört en äldre, längesedan förstörd byggnad. Längs en sluttande

---

[1] Denne Lagus var 1756 nådårspredikant i Pärnå och dog 1793 som kontraktsprost i Wichtis. Hipping, sid. 9, Akianders herdaminne II, s. 273.

[2] Se Hülphers Samlingar till en beskrifning öfver Norrland, 1:sta saml. sid. 71. Ifrågavarande Teet säges i förnamn hetat Henning. Hipping, s. 22.

[3] På Tetom (fordom tillhörigt Teet'ska ätten) helt nära Malmgård skall finnas en stensättning som påstås varit grundvalen till en kyrka — måhända samma kyrka som Teet skall hafva uppfördt.

[4] Hipping, sid. 11.

gång och derpå följande trappa nedkommer man först i ett mindre, 20 fot långt och 18 bredt rum, der mellan den långt framspringande trappan och södra väggen en väggfast bänk af gråsten utskjuter 4,4 fot. Från detta yttre rum träder man genom en 4 fot bred och 7 fot hög dörröppning med stickbågig betäckning i en stor, 27 fot lång och 18 fot bred inre källare, hvilken liksom den yttre täckes af ett af gråsten muradt tunnhvalf, åt södra ändan dock förstärkt af en antagligen i senare tider uppdragen tegelbåge. I norra väggen finnes ett par 2,4 fot breda, 1,8 djupa och 2,3 höga, rakslutna nischer och öfver hvardera af dessa en 2,2 fot bred och ungefär 4 fot hög ljusöppning med spetsig betäckning. Påtagligen hafva ännu flere härmed sammanhängande källare förefunnits, hvilka längesedan instörtat.

På samma egendom förvaras ett literärt alster af sällsyntare slag, en för hand på pergament präntad bönbok på tyska med talrika inströdda religiösa afbildningar utförda med klara aqvarellfärger (äfven guld). Boken, 10 ctm. lång och 7,5 d:o bred, innehåller 361 blad och är inbunden i svart läderband med messingsbeslagna knäppen af läder och med en i hvarje af permarnes hörn äfvensom på deras midt inpressad lilja. De nämda afbildningarna, till antalet 28 och alltid hänförande sig till innehållet af den vidstående bönen, äro följande:

1) Gud fader med krona och omgifven af änglar, sol och måne sväfvar i skyn öfver ett landskap (en flod begränsad af bärg och vid stranden en liten med murar och torn befäst ort) [1].

---

[1] Denna bild utgör bokens första blad. Den dertill hörande bönen föregås af en sålydande anmärkning (präntad med rödt): Hie nach volget ein offnen beycht, die söll man alle tag fleysiglichenn mit andacht knyendt sprechenn ee man andere gebett sprechenn vnnd

2) Densamme. iklädd röd mantel samt med äple och spira, sittande i ett molnhölje på en tron. Under bilden tvänne vapensköldar (Pl. X, fig. 39 & 40), af hvilka den ena föreställer ett mot en stång (?) upprättstående gyllene lejon i svart fält, den andra ett af guld och blått deladt fält med ett halft rödt hjul ofvan och en half (?) lilja nedan. Undra delen af sköldarne har vid bokens inbindning blifvit bortskuren [1].

3) Kristus på korset, död och hängande på armarna, knäna något böjda och skjutna åt högra sidan, fötterna korslagda (den högra öfver), om lifvet ett tunt skynke, på hufvudet törnekrona och der bakom en fin strålgloria, såret på högra sidan; korset, s. k. Antonius-kors (T), har vid foten en dödskalle; till venster en qvinna i guldstickad klädning, som höljes af en blå kappa, hennes hufvud svept i ett hvitt dok, händerna framför bröstet hoplagda till bön. Till höger om korset en ljuslagd yngling i grön, fotsid drägt, öfver hvilken hänger en röd kappa fastknäpt om halsen; under

---

bettenn will. — Sjelfva bönen åter lyder till sin början sålunda: O du aller oberster babst du warer beycht vatter lieber herre Jhesu criste Jch armer sundiger mensch, ich vall heutt für dich vnnd nayg mich für deine göttliche füsz vnnd ich ertzayge mich deiner gruntlossenn genad vnnd barmhertzigkaytt mein schuldige gewiszenn die dir allayn bekant ist, mer dann dir mein gedencken oder mein synn vergehen kunnen o. s. v.

[1] Enligt benägen upplysning af riksheraldikern Klingspor tillhör det förra vapnet det 1134 grundade cistercienser *abbotstiftet Salmansweiler* (äfven kalladt Salem), nu underlydande storhertigdömet Baden, det senare åter den Nürnbergska patriciefamiljen *Volckamer,* som ännu lefver i Bayern. — Den till bilden hörande texten börjar så: Hie nach volgenn siebenn schöner gebett die man durch die gantzenn wochenn sprechenn und pettenn sol, dar durch der mensch vil genaden vonn gott erlangen mag. An dem sontage sprich das erst gebett mitt gantzer andacht.

högra armen, hvarmed han framför lifvet sammanhåller manteln, bär han en röd bok; hufvudet lutar han sörjande i venstra handen; i fonden en mängd träd och derbakom Jerusalems stadsmur.

4) Kristi intåg i Jerusalem. Frälsaren iklädd en gråblå fotsid drägt rider på en åsna, framför hvilken en man, som jämte många andra personer trädt ur ett närbeläget hus, utbreder ett grönt kläde. Efter Kristus följer en mängd folk; i ett vid vägen växande träd har en man uppkrupit.

5) Kristi bön i Gethzemane. Frälsaren i samma drägt som å föregående bild knäböjer framför ett klipp-parti, på hvars krön en liten gyllene kalk är synlig. Ångestsvetten dryper från pannan. I förgrunden till venster sitter Petrus sofvande med svärdet bredvid på marken, bakom honom slumra de tvänne andre lärjungarne. Längst bort örtagårdsporten, genom hvilken Judas inträder med sitt följe; framför dem en liten rödklädd mensklig figur som allt hvad tygen hålla sätter i väg öfver en gräslinda.

De öfriga målningarna föreställa i korthet sagdt följande:

6) Kristi fängslande (Judas iklädd ljusgul drägt med röd pung vid sidan).

7) Hans törnekröning.

8) Kristus, på väg till afrättsplatsen, dignande under korset.

9) Kristi nedtagning från korset.

10) En qvinna visande en veronica-duk.

11) Kristi nedtagning från korset af en munk (!). Bakom korset en förgyld kräkla på golfvet. Vid foten af korset Cistercienser ordens vapensköld, en af silfver och rödt rutad balk i svart fält (Pl. X, fig. 41).

12) Anna och Maria.

13) Maria genomstungen af fem svärd (mater dolorosa).

14) En ängel med ett tomt språkband.

15) Kristoffer bärande Kristus öfver floden.

16) S:t Erasmus med uppskuren buk liggande bunden på en bänk.

17) S:t Hieronymus, ur hvilken några personer utvinda tarmarne.

18) Maria Magdalena tvår Jesu fötter.

19) S:ta Barbaras halshuggning.

20) S:ta Ursula.

21) S:ta Helena.

22) ett slags fontän med tvänne behållare; ur midten af den öfre reser sig korset med frälsaren, hvars utströmmande blod, efter att hafva fyllt den öfre behållaren, genom rundt om densamma anbragta lejongap nedrinner i den nedra, i hvilken bada en hop troende dem tvänne från himlen nedkomna änglar efterhand upptaga.

23) Nattvarden meddelas i en kyrka åt en på knä liggande mansperson. — Hör till en bön som man bör läsa vid detta sakraments annammande.

24) En evangelist sitter vid en pulpet och läser i en bok.

25) Tvänne knäböjande änglar uppbära en monstrans.

26) Marie bebådelse.

27) Marie kröning.

28) Anna med Maria och Jesus.

Många af dessa målningar äro ganska väl utförda, och samtliga utmärka sig genom sina klara färger. Textens öfverskrifter äro utförda i rödt, men begynnelsebokstäfverna i bönerna uti olika färger, vanligen rödt eller blått.

Borgå domkyrka

måste till följd af pågående skriftskola och andra ogynsamma omständigheter lemnas oundersökt. Dock aftecknades en gammal oblatask (pyxis; Pl. X, fig. 23 & 24) med följande i munk-majuskler utförda inskrift: HOSTIA · SACRA . IHESVS · ANIME · FIT · HIC · OPTIMVS : ESVS †. En kyrkan tillhörig praktfull medeltidskalk finnes afbildad och beskrifven af E. Aspelin i 7:de häftet af finska fornmin. för:s tidskrift. 33 fordom här upphängda vapensköldar ses uti „Afbildn. af vapensk. i Finlands kyrkor“ n. 250—282. Uti „Prestersk. redogörels.“ sid. 220 upptagas ytterligare tvänne, Erik Ramsays och Christ. Conr. Bildsteins. De fåtaliga hittills bevarade sköldarne lära vid en för några år sedan verkstäld kyrkoreparation blifvit undanskaffade på vinden — och der fått förblifva.

Sibbo kyrka

är uppbygd af gråsten och mäter invändigt 76 fot i längd och $38^1/_2$ fot i bredd. Sydöstra och sydvestra hörnen förstärkas hvartdera utvändigt af en fyrkantig sträfpelare som slutar vid hörnens halfva höjd. Templet har två dörröppningar, den ena i vester, den andra i söder, båda spetsbågiga, utvändigt tresprångiga samt hafvande inåt en lindrig rätvinklig smyg med stickbågig betäckning. Till södra ingången leder ett vapenhus af sten med likartad dörröppning; det saknar fönster samt har golf och tak af trä. Dess vestra vägg eger innantill en stor stickbågig nischfördjupning; en dylik men mindre fördjupning finnes äfven i östra väggen som dertill har ett litet qvadratiskt väggskåp. Då golfvet såväl här som i kyrkan är ovanligt högt, få samt-

lige dörröppningar och till golfvet sig sänkande väggfördjupningar ett förtryckt utseende.

Det inre af sjelfva kyrkan företer en alldeles egendomlig anordning. Såsom af måtten framgår, är grundplanet tvåqvadatiskt. Den östra qvadraten eller koret afskiljes genom tvänne i genomskärning qvadratiske pelare från den öfriga delen af kyrkan, hvilken del åter två andra, aflångfyrkantige pelare dela i tvänne lika stora skepp. Från östra väggen kasta sig två föreningsbågar till korpelarne, hvilka åter sända hvar sin båge till midtpelaren. Denna sammanbindes genom en bredare båge med den sista pelaren i vester, som slutligen sänder två divergerande bågar mot vestra omgifningsmuren. Till följd häraf blir kyrkans betäckning något ovanlig. Koret täckes nämligen, som oftast är fallet, på midten af ett mångstråligt stjernhvalf och på sidorna af enkla korshvalf. Men den följande afdelningen (mellan korpelarne och midtpelaren) har ett tresidigt korshvalf mellan tvenne stjernhvalf i form af trapezoider. Den tredje afdelningens betäckning utgöres af två fyrsidiga stjernhvalf, och slutligen den sista afdelningens i vester (liksom andra afdelningens) af ett tresidigt korshvalf mellan tvänne trapezoidformiga stjernhvalf. Föreningsbågarne äro lindrigt spetsiga, breda och skarpkantade samt ensprångiga, förutom den mellan de två vestra pelarne spända bågen, hvilken är tvåsprångig liksom äfven de pelarsidor den sammanbinder. Skilje- och korsbågarne äro smala, skarpkantade och lågspetsiga. Samtliga hvalf utom korets och det närgränsande tresidiga hvalfvet hafva korsbågarnes skärningspunkter besatta med låga cylinderformiga stenar. En dylik slutsten har äfven korets stjernhvalf. Ännu en egenhet hafva vi att anmärka och det beträffande de två senast berörda aflångfyrkantige pelarne. Desse hafva nämligen 2.s

fot öfver golfplanet samt i riktning från öster till vester en hög och smal (i midtpelaren 4.9×1 och i den yttre 3.7×1) rätvinklig genombrytning med skarpt spetsbågig betäckning. Genom dessa öppningar kan man från vestra ingången se altaret och tvärsom. Från bottnen af genombrytningarne löper uti pelarnes från hvarann vända sidor en framtill öppen, i genomsnitt (0.5) qvadratformig fåra ned till golfvet. Kyrkan har sex fönster, deraf ett i östra muren, tre i södra, ett i norra samt ett mindre i den vestra. Samtliga dessa ljusöppningar äro i senare tid utvidgade. Längs kyrkans väggar löper en vanprydande läktare, smyckad med profet- och apostlaafbildningar af det vanliga slaget. Genom en i norra muren befintlig dörröppning med halfrund betäckning och tresprångig omfattning inträder man i sakristian, som äfvenledes är af gråsten och invändigt täckes af ett korshvalf. Ett fönster i östra väggen upplyser rummet som i norr har egen utgång till grafgården.

Altaret i kyrkan är af sten med afrundade kanter. Som altarprydnad tjenar ett större försilfradt krucifix af nyare arbete. Ett äldre denna kyrka tillhörigt stort krucifix af trä hänger nu på korväggen i finska kyrkan. Kristus, törnekrönt, är död, fötterna äro korslagda, armarne nästan rakt utsträckta, såret, från hvilket något blod neddroppar, på högra sidan, om lifvet ett bredt skynke med ändan nedhängande framtill. Sjelfva korset har armarne — med runda taflor, hvars målningar äro utplånade, på ändarne — något upphöjde. Ännu ett äldre bildverk finnes, hvilket hänger uppspikadt på norra väggen. Taflan, som är utförd i bildhuggeriarbete i 1600 talets vanliga kyrkostil, föreställer Kristi uppståndelse. Å en bredvidhängande, hithörande brädtafla läsas följande rader:

Här ligger denne församlingz fordom wäl meriterad kyrkioheerde wyrdige man Herr Lars Pampineus[1] *medh sin hustru och barn begrafwen och hafwer förährt detta Epitaphium till kyrkian åhr 1657.*

I sakristian förvaras en trepipig ljusstake af messing med denna inskrift på foten: H · · GUSTAF · · ADOLF · · MELLIN[2] · · F · · · MARGRETA · · · CREVTS · · · ANNO · · · 1690 · · ·

Följande vapensköldar äro i kyrkan upphängda, nämligen på midtpelaren:

a) ätten Patkulls vapen, prydligt utarbetadt med tvänne qvinnofigurer som sköldhållare. Under vapnet läses följande:

Der Hoch Edelgebohrner Gestrenger Grossfest und Mannhaffter Herr Wo[lt]er Adolph Patkul Ihr Königl. Maijttz zu Schweden wohlmeritirter Capitain von des H Baron und Obersten Rehbinders Regiment zu Fuss, ist Anno 1658 den Maij in diese Welt gebohren und Anno 1692 den 20 December in Gott sehlig Entschlaffen Seines Alters 34 Jahr; 7 Monat und 4 Tage.

b) det Blåfjeld'ska vapnet, en med ett gyllene solansigte (med utsträckt röd tunga och tandad omkrets) belagd blå, upprät, låg spets i silfver (?) fält (Pl. IV, fig. 22); hjelmtäcket blått och silfver (?). Underskriften är till större

[1] Kyrkoherde i Sibbo 1635–1670. Gift 1:o med *Kirstin Henriksdotter* och 2:o med *Agneta Jakobsdotter Bröijer*, som dog 1694. Akianders herdaminne, II, s. 272.

[2] Öfverstlöjtn. vid B:borgs regem., sedan öfverste för Wiborgs regem. † 1708 $\frac{3}{8}$ 0. G. m. *Marg. Creutz,* dotter af amiral Lorentz Creutz och Elsa Duwall. Anrep, frih. ätten Mellin N:o 92, tab. 9.

delen utplånad, dock kan man urskilja att vapnet tillhört en „Blofield" som afsomnat den 20 . . . . 1693 och blifvit begrafven i denna kyrka den 24 September (samma år?) [1].

c) ätten Nassokins vapen, som fordom egde denna underskrift: *Hans Kongl. Maij:tz wår Allernådigste Konungs Tro Tienare och wälbestälte Lieutenant öfwer Dragunar under Öfwersten Wälborne Herr Arue Forbus Regemente, den Edle och wälborne herr H. Fromholt Joh: Nasaken till Nickby, afsomnade i Herranom d. 16 Decemb. åhr 1682 och blef begrafwen d: 25 Januarij åhr 1685. Gud honom med alla christtrogna en frögdefull upståndelse förläne* [2].

På pelaren längst i vester hänger ett Blåfjeldskt vapen (i allo likt det nyssbeskrifna på midtpelaren) med denna påskrift:

Kongl. Maij:tz Trotienare och wälbestelte Cornett
under Cavallerij och wälborne Herr Öfwerstens
PER MANNERSKÖLDS Regem:t den ädle och wälb. HER PETTER
BLÅFIELD till Saustala och Masby huilken afsomnade

---

[1] Löjtnanten vid Åbo läns kavalleri *Iwar Blåfjeld* till Massby och Saustila, † barnlös 1693. Skall varit gift med en *Wunsch*. Anrep, adl. ätten Blåfjeld N:o 245, tab. 23. Enl. Lagus' gods och ätter sid. 542 hette Blåfjelds hustru *Brita* och var dotter till proviantmästaren i Helsingfors *Simon Ambrosiison (Grek)*, hvilken såsom Sigismunds anhängare afrättades i nämda stad 1599 af hertig Karl. Jämför Lagus Åbo hofrätts historia, sid. 199. — Ifrågavarande vapensköld är en barbarisk efterbildning (troligen enligt bildhuggaren lemnad beskrifning) af ättens på riddarhuset befintliga eller af det hvarmed hans stamfader, Bengt Jönsson, 1476 af Sten Sture belönades, och hvilket vapen föreställer ett lejonhufvud med uträckt tunga i blått fält.

[2] Se Presterskapets redogör. om forntida minnesmärk. i Finlands kyrkor, sid. 207.

i gudhi den 10 Martij Åhr 1700 och bleff begrauen samma åhr den 26 Augusti. gudh honom med alla Christtrogne en fröjdefull upståndelse förläne.

I denna kyrka hafva dessutom funnits uppsatta ryttmästaren Gustaf Blåfjelds († 1662) äfvensom landshöfdingen Anders Erik Ramsays († 1734) vapen[1], men dessa äro nu mer ej till.

På medlet af 1700 talet fans i kyrkan en grafsten med inskrift: Herr Barôn och Öfversten Gustav Adolph Mellins och des arfwingars Graf, anno 1706[2].

Af kyrkans tvänne klockor, som hänga uti en vester om kyrkan befintlig stapel, är den större ny och saknar inskrift. Å den mindre deremot läses å ena sidan:

UNDER GUSTAF III REGERING, OCH ÅRET
EFTER DET TREÅRIGA BLODIGA KRIGET
MED RYSSLAND, ÄR DENNA KLOCKA
EFTER EN UNDER KLÄMTNINGEN FÖR-
ORSAKAD REMNA MED ETT SKEPPUNDS
TILLÖKNING, OMGIUTEN I STOCKHOLM
AF GERHARD S. MEYER ÅR 1791.

samt å andra sidan:

SIBBO FÖRSAMLINGS KYRKO KLOCKA BESTÄLT
AF
FREDR : BOCKSTRÖM.

Efter författarens besök har denna gamla kyrka blifvit utdömd och en ny af tegel uppförd.

Kyrkans silfver äfvensom arkiv var författaren icke i tillfälle att bese.

Finska kyrkan, uppförd af trä i ladustil, saknar allt intresse.

---

[1] Lagus, F. a. gods och ätter, sid. 254 o. 424.

[2] Presterskapets redogörelser, sid. 207.

Thusby kyrka

är en enkel korsbyggnad af trä, uppförd enligt inskriften å en öfver förstugudörren spikad tafla, år 1732 [1]. Tvänne altartaflor, den ena föreställande yttersta domen och målad 1777, den andra Kristus på korset, sakna allt konstvärde. På korväggen hänger ett krucifix af trä med initialerna A. I. S. och årtalet 1693. Likaledes finnes upphängd en gammal afbruten värja i läderslida. I det skildt uppförda klocktornet stå fyra vapensköldar, deraf två tillhöra ätten Stålhane. Den enas inskrift är utplånad men å den andra läses:

KONGL : MAIJ : TROO : TIENARE : OCH : LIEVTENAMPT : VNDER : DET : CARELSKA : INFANTERIE : REGIEM : ENTE : DEN : EDLE : OCH : WÆLB : HERRE H ERICH STOHLHANA : TILL : GAMMELBY : OCH : KOTKANIEMY : BLEEF : BEGRAFVEN : VTHI : TVVSBY : SOCHN : KYRCKIA : D 29 IANVARY : ANNO : 1693.

Det tredje vapnet, ätten Kuhlmans, har denna underskrift:

Konglij Maijstz Troo Man och maiår den Edle och Wälbe Herre Her HENDRIK Kuhl Man till Flattn Berg och Mälkiäis Bleff Begraffuen utij tusz Bij Sochen Kyrckia den 2 December ANNO *1694.*

Den fjärde vapenskölden visar en krigsman med högra handen svängande en sabel öfver hufvudet och hållande i

[1] En äldre kyrka uppbyggdes 1643: Siréns matrikel, sid. 44.

den venstra ett lång- och rakskaftadt sjöblad (Pl. IV, fig. 20). Såväl färger som inskrift alldeles utplånade.

Den större klockan bär ofvantill denna påskrift: GLORIA IN EXCELSIS DEO ET IN TERRA PAX INNOM (!) BONÆ VOLVNT. samt lägre ned årtalet 1647.

Den mindre klockan skall ursprungligen hafva varit matklocka (ganska ansenlig!) på Gammelby, men blifvit skänkt till kyrkan af en Stålhane. Å densamma läses endast: ANNO 1630.

Räkenskaperna i kyrkoarkivet begynna med år 1781, sockenstämmoprotokollen äro från 1756 och boken öfver födda, döda och vigda från 1722.

Helsinge kyrka,

gammal, åt S:t Lars helgad[1], gråstensbyggnad, mäter invändigt 93 fot i längd och 52 fot i bredd. 8 fyrkantiga, i hörnen tvåsprångiga tegelpelare afdela densamma i ett hufvud- och två sidoskepp. Betäckning å det förra utgöres i choret af ett sammansatt stjernhvalf, föröfrigt af enklare stjernhvalf. Sidoskeppen täckas af enkla korshvalf. De breda tvåsprångiga skiljobågarne och de smalare kantbågarne äro lindrigt spetsiga. Korsbågarne stödjas på pelare och väggar af kragstenar bildade af hvarandra trappformigt öfverskjutande plattor. Kyrkan upplyses af gammalt af ett stort korfönster samt af 3 höga fönster i södra samt af 2 sådana i norra väggen äfvensom af ett mindre i den vestra I nyare tid hafva ytterligare två mindre fönster, ett i norra och ett i södra väggen, tillkommit. Tvänne ingångar, den ena i vester och den andra i söder, hvardera med lindrigt

[1] Se brefvet af 1401 i kyrkans arkiv.

spetsig bågbetäckning, leda till templet. Den senare, till hvilken man kommer genom ett vapenhus, prydes på yttre sidan af en rundstaf mellan tvenne hörn och omfattas inåt kyrkan af en grund nisch med stickbågig betäckning. Det förenämda vapenhuset, af sten och troligen af samma ålder som kyrkan, har ett mellantak af trä. Invändigt har detsamma i östra väggen tvänne stickbågigt betäckta tvillingsnischer. En qvadratformig nischfördjupning finnes ock i norra väggen öster om ingången till kyrkan. Framför templets vestra ingång har en stenförstuga i nyare tid tillkommit. Den på norra sidan belägna sakristian, som ock är från senare tid, afskiljes från kyrkan genom en aflångfyrkantingt förrum af sten. Utvändigt förstärkes kyrkan i alla hörnen utom det nordvestra af en gråstens sträfpelare, som prydas af spetsbågiga tvillingsnischer, äfvensom på södra långväggen och korväggen af tvänne klenare sträfpelare, enhvar med en enkel spetsbågig nischfördjupning. Gafvelröstena prydas af de vanliga ornamentfördjupningarna.

Altaret är af sten men beklädt med trä. Som korfönstret icke intager midten af väggen utan är draget något åt söder, har altaret ej fått sin plats midt för detta fönster.

Altartaflan föreställer nattvarden.

Predikstolen, vid andra pelaren på norra sidan, är af den vanliga stilen med Kristus och 5 apostlar i små nischfördjupningar.

Längs norra, vestra och södra väggarne löper en läktarrad, som på södra sidan slutar vid andra pelaren från koret. På denna läktare (som i vester uppbär ett orgelverk) är ofvanför predikstolen uppsatt en svart trätafla, hvarå läses i förgyld skrift:

[Vapensköld.] ANNO 1649 [Vapensköld.]

den 17 Martij

Hat die Edle vnd wollgeborn
Frau F. Barbara Höpken
Weijlant sehl: herrn Georg
von Bonhard erb herren
daff (?) Kirrcher Corbell vndt
Biörnvijck Ehliche Nachge-
lassene wittibe diesen Cantzell
Gott zu ehren dieser
Kirchen zum ornament
Ihrem sehl. man vndt
Nachgelassen erben zum
Testament verehrett.

Upptill, på hvardera sidan om årtalet ses en vapensköld, af hvilka författaren kunde uppfatta endast den till höger, som visade trenne hvarann korsande med spetsarne uppåtvända pilar.

I kyrkan hänga tvänne större kronor af messing. På den ena läses:

HENRICH IOHAN WVNSCH
ANNO 1651.

På den andra kronan finnes inristadt:

Rådman
George Wilh. Claijhills
Anna Marg . Hochschild
Anno 1744 Den 30 Nov[e]mber
Ägare till Bothby
Rusthåld Råns
Kallat.

På vapenhusvinden lågo några träbilder, nämligen tvänne krucifix, samt en grupp af Anna, Maria och Kristus, fordom fästad vid ett ryggbräde med baldakin och flygeldörrar, liksom äfven en bild hvilken visar frälsaren i sittande ställning med armbågarne tryckta till kroppens sidor och underarmarne upplyftade liksom skulle han bära något på händerna; kroppen betäckt med bloddroppar, hvilka städse förekomma 3 tillsammans. Dessa bilder sakna allt konstvärde. Väl utarbetad är deremot en från denna kyrka till universitetets historiska museum numera öfverflyttad träbild föreställande Lazarus (naken och öfvertäckt af sår) sittande framåtlutad på en sten och med kinden stödd af venstra handen medan den högra hvilar på motsvarande knä.

Vapensköldar finnas numera ej i denna kyrka. De som fordom funnits här ses uti förut oftanämda „Afbildningar af Vapensköldar i Finlands kyrkor" N:ris 287—293, och äro biskop Olai Magni, Johan Gyllenärs, fru Elin Horns, ätten Svärds samt Nokia-slägten (?) äfvensom tvänne vapen af hvilka det ena visar en ur hafvet stigande nymf och det andra ett jägarhorn under tre sexuddiga stjernor. Dessa vapen förekomma under rubriken „Helsing sockn kyrkia". Närmast förut upptagas under „Helsing kyrkia" fyra vapensköldar, nämligen: Albrecht Frideric v. Diben, Abraham Illes samt Tönne Henrikssons äfvensom en visande ett jägarhorn öfver två sexuddiga stjernor.

Bland kyrkans silfver förvaras en enkel kalk med denna inskrift:

Förärad med dess Paten af
Handelsmannen i Helsing
fors Johan Sederholm och
des Fru Maria Magd :
Wendelia den
13 october
1769.

äfvensom en större kanna, kalk med patén samt oblatask förärade 1811 af fältkamrer Weckström.

Uti klockstapeln, som till nedersta delen är murad af gråsten, till mellandelen af tegel och öfverst har en träbyggnad, hänga tvänne klockor, af hvilka den mindre är gjuten 1850. Å den större läses:

DENNE KLOCKA HÖRIG HELSINGE SOCKNS
KYRCKA : ÄR GENOM HERR DOCTOREN OCH
PROBSTEN ZACH : CAIANDERS FÖRANSTALTANDE
OMGUTEN I STOCKHOLM ÅR 1799 AF C : S : M :

Uti kyrkoarkivet:
Historieboken fr. 1722.
Socknestämmoprotokoller fr. 1784 samt
Visitationsakter fr. 1839
äfvensom en 1661 affattad kopia af ett Anders' i Reckhals, Hans Madelins och Michels i Helsinge gåfvobref af 1401 å en skattmark jord i Reckhalsböle till S:t Lars' kyrka i Helsinge.

På kyrkogården ett muradt grafhus med *Carl Olof Cronstedts* och *Beata Sofia' Wrangels* vapensköldar öfver dörren.

BILAGOR.

I. Utdrag ur prosten Asp's „historiska anmärkningar rörande Mäntsälä".

„Uti en af de äldre kyrkoböckerna står antecknadt: *Anno 1585 är Mäntzälä kyrkan funderat.* Hvarpå denna uppgift grundar sig är obekant. Likaså om den omnämde år funderade kyrkan varit den första. Den nu [1811] stående kyrkan är uppbygd 1775 uti den år 1746 ganska oskickligt uppförda kyrkans ställe. Den nu varande kyrkan bekläddes invändigt med Blaggarn 1791.

Ännu år 1616 då högstsalig Hans Kongl. Maj[t] i Sverige på behaglig tid, uppå derom gjord underdånig ansökan, i nåder beviljat prästen i församlingen sex tunnor säd årligen till hjelp och underhåll, war detta ett kapell under Borgå socken, men redan 1657 har denna församling haft egen pastor, neml. Henricus Jacobi Sticko eller Stichæus.

Ibland menige man anmärkes här bonden Sigfrid Sipilä i Saaris by, hwilcken altsedan fastlags söndagen 1808, då 6,000 man af ryska armeen anlände till denna socken, icke begått H. H. nattward, och har den fulla föresats, at icke träda till denna nattvards nyttjande, innan Finland blir befriat från Ryskt välde och hvar käft af rysse lämnat landet. Första åren afhöll denne besynnerlige man sig äfven ifrån Guds hus, men sedermera har han bivistat den almänna gudstjensten. Ifrån förenämde tid har han äfven aflagt rakknifvens bruk, låtit skägget växa och bär det nu

till alla ryssars heder. Denne man äter ej heller svinkött, han anser det för orent, ehuru han föder goda svinkreatur. Eljest är han i sitt väsende stilla och beskedlig samt mera boksynt än vanliga bönder, och sysselsätter sig vid lediga stunder helst med läsning och forskande i bibeln.

Icke långt från socknekyrkan wid Soldatetorps åkrarne var ett offerställe, som besöktes ännu för 20 à 30 år sedan [således på 1780 eller 90 talet] äfven af folk i från längre afstånd, hvilka sökte bot för svåra sjukdomar och skedestånd för lidna olyckor etc. Men nu har detta besök redan råkat i sådan förgätenhet, at sjelfva rummet, hvarest offrandet skedde, ej med säkerhet kan uptees.

Nu tyckes den tidpunkt vara inne då gamla bruk böra afläggas. Bondens svarta vallmars jacka — lång enda til smalbenet på hvilken fants ingen knapp — blir förbytt i frack, af flere färgor, med de mest glimmande knapprader på alla möjeliga ställen, och qvinnornes hufvudbonad, en egen sort för denna socken, och hvaraf ett exemplar skulle förtjena at förvaras till efterkommandenas beundran, börjar förbytas i grannt utsydda bindmyssor med stycken af den finaste spets af Raumo tillverkning. Förr red bonden till kyrkan, nu kommer han med hustru och barn åkande i en grant målad courier kärra samt om vintern i en släda, som ådrager sig invånarenas i andra orter upmärksamhet. Dessa åkdon äro af bondens egen tillvärckning; sjelf gör han trävärcket, hans smed beslår den, och hans granne målar densamma, äfvensom det länder qvinfolcket till beröm at de sysselsätta sig med at tilvärcka och förfärdiga sjelfva sina grannlåter. Knapt något hushåll finns, hvarest icke knyppedynan sysselsätter de yngre qvinfolcken.

Beklagligen tyckes goda seder vara mera i af- än tilltagande jämte böjelsen för starcka drycker, tillika med alla

de laster, som dermed hafva sammanhang. Vidskepelse och vantro äro i aftagande; men här äro dock ännu några häxemästare, som inbilla den enfalldige, at han med läsning kan bota åkommor och sår på kroppen etc. Sedan ryssarnes ankomst har weneriska smittan, som förr var okänd, utbredt sig bland allmogen. Grofva brott äro beklagligen ej sällsynta.

Bland sällsynta händelser anmärkes att år 1750 den - - - då fröken Charlotta Möllersvärd[1] christnades på Mentzelä gård, hände sig at under en påstående stark åska en wäderhvirfvel dref vattnet under sjelfva förrättningen in uti samma rum där döpelsen förrättades, ifrån ån in genom det öppna fenstret och det i tämmelig myckenhet, hvarvid åskan äfven slog presten Nordström, som förrättade dopet, så att han klagade ai ai och nödgades stödja sig vid en där nära intill stående stolkarm[2].

„År 1822 Började en del menniskjor i denna församling, i synnerhet i Ohkola och Kaakalammi byar att besinna huru illa de gjordt då de ej med fullt alfwar ställt den underrättelsen, som Guds ord gifver, sig till efterlefnad och förbättrade sin förra vandel. Nu uppträdde och en skomakare Nyman vid namn, boende i Helsingfors, som en allmän lärare, reste ikring och underviste folket och fick ett stort anhang. Men de mera stadgade Christne började misstänka honom för en irrlärig man. Ty han hade ifrigt påstått at all den gudstjenst

---

[1] *Charlotta Christina,* död 1826$\frac{2}{9}$4 på Mäntsälä gård; dotter af kaptenen Carl Johan Möllersvärd († 1766) och Maria Helena Salow. Anrep, adl. ätten Möllersvärd N:o 645, tab. 4.

[2] Stället der byggnaden stod ligger på en backsluttning vid åstranden och flere famnar öfver vattnet; också tillägger förf., prosten Asp, försigtigt: min sagesman är Herr Landshöfdingen och Riddaren Möllersvärd († 1828).

vi härtills förrättat lände oss till fördömmelse och ej till salighet af orsak at vi i våra böner och med vår gudstjenst härtils nalckats Gud Fader och hans Son Jesus X[s] hvilcket oss, som syndare ej var tillåtet, i anseende till deras höghet och vår ringhet, utan borde vi härnäst, om vi ville göra Gud en behaglig tjenst, med våra böner endast träda fram för den Heliga Anda, hvilcken såsom en ringare Gud skulle sedermera föra våra åligganden till Fadren och Sonen; at han, Nyman, är den hvilcken var magt gifven at i Guds stad och ställe på jorden förlåta synderna och äfven förordna vissa personer, dem han dertill ansåg skickliga att i sin frånvaro göra detsamma". Denne Nyman hade blifvit afstraffad för försummelse att infinna sig vid två års bataljons möten.

II. Anteckningar uti Mäntsälä kyrkas visitationsakter.

Anno 1696 begÿnttes dett stora hungers åhret först i Tawastlandh och sedan 1697 här i Nÿlandh, så att dett åhret blefwå i denne lilla försambling dödhe 339 personer, rätt fåå undantagandes som ej af hunger dödde. Ofvannämbde hungers åhr föregingo efterföljande sällsamma ting: Tåpparne leeto af att gaala: Göökarne blefwo den sommaren mäst alla dödha: Looarne trängde sigh när åth, ja in i byarne: Fooglar och haarar förswunno ifrån desse orter. Rottor, dem man ej förr här på bygden sågh, kommo då grufweligen i någre byar och gjorde stor skada.

Anno 1698 war igen den warma och wackra hösten så att man sågh icke dett ringaste rijmfrost förr än den 10 Oktobris lika som 1690; Och wäxte dett åhret alle-

handa frucht här på oorten rätt ymnigt och wäll: (föruthan koorn som slogh något feelt, Gudh må wetha oorsaken!)

Anno 1699 war dett ymniga fågell åhret så att man i manna minen ej seedt eller fångit så mycket skogsfåglar som om den hööston.

III.

„Utdrag af häradsrättens dombok, hållen vid laga hösteting med Weckelax och en del af Kymmene sochnars tingslag, hos underskrefwen domare i Fredrichshamns stad d. 16 etc. Nov. 1769.

Den 4 December eftermiddagen.

Studiosen ifrån Fredrichshamns stad, Carl Husgafwel företrädde och i anledning af sin faderbroders, camererens Husgafwels bref til honom med anmodan att upspana om icke någorstädes här å orten funnes Husgafwelska adelswapnet aftagit, berättade sig nyligen hafwa af bonden ifrån Bredskall by och denna Weckelax sokn Mårten Johansson Sigwart fådt förnimma, det uti sidsta swenska tiden funnits sådant wapen på en fönster ruta uti den i Fredrichshamn stad belägna finska stenkyrckan med färgor ritadt, anhållandes att denne Sigwart måtte häröfwer edeligen höras, på det Husgafwelska famillen kunde så mycket mer betiäna sig af Sigwarts witnesmål i den ansökning, hvaruti sagde famille nu skal på kongl. swenska sidan stå om renovation af sitt gamla adelskap. Och som rätten ej skiäligen kunde et sådant witnes förhör afslå, denne Sigwart ej heller höres hvarken bära namn af Huusgafwelska famillen eller annars wara med någon af Husgaflarne för nära i skyld, ty aflade

han eden och efter erhållen förmaning at achta sig för mened intygade:

at han är ongefer femtijo siu år gammal och at han ifråå det han något mins, sedt på en fönster ruta i Weckelax stenkyrkan et måladt wapn det han af den anledning kommit oftast at betrackta at han suttit i bänk, just midt emot på den sidan af kyrckan der rutan warit, så at han ännu mins, det öfwerst af wapnet warit et sådant teckn [en bomärkslik förvrängning af det Husgafvelska vapenmärket] med hvarjehanda ritningar och krus deromkring, under och på sidorne, deras utseende han ej påminner sig. Och som han då äfven hade lärdt sig känna latinska bokstäfver tryckta, dem han ock ännu wid anstäldt prof igenkände; ty hade han tillika esomoftast och aldeles tydeligen läst under sagde wapen det namnet: *Olof Husgafwel.* Men hela denna regeringstid har han ej mer sedt denna ruta, ty fönstren hafwa säkert gådt i kras, då krutkällaren vid stadens öfwergång sprang, hälst sielfwa kyrckan derigenom på flera ställen rämnat. Mer ej; upläst och widkändt.

Mer war ej heller af witnet at frågas, hvarföre på begäran behörigt utdrag häraf meddelas skall. Tid och ort föreskrefne.

På häradsrättens wägnar
Andr. Gudseus."

(Härtill har Tilas fogat:)

Föregående witnesmål wil ingenting säga mera än at Olof Husgafwels wapen eller bomärcke warit målat på en ruta, men hurudant det sedt ut, derpå blir man af witnets släta imagination ej särdeles slug.

Men Husgafwelske wapnets rätta utseende är deremot så mycket tydeligare upgifwit af academie ritmästaren ifrån

Åbo And. Dahlsteen, som detsamma af Husgafwelske famillens grafsteen i Weckelax sokn steenkyrcka i Fredrichshamns stad egenhändigt med edelig förbindelse afritadt den 5 December 1769, innehållandes: *en skiöld af rödt felt och deruti en fritt stående något spitzig sparre af gull samt twärts öfwer densamma en blå halfmåne; ofwanpå en öpen krönt tornerhielm hwaröfwer emellan twenne strutsfiedrar af silfwer lyser en femuddig stierna af guld; och löfwerket omkring är af gull och rödt.*

Husgafwelske familjens graf som sades [wara] i Wecklax kyrckia innom Fredrichshamns stad, derom lyder domprobsten Gudsei attest sålunda:

„At intet något lijk af Husgawelske familjen, under hela detta ryske kejserliga wäldets tid kunnat begrafwas här i landskyrckan uti deras egen tilhöriga graf af orsak at et utkommet allmänt öfwerheteligit förbud hvarken tillåtit eller ännu tillåter något lijk ifrån landet at til staden inhämtas och innom fästningen, hvarest landskyrckan är belägen, begrafwas, utan har den Husgawelske familjen warit nödsakad, at hela tiden låta begrafwa alla sina lijk wid det under denna Weckelax moderkyrcka lydande capell, Sippola kallat, sådant warder härmed uppå begäran wederbörligen intygat. Friedrichshamn d. 28 November g. st. 1769.

Fabian N. Gudseus

Archi præp. & past. in Friedrichshamn et Weckelax."

Sluteligen anmärkes at et wapn öfwer en af ätten Poitz N:o 246 sitter i förenämda kyrcka upsatt, hvarå den nämde academie ritmästaren And. Dahlsteen äfwen lemnat ritning, aldeles sådant som det i wapenboken finnes affecknat med den ganska ringa skillnad at i wapnboken föres den bewäpnade armen ofvan på hielmen, swärdet något till-

baka lutande, men här deremot framlutande emot höger, hvaraf man bör giöra det slut, at i sin rätta heraldiska ställning bör swärdet på detta wapen stå lodrätt [?]. Denna ätt har eljest med Weckelax knaparne warit befryndad och derifrån härstammande, hvadan ock ännu ett hemman bär namn af Poitzila, antingen att ätten tagit namnet af gården eller gården fådt namnet af ätten.

Innehåll.

Register.

Förklaring öfver plancherna.

Rättelser:

Sid. 170 rad. 1 står: BYTBERŸS läs: BVTBERŸS
„ 233 „ 16 „ se pl. VI. „ se pl. IV,
„ 237 „ 11 „ nch „ och
„ 247 „ 16 tillsättes: (Pl. X, fig. 37).

Tillägg och rättelser till författarens reseanteckningar från vestra Nyland samt Egentl. Finland och Åland *.

Esbo kyrka: 1775 funnos i Esbo tvänne kyrkor, den ena af sten och hvälfd med 6 st. lösa pelare samt egande tre dörrar och smyckad med „munkmålningar“, den andra, vester om den förra, liten, af trä, med en enda dörr och upplåten för finsk gudstjenst. (Se Leinberg, Bidrag till kännedomen af vårt land, I, sid. 78).

Följande vapensköldar hafva enl. „Presterskapets redogörelser öfver forntida minnesmärken i Finlands kyrkor“, sid. 153—155 funnits i Esbo kyrka: öfverstlöjtnant Daniel von Schlegelns († 1679), löjtnant Johan Bengtsson Hammarstjernas († 1680), Carl Silfversvans († 1683), kapten Isak Svahnfelts († 1669) samt enligt „Afbildn. af vapensk. i Finlands kyrkor“, n. 294 o. 295 (ej 291 o. 292 **) ätterna Totts och Stjernkors' (jfr. Gottlunds Otawa, I, pl. XIV, 2). — Enligt „Prestersk. redogör.“ hafva föröfrigt i Esbo kyrka blifvit begrafna: majoren Henrik Johansson Sölfverarm († 1667), fru Anna Reijer († 1670) samt hennes trenne barn Jakob, Märta och Brita Silfversvan (samtliga döda vid späd ålder).

---

* Anteckningar gjorda under en antiqvarisk forskningsresa sommaren 1870 i Vestra Nyland (H:fors 1872) samt Anteckningar etc. sommaren 1871 i Egentliga Finland samt på Åland (H:fors 1873).

** Oriktigheten af de här och framdeles förekommande citaten af dessa teckningar beror derpå att vid dessas offentliggörande vapensköldarnes inbördes ordningsföljd, som vid första afteckningen ej vardt iakttagen, blifvit rättad i enlighet med den ordning de hafva i originalet. — I förbigående må nämnas att gamla samtida kopior af dessa originalteckningar finnas såväl i kongl. bibl. som i riksarkivet i Stockholm.

Kyrkslätts kyrka: I koret har funnits en grafsten med årtalet 1621 och namnet Svenno Ostgotus (Prestersk. red. sid. 156).

Sjundeå kyrka: Afbrann om sommaren 1617. (Waaranen, Handl. upplys. Finlands hist. under Gustaf II Adolfs tid, II, sid. 249).

Den öfver en af ingångarne fordom synliga inskriften lästes ock öfver en steglucka vid Täby kyrka i Uppland och uppgifves vara författad af Adolf Magnus Klingspor († 1701 som öfverste för nyländska kavalleriet). — Se Klingspor, Om Bellsta äldre egare (aftr. ur Stockholms dagbl.) sid. 14, äfvensom Upplands fornminnesförenings tidskr. II, sid. 192.

En numera förkommen altartafla var målad 1633 och förestälde Kristi korsfästelse, begrafning och uppståndelse. (Prestersk. redogör. sid. 157).

De på kyrkvinden upplagda anvapnen tillhöra liksom sannolikt äfven det i klockstapeln befintliga stora Creutz'ska baneret en son till frih. Ernst Johan Creutz och Anna Silfversparre. Fulltaliga hafva de utgjorts af följande sköldar:

Creutz; fäderne N:o 1 (pl. IV, fig. 11).
Jägerhorn; fäderne N:o 2 (saknas).
Wildeman; fäderne N:o 3 (fig. 16).
Frille; fäderne N:o 4 (saknas).
Hess von Wichdorff; fäderne N:o 5 (fig. 10).
Hülser af Ekeln; fäderne N:o 6 (fig. 12).
Anrep af Soor; fäderne N:o 7 (fig. 9).
Oberlaeh von Lanametz; fäderne N:o 8 (fig. 15).
Silfversparre: möderne N:o 1 (fig. 13).
Bölja; möderne N:o 2 (fig. 7).
Banér, möderne N:o 3 (fig. 8).
? möderne N:o 4.
Fleming; möderne N:o 5 (fig. 5).
Haud; möderne N.o 6 (fig. 14).
Horn; möderne N:o 7 (fig. 6).
Stålarm; möderne N:o 8 (saknas).
(Jfr. Prestersk. redogör. sid. 158—159).

En i koret fordom befintlig graf skola Tottarne låtit mura (A. a. sid. 159).

Om Reuterholmska momumentet, se Sanders arbete om Fransesco Piranesi (Stockh. 1880).

Angående frih. Maria Gyllenstjernas begrafning i denna kyrka, se Ehrenströms hist. anteckn., utg. af Boetius, sid. 18 och följ.; jfr. ock sid. 17!

Verserna som 1793 afsjöngos vid det Reuterholmska monumentets uppresande skola varit författade af A. N. Edelcrantz. Ljungren, Sv. vitterh:s häfder III, 113.

Om en af samme Reuterholm till denna kyrka skänkt kalk, se Ehrenströms anteckn. II, sid. 321.

Lojo kyrka: Enligt „Prestersk. redogör.“ sid. 146—148 funnos fordom i denna kyrka dessa vapensköldar: ryttmästaren Lorens Sabelstjernas († 1681), assessor Erik Rosendahls († 1690 och här begrafven), sekreteraren Petter Rosendahls († 1685), ett vapen med ett ljusterjärn i fältet och ett dylikt mellan tvänne bockhorn på hjelmen, Nils Dufvas († 1669), öfverstlöjtnant Carl Rennerfelts († 1696) och ryttmästaren Otto Jean Wellingks († 1688). — Förenämde Rennerfelt begrofs jämte sina tre fruar i denna kyrka. (Anrep, adl. ätten Rennerfelt N:o 572, tab. 1). — Enligt E. Brenners afritningar (Gottlunds Otawa I, pl. XIV, 1) fans här ock Tönne Eriksson Totts vapensköld. — Uti „Prestersk. redogör.“ (sid. 148) nämnas dessutom 4 st. „hängande fanor“. tvänne i koret (på den ena Ljusters vapen) och tvänne öfver korbalken, af hvilka sistnämda den ena visade ett vapen med ett gyllene berg och 7 pilar med dubbla hakar samt bokstäfverna F. B. S. L. (= Erik Bertilsson Ljuster) A° 1641.

Ingo kyrka: Sköflades af danskarne 1509 (Grönblad, nya källor till Finlands medeltidshist. sid. 436).

En kalk skänktes 1622 till denna kyrka af en Johan Jakobsson (Stubbe?) och hans hustru Ingeborg, hvilka i kyrkan låtit mura sig en graf. (Lagus, F. a. gods och ätter, sid. 522).

På kransen af en fordom befintlig korbalk funnos frih. Gustaf Flemmings och hans hustru grefvinnan Märta Posses vapen „utstuckne“ med angifvande att de 1674 låtit förfärdiga nämda korbalk (Prestersk. redogör. sid. 164).

Karis kyrka: Tak och väggar voro ännu på medlet af 1700 talet prydda med „jätte-bilder". (A. a. sid. 164).

Det ena af de ätten Lewen (eller Löwe) tillhöriga vapnen torde måhända vara identiskt med det vapen som (enligt a. st.) på medlet af 1700 talet fans uppsatt öfver en kapten Reinhold Lifven. — Vapenskölden, fig. 30 å pl. XIV, tillhör antagligen en löjtnant Jakob Johan Berg som var gift med en dotter till öfversten vid Åbo läns regemente Axel Stålarm och Karin Boije. (Lagus, F. a. gods och ätter, sid. 501; jfr. ätten Bergs vapen i Pärnå kyrka). — Enl. Lagus, a. a., sid. 486 hafva de här uppsatta Björnramska och Stålarmska vapnen tillhört Krister Björnram och Karin Stålarm. — Om andra hufvudbaner som här funnits uppsatta, se „Afbildn. af vapensk." n. 302—324 (ej 299—321). — Uti denna kyrka hafva begrafvats Nils Grabbe och hans begge fruar (Tigerstedt, Ur Per Brahes brefvexling, sid. 6) äfvensom hans dotter Beata Nilsdotter, gift med Erik Arvidsson Stålarm. (Anrep, adl. ätt. Stålarm, N:o 32, tab. 5).

Kyrkan plundrades 1713 af ryssarne på sin skrud och egendom (Prestersk. red. sid. 165).

Pojo kyrka: Af vapensköldar torde det under punkten 7 upptagna Gjös'ska vapnet hafva tillhört kapten Erik Gjös till Nygård, död 1656 (a. a. sid. 163). — Fordom här uppsatta vapen ses uti „Afbildn. af vapensk." n. 325—340 (ej 322—337).

I denna kyrka har blifvit begrafven Elin Eriksdotter Stålarm, gift med Lasse Torstensson. (Anrep, adl. ätt. Stålarm, N:o 32, tab. 5).

På en gammal prästbänk skall hafva funnits framtill „två målade ståndare med rundelar ofvantill och i dem en utskuren Stenbock med två vådig påfve myssa öfver hufvudet samt två målade stenbockar med lika myssor" (biskop Konrad Bidz' vapen). „Prestersk. red." sid. 163.

I kyrkan har funnits en grafsten tillhörig någon af ätten Boije samt en dito öfver en pastor Simon Nurch. (A. st.)

Kimito kyrka: Afbrann 1700 samt 1702 (Rhyzelii Brontolog. sid. 94 & 96). Att den är helgad åt Andreas bestyrkes af en i sv. riksarkivet befintlig gammal inventariilängd samt „Prest. red." sid. 175.

Om de många fordom här befintliga grafvar, grafstenar och vapensköldar se „Prestersk. redog." sid. 171—176 äfvensom „Afbild. af vapensk." n. 381—405 (ej 378—402).

I koret stod fordom ett skåp med bilden af hel. Andreas i naturlig storlek. — I sakristian åter förvarades ett rökelsekar af koppar (Prest. redogör. sid. 175).

Sid. 9 rad. 14 står: den senare — läs: vapenhuset

Sagu kyrka: På de gamla s. k. munkläktarne funnos utom de än bevarade snidade vapnen ännu följande: en brun sköld med tre horisontalt liggande hvita stjernor med röd schattering; en gul sköld med en hvit uppspänd båge med pil uppå samt slutligen en hvit sköld innehållande tvänne hopvridna qvistar med löf på hvardera spetsen och tvegrenig stjelk (A. a. sid. 119). Beträffande de Galleska anvapnen se a. a. sid. 120—121.

Inskriptionen å vapnet sid. 22 bör enligt a. a. sid. 123 vara *Johan* Mårtensson Anno 1599. Nämda person tillhörde ointrod. ätten Lax till Bussila. (Se Schlegel & Klingspor!). — Axel Ivarssons till Kärknäs vapen beskrifves i „Prestersk. redogör." sid. 124 såsom till öfre delen gul med ett rödt andreaskors samt till nedre delen blå med en gul stjerna. Enligt samma källa skall Nirots förnamn på hans i denna kyrka fordom befintliga vapen hafva varit *Hemminck* (ej Henrik). Förteckningen upptager för öfrigt följande numera förkomna vapensköldar: en med underskrift: *Hans Hansson Lindestubbe A° 1601;* en annan på hvilken lästes: *Mårten Mårtensson Lindrot;* vidare Tönne Göranssons (till Högsjögård) samt ett vapen med ett hvitt fält och deruti tvärsåt ett afhugget träd hvarvid tvänne qvistar med löf. Enl. Lagus' F. a. gods och ätter (sid. 222 och 233) funnos här ock uppstälda Per Jakobsson Svärds och Hans Persson Lindelöfs vapen.

Om Henrik Simonssons till Karuna och hans hustrus grafsten samt Galleska grafstenen äfvensom generallöjtnanten Johan Galles och ryttmästaren Klas Galles utsirade kopparlikkistor se „Prestersk. redogör." sid. 125.

Töfsala kyrka: Äfven väggarne skola fordom varit prydda med bilder (A. a. sid. 195).

Om gamla predikstolen, se a. a. sid. 193.

Vapnet med oxhufvudet skall enl. a. a. sid. 190 hafva haft initialerna J. A. R. — I denna kyrka begrofs Dorothea von Rappen († 1652), andra hustru till ståth. på Åbo Klas Fleming. (Anrep, adl. ätt. Fleming, tab. 19). — Om Lars Carpelan den yngres sorgefana, se „Prest. red." sid. 190. — Enligt samma källa sid. 191 fans i kyrkan fordom ett vapen (eller en fana) med bokstäfverna *J. G. S.* samt årtalet *1619.* Öfver Ivar Stjernkors var upphängdt ej ett vapen utan en fana med anförd påskrift. A. a. sid. 191.

Om delvis andra här fordom befintliga vapen, se „Afbildn. af vapensk." n:o 67—87 (ej 66—86).

Om grafstenarne öfver prosten Bergius samt trenne fröknar Horn, se a. a. sid. 193.

Gustaf Ivarsson Stjernkors skall till denna kyrka skänkt en präktig mässhake som han under tyska kriget tagit i ett preussiskt kloster. (Anrep, adl. ätten Stjernkors, tab. 7.

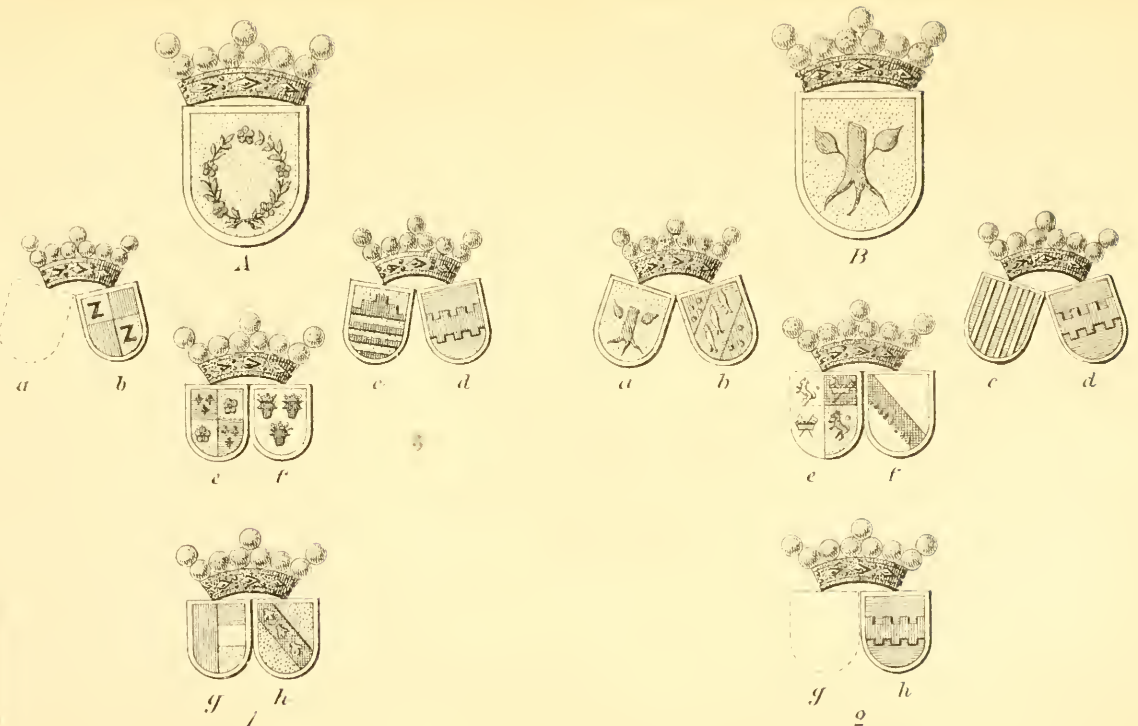
Här skall ock funnits ett „silfver hvete ax med 3 knän som liknar halm". „Prest. red." sid. 193.

De på *Wias* förvarade delarne af en rustning hafva blifvit skänkta och öfverförda till Åbo stads hist. museum. I finska konstföreningen hafva ock hamnat de derstädes funna taflorna.

Saltviks kyrka är helgadt åt Maria (enl. ett bref af $1422\frac{1}{8}^{5}$ i Revals rådhus).

Registret: Insättes: Boos, Thomas II, 19.
Footangel, Erik, står. 71 bör vara *51.*
Lindelöf, står: Hans, bör vara *Henrik.*
Insättes: Ljuster, I, 48.
„ von Ungern, Gärdt. II, 19.

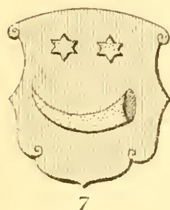


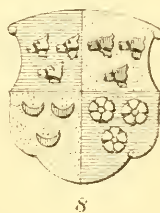


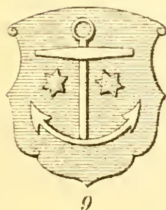
Fäderne   Möderne

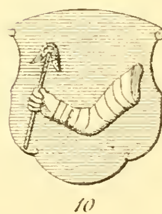

5

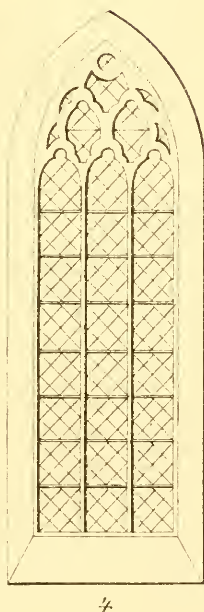

6

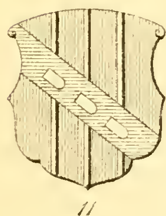

7

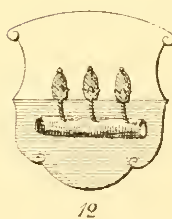

8

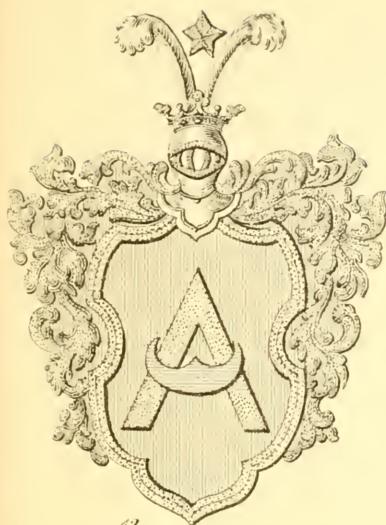

9


10


4


11

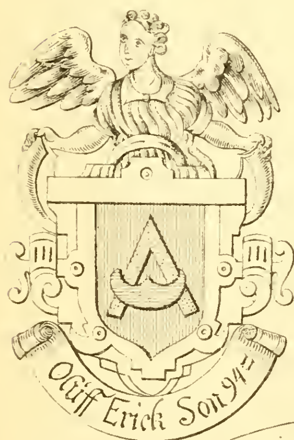

12



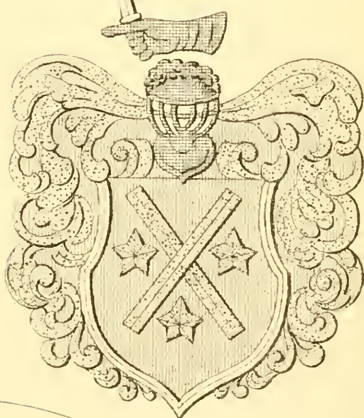
13.



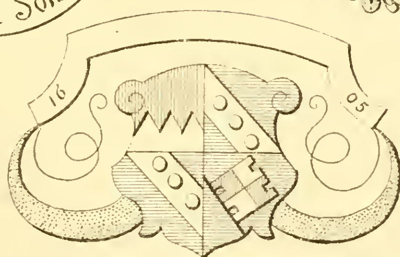
14.



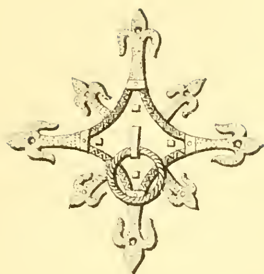
15.

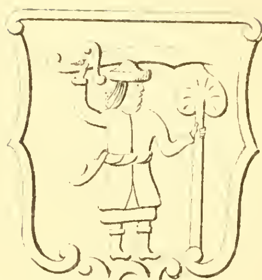


16.

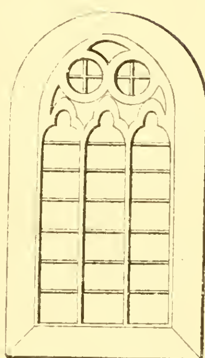


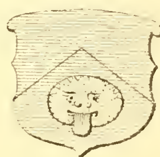
17

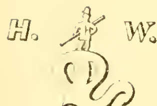

19


20

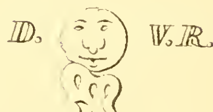

21.


18

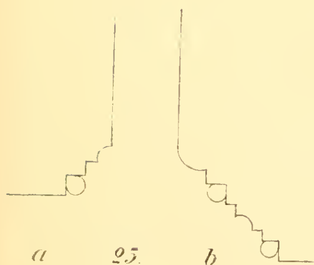

22.



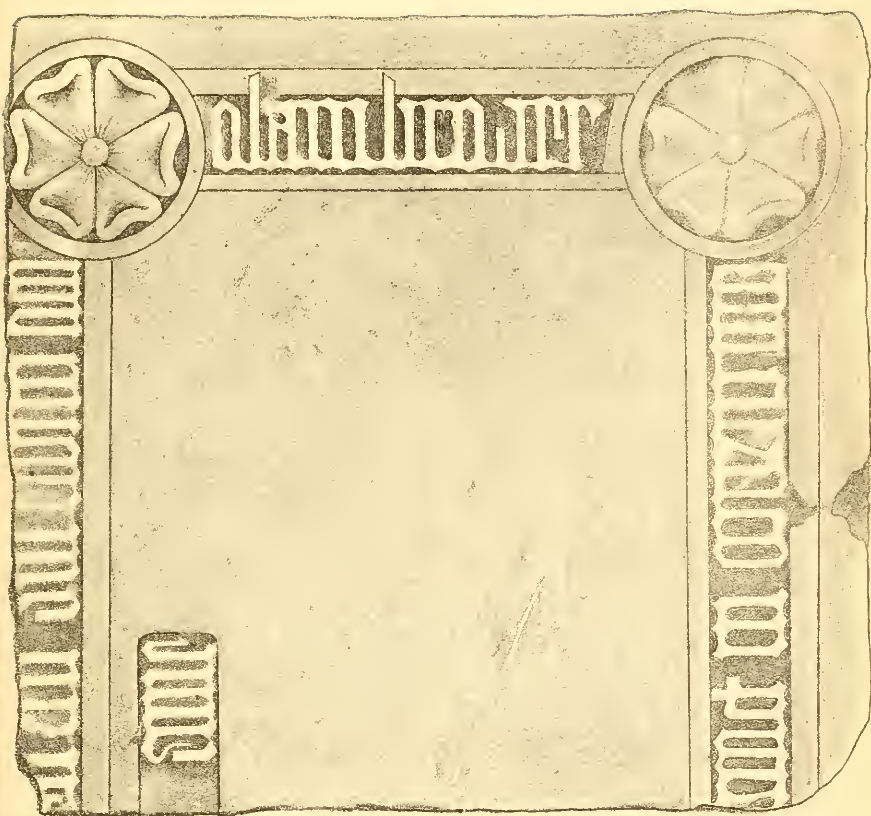

23




24


a 25. b.


a 26. b



27.

Gösta Sundman. Litog. Atelier, H:fors.

Pl. VI



28.



29.



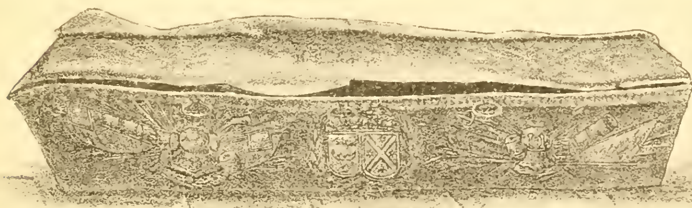
32.

Gösta Sundmans Gravyr. Anstalt Helsfrs.

Anno md xvii die octava epifanie

requiescat in pace A M E N

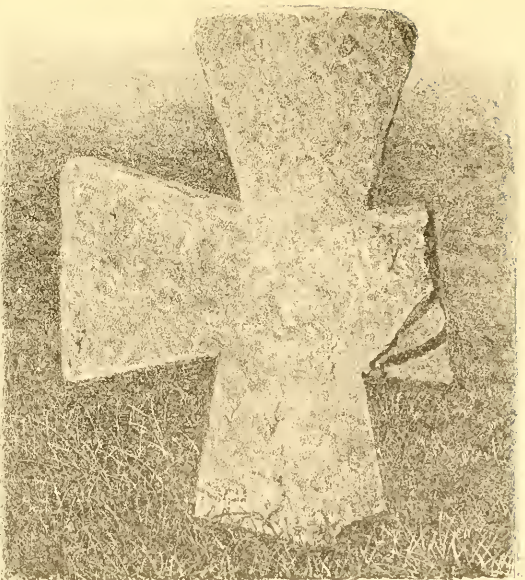
30.



31.



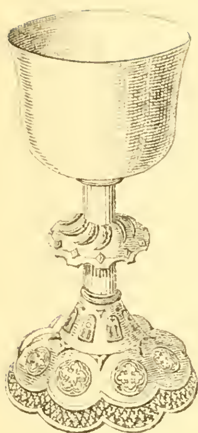
33.



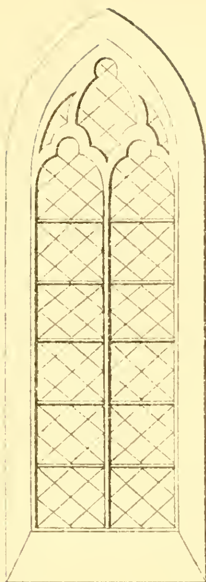
35.

✠ HOSTIA SACRA IESVS ANIMÆ FIT HIC OPTIMVS ESVS

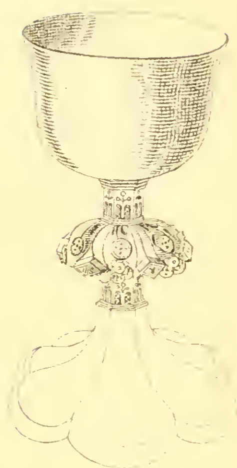
34.



37.



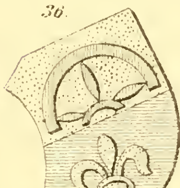
36.



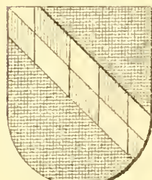
38.



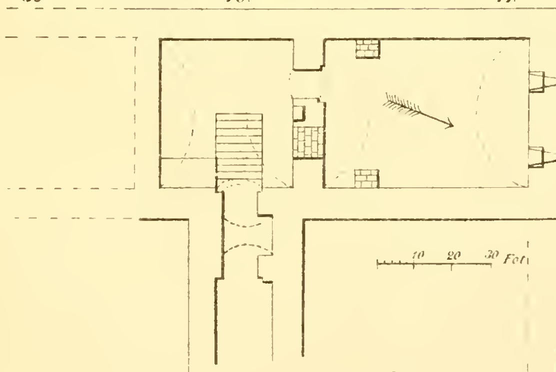
39



40.



41.



42.

STUDIER

RÖRANDE

SÖDRA FINLANDS LERLAGER

AF

AXEL FREDRIK TIGERSTEDT.



Studier rörande Södra Finlands lerlager.

Under senaste sommars geologiska undersökningar i trakterna mellan Tavastehus och Lahtis hade jag särdeles gynsamma tillfällen till ett framgångsrikt studium af de qvartära bildningarne, isynnerhet lerorna. Ju längre jag fortskred uti hithörande specialundersökningar först på fältet och sedermera uti litteraturen, dess flere nya idéer och synpunkter erbjödo sig, dess mera visade det sig, att hittills gällande uppfattningar och åsigter icke voro riktiga, samt af hur stor vigt en klarare och rationellare uppfattning vore i s. för de geologiska undersökningarne.

Den första anledningen till ifrågavarande undersökningar gafs af de egendomliga leror, som förekomma uti Hattula och Wånå, jemförelsevis lågt belägna socknar. Uppmärksamheten fästes på dem isynnerhet genom de vackra och betydliga lertag, som tegelindustrin föranledt längs stranden af det i NNV-lig rigtning förbi Tavastehus strykande vattendraget. Till det yttre visade de alla en förvillande likhet med hvad man hittills kallat glaciallera, samma hvarfvighet, samma hårdhet, samma färg o. s. v. Vid noggrannare skärskådande fann jag emellertid, att de ofta innehöllo betydliga qvantiteter organiska ämnen, förmultnade rester af växter — ja, efter långvarigt sökande lyckades det mig slutligen att finna lemningar af blad, som åtminstone hade qvar hufvudnerverna och med säkerhet kunde bestämmas

såsom tillhörande större löfträd, förmodligen al. Åtminstone de öfre lagren af ifrågavarande leror måste således betecknas såsom svämleror. — Dessa hvarfviga lerors mägtighet från dagen var sällan större än 1,5—1,7 meter, hvarunder följde en blåaktig, än vattenhaltig och lös, än fastare lera, som sträckte sig ända ned till krossgruset eller fasta klyften. Denna senare var särdeles skarpt skiljd från de öfverlagrande hvarfviga lerorna, så att den redan vid första ögonkastet kunde urskiljas såsom en särskild formation. I motsats till de öfverlagrande lerorna var den alltid absolut fri från alla organiska rester, ytterligt plastisk, fet och fin, under det att hvarfvigheten i vått tillstånd gaf rum för en ytterst fin skiktning. Torkad framträder hvarfvigheten visserligen, men har då ett helt annat utseende än den hos de hvarfviga lerorna vanligen förekommande. Ofvanstående iakttagelser voro nu början till de ihärdiga specialundersökningar, med hvilka jag fortgick uppåt längs Puujokis dalgång, som liksom omslingrar hela kartbladet och sedermera äfven öfveralt inom undersökningsterrängen. Min första tanke var, att ofvannämnde svämleror, såsom hittills städse synts vara fallet, skulle hålla sig närmare längs vattendraget. Då jag emellertid fortskred vinkelrätt mot detta, för att bestämma svämlerornas utbredning, fann jag snart, att de uppfylde hela dalen mellan Hattelmala åsen i vester och den höjdsträckning, längs hvilken rån mot Hauho socken löper i öster, en rät sträcka af öfver 15 kilometer i bredd. På bottnet af 1 meters djupa gropar hittades ofta bitar af kol och en gång äfven trä, under det att leran till utseendet visade sig identisk med den längs vattendraget anträffade. Emellertid täcktes den hvarfviga leran alltid af ett nära nog konstant 0,3—0,4 meter tjockt lager oskiktad lera. — Hvarför betecknades nu ej denna lera såsom åkerlera?

Naturligtvis derför att den underlagrades af svämlera, och den oskiktade strukturen måste tänkas vara sekundär och uppkommen af regnets och växternas gemensamma inflytande. Nere vid de flacka stränderna, som ännu för ett tiotal år tillbaka stått under vatten, gick hvarfvigheten ofta ända upp i dagen, höjde sig deremot der midt uti en kulle, kunde man vara säker på att finna hvarfvigheten förstörd ända till 0,6 meters djup vid pass, humusjorden inberäknad. Hela den ifrågavarande dalsänkan ligger tämmeligen jemnhögt, om man undantager de deri belägna bergsklackarne. Deras krossgrustäckta sidor befunnos städse direkt underlagra svämlerorna, under det att ofvannämnda blålera till 2 à 3 meters djup underlagrade dem, på de lägre belägna ställena (se fig. 1). För att emellertid afgöra om någon oskiktad lera skulle underlagra svämleran högre upp, lät jag gräfva en famns djup grop, midt uti ett åkerfält, beläget tämmeligen högt bland de krossgrustäckta klackarne (se Pekola). Fältet kunde vara fem meter öfver vattenytan. På en famns djup nåddes krossgrus och fast klyft. Alt der ofvan var tydlig svämlera, och på gropens botten hittades tofvor af gräs i ännu stående ställning såsom de växt i tiden och bibehållande en blekgul-grönaktig färg.

En dylik undersökning vinkelrätt mot vattendraget i Wånå socken visade deremot något ändrade förhållanden. Sålänge terrängen höll sig på c. 83 meters nivå öfver hafvet, voro förhållandena som ofvan. På 89 och ännu mer 95 meters höjd öfver hafvet voro de märkbart förändrade. Först på 0,6—0,9 meters djup, vidtog den hvarfviga leran, som i allmänhet ej heller var så *utpräglad* hvarfvig. Öfvergången mellan den oskiktade betäckningen och den hvarfviga leran derunder skedde småningom och utgjordes af en slags bitlera, och samma förhållande fann jag sedermera ega rum

öfveralt inom kartbladet, såsnart höjden öfverskred 89 meter. Mina undersökningar fortskredo nu steg för steg längs det vattendrag, som rinner förbi Tavastehus, Leppäkoski, Ryttylä och Ois stationer, och har sitt hufvudsakligaste ursprung uti Pääjärvis stora och djupa vatten i Lampis socken. Uti Janakkala, som gränsar närmast till Wånå socken, förekommer ett vidsträckt vattensystem, som ännu i denna dag i s. vid vårflödena, men äfven efter starka regn, upptager lager af svämleror inom sina stränder. Också befunnos traktens leror snart vara identiska med de inom Hattula och Wånå förekommande, således till stor del svämleror. Längs vattendragen och analoga lågt belägna ställen voro de alltid hvarfviga, ända upp till 0,3 meter från dagen och inneslöto der växtlemningar, ehuru ej så tydliga som i Hattula. På högre nivåer, hvilka en längre tid varit utsatta för atmosferilierna, gick hvarfvigheten ej fullt så högt. Emellertid hittades äfven der, vid en gräfning ett aftryck, som hade den största likhet med ett blad af björk. — Vid Leppäkoski och Ryttylä funnos nu utmärkta tillfällen att studera hithörande förhållande uti dervarande väldiga lertag, som alla voro belägna i närheten af Puujokis vatten. Dessa voro neddrifna ett godt stycke i den blåa leran, som oaktadt den länge och väl varit blottad, dock fortfarande bibehöll sin färg och öfriga karaktär och skarpt skiljde sig från de öfverliggande lerorna. Öfvergången var så skarp, att endast en par från 2—8 centimeter mägtiga lager hvarfvig lera förekommo i blålerans öfversta del. Framför sig såg man här lodräta väggar af 1,8—6,1 meters höjd upptagande hela serien leror från blåleran, som genom djupborrningarne visade sig hafva en mägtighet af 1,8—4,8 meter, ända till de yngsta svämlerorna uppe i dagen. Hade nu den redan omnämnda i Wånå och annorstädes uppträdande

oskiktade lerbetäckningen varit åkerlera, så hade den väl här om någonsin bordt uppträda mellan den moderna svämleran och den från alla organiska spår fria blå- eller glacialleran. Så var emellertid ej fallet, här lika litet som i Hattula, Wånå eller annorstädes. En sak förtjenar dessutom att anmärkas. Bläleraus öfre gräns visade sig ej vara parallel med dagytan utan varierade i läge från 1,8 meter och mindre till 5,4 meter och mera. Detta tillsammans med det sätt, på hvilket hvarfviga leran öfverlagrar blåleran, visar tydligt, att vi hafva att göra med 2 distincta formationer och förkastar tanken på att de hvarfviga lerorna genom grundvattnets inflytande skulle hafva erhållit ett främmande utseende (se fig. 2).

Följa vi nu vidare Puujokis lopp uppför, möta oss följande betydliga lertag först vid Ois station. Genom gräfningar hafva vi emellertid redan dessförinnan varit i tillfälle att återigen mångfaldiga gånger iakttaga, att på en höjd af 89 meter och deröfver den tydliga hvarfvigheten först framträder på 0,6—0,9 meters djup, under det att den vid sjelfva floden stiger lika högt upp i dagen som någonsin förut. Man kan således anse såsom konstateradt, att hvarfvigheten här blifvit förstörd till ju större djup ju längre den ifrågavarande leran stått öfver vatten. De högre belägna lerorna måste ju vara äldre, men likväl ej dess äldre, än att de inrymmas inom en formation af högst 5,4 meters mägtighet tillsammans med de yngsta svämlerorna, från hvilka de vid vertikala snitt knapt nog kunna skiljas.

De tvänne väldiga lertagen vid Ois gifva nu en vidare inblick i förhållandena och nya lärdomar. Det östra lertaget är c. 5 meter djupt, hvaraf 0,6 meter blå lera. Denna är i allo som ofvan beskrifvits. I vått tillstånd märker man en ytterst fin skiktning, och endast en otydlig

hvarfvighet, som först framträder vid torkning och ej ens då visar samma skarpt begränsade sand- och lerskikt, som den egentliga hvarfviga leran. I den blottade delen förekom då och då ett tunt sandskikt. Dess öfre gräns var ytterst skarp. De öfverlagrande metren utgöra en enda serie hvarfviga leror, som nästan i intet skilja sig från hvarandra, om man undantager de understa centimeterna. som voro något sandiga. Med undantag af dessa kunde man emellertid tycka, att lerskikten voro öfvervägande i de nedre lagren, under det att sandskikten predominerade i de öfre. Hvarfvigheten gick upp till 0,3 à 0,4 meter under dagen. Ett högt berg låg just ofvanför lertaget. De andra lertagen ligga ungefär $^1/_2$ kilometer vesterut. Mägtigheten är här 2,4 meter, då blålera vidtager, som vid borrningen befanns fortsätta 3,6 meter nedåt. En fin grå sand mötte der och efter ytterligare 0,9 meter anträffades fast klyft. Variationen af sand- och lerskikten är här ej så tydlig. hvarfven mera likartade och likfärgade. Då hvarfvigheten här således från första stund varit mindre utpräglad, är det ingalunda underligt, att skiktningen här blifvit förstörd på ett större djup. Också finna vi fullt tydlig hvarfvighet först på 0,5—0,7 meters djup — öfvergången småningom och bestående af redan förut omnämda bitlera. Granskar man denna noggrant ser man, att alltid tvänne af bitarnes ytor ligga i skiktningens plan, de andra foga sig i ostördt läge i hvarandra. De organiska lemningarne äro i hvardera lertagen mycket sparsamma, men finnas dock. Vi se här således tvänne lertag på ungefär *samma nivå* och samma läge med till utseendet likartade lemningar, men det oaktadt olika i anseende till hvarfvigheten och lerans deraf betingade utseende. Det är ingalunda svårt att inse, att närheten till det höga berget hos lerorna kring det östra lertaget

utvecklat en starkare hvarfvighet än hos det vestra lertagets leror, som afsatt sig längre från de forntida stränderna. Samma förhållande har sedan mångfaldiga gånger iakttagits, att i närheten af branta berg och på deras sluttningar hvarfvigheten är mer utpreglad och derför äfven går högre upp i dagen än annorstädes. Detta har emellertid hittills oriktigt ofta tolkats, såsom om den äldre hvarfviga eller glaciala leran der skulle sticka fram under den förmodade yngre oskiktade aflagringen, åkerleran.

De ostligaste af alla de lertag, som erbjudit så utmärkta tillfällen för studiet af våra leror, förekomma vid Järvelä station. Den här förekommande leran synes emellertid vara af helt annat slag än de hittills iakttagna lerorna. Den är fastare, sönderfaller mindre lätt i vertikala sprickor, har betydligt tjockare och vida mer oregelbundna hvarf, som dessutom ej visa samma skarpa skilnad mellan sand- och lerskikten. Den företer slutligen ett mycket rent och snygt utseende, något som härrör af den fullständiga frånvaron af organiska lemningar. Oaktadt ifrigt sökande kunde jag der ej hitta några sådana; endast några högst egendomliga aftryck på skiktytorna fäste min uppmärksamhet. Så när som på den blåa färgen syntes leran temmeligen väl öfverensstämma med den hittills iakttagna blåleran i s. då den senare är torr. Huru som helst så tyder dock lerans hela karaktär på, att vi här hafva framför oss en äkta glacial bildning. Hvarfvigheten gick upp till 0,3 meter från dagen, något som ej var underligt med hänsyn till lerans ytterst fina och för vatten ogenomträngliga natur.

Lerorna i kartbladets östra del visa samma förhållande som hittills, med undantag endast, att svämlerorna, så vanliga i den vestra delen, här saknas. I stället hafva vi här hvarfviga leror, som i allmänhet upptills förvandlats till

0,6—0,9 m. mägtig dag- eller bitlera, om man så får kalla dessa omvandlingsprodukter. Här och där förekomma emellertid smärre arealer, der hvarfvigheten är mer utpreglad och derför äfven går mer i dagen. På en par ställen torde kanske äfven verklig glaciallera gå i dagen. Midten af bladet består af ett högland, mycket bergigt och med i allmänhet trånga och slingrande dalar. Dessa innehålla ofta ett tredje slag, en ännu icke omnämd lerart, en svämlera, hvilken dock icke är hvarfvig, som de föregående svämlerorna. Den bildas ännu i denna dag då bäckarne om vårarne öfversvämma ängarne i de trånga dalarne. Hvarje vår aflagrar sig ett tjockt slamlager, och gräset blir småningom begrafvet i stående ställning. Sålunda återfinnes det der ännu på bottnet af metersdjupa gropar, ofta ännu bibehållande en viss friskhet och en blekgrön färg. — Större lerfält äro deremot sällsynta, och der de förekomma utgöras de af samma slags hvarfviga leror, hvilkas hvarfvighet i allmänhet till 0,6—0,9 m. från dagen blifvit förstörd, om man undantager enstaka arealer vid bergens sluttningar.

Vid gräfning uti ett af dessa fält, beläget på c. 120 meters höjd öfver hafvet, hittades på bottnet af en c. 1,2 m. djup grop en mängd växtlemningar. Dessa bestodo af långsträckta blad eller strån, ännu tämmeligen friska och sega, samt äfvenledes de af en blek gulgrön färg.

Hela det hittils beskrifna området ligger norrom södra Finlands väldiga vattendelare Salpausselkä, och det vore möjligen att förvänta, det förhållandena söder om densamma vore annorlunda. Detta syntes emellertid icke vara fallet, utan tycktes de mig tvärtom nära nog i allo identiska med de hittills beskrifna. Sammanfatta vi nu förhållandena inom området så komma vi till följande konklusioner:

Den äldsta leraflagringen uti hela området är: blåleran (öfverlagrande den glaciala sanden). Blåleran måste anses vara en *glacial* djupvattensbildning och afsatt under *landets sänkning.*

Den utgör en mycket mägtig och öfver hela kartbladet utbredd formation och begränsas skarpt mot den öfverlagrande hvarfviga leran, något som tyder på en *hastig landhöjning* eller hastigt *ändrade förhållanden.* Det förmodandet ligger nära till hands, att denna höjning stod i *sammanhang* med *ismassornas försvinnande.*

Hvarfviga leran har bildats under landets höjning och innesluter inom sig uti en kontinuerlig serie alla lager, som afsatte sig från isens försvinnande ända till våra dagars hvarfviga svämleror.

Af såväl blålerans som hvarfviga lerans förekomst på ända till 120 meters höjd kunna vi sluta, att landet redan under slutet af blålerans och början af hvarfviga lerans bildning sjunkit till största delen under hafvet, hvarur endast de alra högst belägna trakterna, sådana som i midten af bladet med ända till 150—160 meters höjd, framstucko såsom holmar och skär. Dessa kunna omöjligt mer hafva utgjort härdar för några glacierer, hvarför vi vid tiden för hvarfviga lerans begynnande aflagring måste tänka oss där ett vidsträckt haf i förbindelse med polarhafven och med föga annat klimat än det nuvarande ishafvets. Men landet steg, klimatet blef mildare, och i enlighet dermed finna vi alt talrikare spår af organiska lemningar, ju längre ned vi gå exempelvis längs Puujokis dalgång, tills vi slutligen komma till lerorna från i går, svämlerorna i Hattula och Wånå.

Jemföra vi nu ofvananförda uppfattning med den hittils i allmänhet rådande huru onaturlig förefaller icke den

senare! Utan att alls taga hänsyn till den underliggande blåleran med dess skarpa gräns och skiljaktighet från den hvarfviga leran, anser den *utan bevis* hvarfvigheten såsom ett kriterium på egenskapen af att vara glacial, under det att åkerleran likaledes *utan bindande skäl* gått och gält såsom en särskild formation af oskiktade leror, bildad under landets höjning med 0,6—0,2 m. öfverlagrande nästan alla andra leraflagringar. Hvarför skulle väl en hel formations leror vara oskiktade eller sakna hvarfvighet, i. s. som den alra yngsta bildningen, svämleran återvunnit denna på ett så märkvärdigt vis förlorade egenskap? Och har man väl det ringaste skäl att anse ett godtyckligt täcke af 0,6—0,9 m. från dagen såsom en särskild formation? Redan kälan går ofta djupare och dess söndersprängande verkan lär oss ju redan fysikens första grunder. Med vida mer skäl skulle man kunna antaga, att hvarfvighet och skiktning borde vara regel, saknad deraf undantag, och beroende af lokala inflytanden.

För att emellertid gifva ofvanstående bevis en allmännare giltighet har jag genomgått större delen af beskrifningarne till Finlands och äfven Sveriges geologiska undersökning jemte en mängd annan hit hörande litteratur och, såsom jag förmodade, äfven funnit min uppfattning om förhållandena bekräftad. Uti hela vestra delen af Nyland har hvarfviga leran en medelmägtighet af 0,9—1,2 m. och underlagras af en blå, än lös, än fastare lera till ofta okända djup.

Den öfverlagrande oskiktade åkerleran säges hafva en medelmägtighet af 0,9 m. till och med 1,8 m., men vida större mägtigheter omnämnas äfven såsom 12 meter, 4,5, 7,5, 9 meter. — På alla dessa ställen omtalas dock, att leran på djupet blifvit blå och lagren varierat till sin konsistens.

Den förmodan ligger således nära till hands att största delen af dessa betydande mägtigheter utgjorts af hvarfvig lera och blålera. Märkvärdigt är, att hvarfviga leran just i skären på de flesta ställen synes gå i dagen. Så t. ex. på Granö i Östersundom, der dessutom det mirakulösa faktum omnämnes att *hvarfviga leran mot stranden öfvergår i svämlera.* Här eger således samma förhållande rum som i kartbladet Tavastehus. Hvarfviga lerans öfversta lager äro moderna bildningar, dess nedersta lager postglaciala fullkomligt likartade hvarfviga leror utan någon mellanliggande särskiljbar länk. Här och på många andra ställen inom Finlands geologiska undersökning omnämnes dessutom ett tunt sandlager, åtskiljande den blåa och den vanliga brungula hvarfviga leran, på samma sätt som uti lertagen vid Ois. Uti hela Östra Nyland synes åkerlerans mägtighet inskränka sig till 0.3—1.2 meter, alt mägtigheter, som mycket väl kunna tillskrifvas vara atmosferiliernas verk, och väl äfven i sjelfva verket i de flesta fall äro det. Märkligt är äfven här, att uti socknar som ligga så nära hafvet som Pernå och Borgå, mägtigheten uppgår till endast 0.1—0.3 m., oaktadt man enligt den gamla uppfattningen just här hade att vänta de mägtigaste lagren åkerlera. Här omnämnes dessutom ett ytterst intressant förhållande. Hvarfviga leran blir här mot djupet styf, brun, fast och utan någon hvarfvighet. Man ser således att hvarfvigheten icke är någon absolut nödvändighet äfven inom den s. k. hvarfviga lerans formation och således icke kan vara ett kriterium för någon viss formation vare sig glacial, preglacial eller postglacial. Skulle nu händelsevis sådan oskiktad lera förekomma i dagen, gåfve den enligt hittils gällande uppfattning anledning till kolossala mägtigheter för den hypotetiska åkerleran. Såväl gryn- som bitleror om-

nämnas flerfaldiga gånger — men att dessa endast äro omvandlingsprodukter af hvarfviga leran har redan blifvit ledt i bevis.

Sammanfattar man alla uppgifter, som Finlands geologiska undersökning samlat, finner man, att den lerart som hittils betecknats med namnet åkerlera, utbreder sig som ett täcke c. 0,3—1,2 m. mägtigt, öfver största delen af de sydfinska lerslätterna.

Af de ställen der större mägtigheter observerats torde största delen äfven kunna inrangeras inom nyssnämnda regel. Återstår sålunda *jemförelsevis* få ställen, der en verkligt oskiktad postglaciallera skulle innehafva större utbredning och mägtighet. Jag vill emellertid framhålla, att jag *för ingen del* vill påstå att *sådana ej funnes*, endast att de ej utgöra en särskild formation, åkerlerans, som i sig dessutom skulle innesluta den dag-, bit- och gryn-lera, som ju måste uppkomma på och betäcka hvarje fält.

Betrakta vi nu förhållandena i mellersta Sverge, der ett vida större material redan hunnit samla sig, finna vi dem nästan fullkomligt identiska med våra, och identiteten vinner yttermera i tydlighet genom nyss anförda betraktelsesätt.

Anmärkningsvärdt är, att i Sverge likasom här äfven i yttersta skären hvarfviga leran går i dagen. Så t. ex. i skären S. om Stockholm samt på Rådmansö, kartbladet 75. D:r Svedmark omnämner der, att hvarfviga leran är den allmännaste jordarten, som derför på kartan intager stora arealer. Längre inåt landet är det oskiktade täcket tjockare. Svedmark är dessutom den ende, som tyckes hafva tagit med i beräkning, att hvarfvigheten af atmosferilierna förstöres, ty han omnämner i beskrifningen till kartbladet Rådmansö, att den öfversta 0,9 metern ej visar hvarfvighet,

hvilket likväl ej föranledt honom att anse leran såsom åkerlera. Andre svenske geologer tala ofta om 0,3, 0,6, 0,9 m. mägtig åkerlera, öfverlagrande hvarfviga leran. Att således ej heller de svenske geologerne ernått ett gemensamt betraktelsesätt af hvad som egentligen borde betecknas såsom det ena eller det andra, synes häraf. Att den hvarfviga leran i Sverge lika litet som här har någon synnerligen stor mägtighet synes öfveralt. Ja på en mängd ställen äro förhållandena analoga med de i vestra Nyland rådande. Sålunda säger D:r Palmgren, kartbladet 50. att hvarfviga lerans mägtighet ej öfverstiger 1,2—1,5 m., under det att den deremot underlagras af ända till 15 meter mägtig hvarfvig mergel. Denna senare är blå till färgen ofvantill hvarfvig, undertill lös, samt har en viss svag lukt af svafvelväte. Fullkomligt likadant är förhållandet med den lera jag kallat blålera. Äfven hos oss är den hvarfvig i sin öfversta del, lösare i sina undre lager, der dessutom hvarfvigheten synes gifva vika för en viss fin skiktning. Men likheten fortsättes ännu mer, då det sätt beskrifves, på hvilket mergeln öfvergår i hvarfvig lera. Den hvarfviga leran upptager i sin undre del ränder och hvarf, som äro kalkhaltiga, på samma sätt, som hos oss hvarfviga leran upptager tunna hvarf af den redan vid första påseendet så karakteristiska blåleran. Äfven andre författare såsom D:r Hummel och Linnarson omnämna i beskrifningarne till bladen 54 & 50 den hvarfviga lerans brunröda och mergelns blåa färg. Att den blåa färgen icke är sekundär, har redan bevisats. Men man kan gå ännu längre och parallelisera denna blågråa färgton med samma färg hos bottenmorängruset. Af Svenska geologiska undersökningens analyser ser man, att den blåa färgen härrör hufvudsakligast af jernets närvaro i form af oxidul. Så snart leran glödgas blir

den alt brunare och antar slutligen samma färg som hvarje annan glödgad lera. Bottenmorängrusets färg och lägre syrsättningsgrad låter lätt förklara sig af dess uppkomstsätt och läge under ismassorna, som skyddat detsamma för luftens oxiderande inflytande i motsats till ytmorängruset. Den lera, som urvaskats ur de under isen rinnande vattnen och afsatt sig uti det djupa vattnet framför glaciererna, har då landet under den tiden befann sig i ett stadium af sjunkande, således också undgått oxidation och bibehållit sin ursprungliga färg. Detta förklaringssätt vinner yttermera stöd deraf, att bottenmorängruset i Sverge ofta är kalkhaltigt under det att ytmorängruset aldrig är det. Hur skulle också ett grus kunna vara det, som så länge prisgifvits åt urlakningen. I enlighet dermed har också blåleran i Sverge blifvit kalkhaltig och fått namn af mergel. Att blåleran alltid är ofantligt mycket finare, än äfven de närmast liggande lagren af hvarfviga leran, finner äfven sin förklaring uti det så mycket finare och lerigare material, ur hvilket den härstammar. Mergeln i Sverge underlagras slutligen oftast af glacialsand liksom blåleran hos oss med krossgrus och fast klyft som yttersta underlag.

Af alla anförda fakta torde det kunna anses som bevisadt:

Att hvarfviga mergeln i Sverge och blåleran hos oss *äro eqvivalenta.*

Att de deröfver liggande hvarfviga lerorna likaledes äro eqvivalenta och bildade *till största delen* under en *höjning af landet* sedan isen försvunnit — således postglaciala.

Den hvarfviga leran innesluter i sin aflagring alla variationer af klimatet, från det som nu råder vid Nordkap och Beeren-Island till det vi numera lefva i, och innesluter således i sig uti en kontinuerlig serie, såväl moderna sväm-

leror, som åkerleror af vexlande ålder. Huru mycket osannolikare förefaller då icke det gamla åskådningssättet, enligt hvilket alla de andra, ända till 15 m. i mägtighet och mer uppgående lerorna skulle tänkas afsatta under landets sänkning, undantagande ett tunt täcke, sällan öfverskridande 0,9—1,2 m. från dagen.



Fig. 1.

Profil vid Pekola by i Hattula s:n.

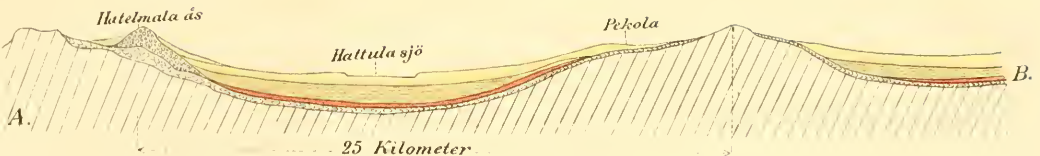
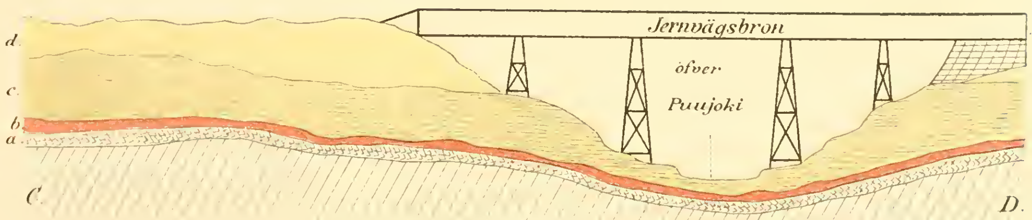


Fig. 2.

Profil vid Leppäkoski i Janakkala s:n.



a = krossgrus, *b* = glacialsand, *c* = glaciallera (blålera), *d* = postglaciallera (åkerlera — svämlera).

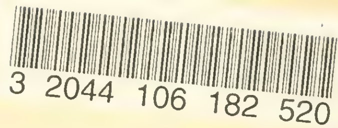
Lithogr. F. Tilgmann, Helsingfors

KARTA

utvisande lerornas, krossgrusets och åsarnes utbredning

inom det undersökta området: **Tavastehus—Lahtis.**

Blått = krossgrus, *grönt* = rullstensgrus, *gult med gröna prickar* = mosand, *gult* = postglaciallera (åkerlera), *gult med karminstreck* = modern lera (svämlera), *gult med svarta streck* = glaciallera (blålera).


3 2044 106 182 520

